

La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939): Memòria d'una coerció planificada

(Memòria d'investigació)

AUTOR: Bartomeu Garí Salleras

DIRECTOR DE LA MEMÒRIA: Dr. Sebastià Serra Busquets

Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts

Universitat de les Illes Balears

Juny de 2009

ABREVIATURES

AMPa: Arxiu Municipal de Palma de Mallorca

APPr: Arxiu de la Presó Provincial de Palma de Mallorca

AEFP: Arxiu de l'Empresa Funerària de Palma

AMCa: Arxiu Municipal de Calvià

AMPo: Arxiu Municipal de Porreres

AMA: Arxiu Municipal d'Algaida

AMPe: Arxiu Municipal de Petra

ARM: Arxiu del Regne de Mallorca

ARMHM: Arxiu de l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de
Mallorca

INDEX

1) Introducció	6
2) Metodologia i objectius de la recerca	14
	14
2.1) Metodologia	16
2.2) Objectius	
3) La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)	19
3.1) Marc espacial de la investigació	19
3.2) El pronunciament militar del 19 de juliol de 1936	23
3.3) Aspectes de la repressió planificada	26
3.4) Els centres de poder de la repressió	38
3.4.1) Els Ajuntaments	40
3.4.2) La Guàrdia Civil	42
3.4.3) La Falange	43
3.4.4) L'Església	46
3.4.5) L'Exèrcit	51
3.5) Els instigadors de la repressió	57
3.6) Modalitats i sistemes repressius	60
3.6.1) Els afusellaments	62
3.6.2) Les tretes	63
3.6.3) Les tortures	69
3.6.4) Els Consells de guerra	70
3.7) Etapes de la repressió	75
3.7.1) 1a etapa: Repressió inicial	78
3.7.2) 2a etapa: Repressió encoberta o amagada	84
3.7.2) 3 etapa: Repressió institucional	89
3.8) Els centres d'execució de la repressió	90
3.8.1) Els cementeris	90

3.8.2) L'extraradi dels municipis	91
3.9) Els centres de detenció	92
3.9.1) Les presons	92
3.9.2) Els camps de concentració	94
3.10) Les xifres de la repressió	96
4) Consideracions	101
5) Conclusions	103
6) Apèndix documental	106
7) Fonts consultades	115
7.1) Fonts arxivístiques	115
7.2) Premsa provincial i local	116
7.3) Fonts orals	117
7.4) Fonts bibliogràfiques	120
7.5)) Documentals	121
7.6) exposicions	123
8) Bibliografia	123
8.1) Bibliografia general	123
8.2) Bibliografia específica	123

INDEX DE L'APÈNDIX DOCUMENTAL

Apèndix 1: Informe del rector de Campos, Pere Antoni Matheu sobre l'intent d'incendiar l'Església Parroquial de Campos (23-24 de març de 1936): pàg. 106

Apèndix 2: Carta de Jaume Matheu Siquier enviada des de la Presó de can Mir al·ludint a les tretes de presó (octubre de 1936): pàg. 107

Apèndix 3: Imatge d'un afusellament realitzat al Fortí d'Illetes (Calvià) en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939): pàg. 108

Apèndix 4: Full amb els noms de les persones executades al cementiri de Palma, Castell de Bellver i Fort d'Illetes (setembre 1937 i febrer 1937): pàg. 109

Apèndix 5: Certificat de defunció d'Agustí Salleras Picornell (Registre d'entrada de cadàvers del cementiri municipal de Palma, núm. 1096): pàg. 110

Apèndix 6: Acta de defunció de Andreu Homar Salom (Registre Civil de Petra): pàg. 111

Apèndix 7: Formulari de informació sobre persones desaparegudes durant la Guerra Civil (ARMHM): pàg. 112

Apèndix 8: Full del testimoni escrit d'Antoni Blanch (fill d'Andreu Blanch Bauçà afusellat a Palma el 30 d'octubre de 1936): pàg. 113

Apèndix 9: Full del testimoni escrit de Margalida Frau Munar que parla de la repressió a S'Arenal i Porreres (1936): pàg. 114

1)INTRODUCCIÓ

En totes les guerres es produeixen episodis sagnants: genocidis, violacions dels drets humans i tota mena d'atrocitats que posen de manifest la misèria de què som capaços els éssers humans quan aquests estan sotmesos a conflictes bèl·lics. Una vegada s'acaben, però, sovint encara queda el pitjor: la repressió que els "vencedors" exerceixen sobre els "vençuts". La Guerra Civil espanyola en fou un exemple paradigmàtic.

El 17 de juliol, i segons la planificació dirigida pel general Mola des de Pamplona, l'exèrcit espanyol del Marroc inicià la revolta contra el govern legítim de la República. Pocs dies després el general Franco, que amb el temps es convertiria en cap de l'Estat i de govern, en prenia el comandament. Durant els dies 18 i 19 la insurrecció militar, amb el suport d'elements ultradretans feixistes (falangistes) o monàrquics (carlins), es va estendre per la Península. El govern de Casares Quiroga no gosà repartir armes entre els sindicats obrers per por a una revolució, i això afavorí els militars revoltats, que el 21 ja dominaven Castella la Vella, Lleó, Galícia, Navarra, part d'Aragó i Andalusia, les Canàries, Mallorca, Eivissa i Formentera. Però el "pronunciamiento" havia fracassat a les ciutats principals (Madrid, València, Barcelona, Bilbao) i el govern de la República es va mantenir dins d'una situació extremament confusa. Així, començava la Guerra Civil espanyola.

Internacionalment, la Guerra Civil Espanyola s'emmarca dins l'enfrontament europeu i mundial entre els Estats feixistes (Alemanya, Itàlia, Japó) i el comunisme de l'URSS. Des d'aquesta perspectiva, la Guerra Civil fou un preludi i un camp d'experiències per a la Segona Guerra Mundial (és el primer lloc que l'aviació juga un paper fonamental). La Guerra Civil Espanyola va tenir, des dels orígens, un fort component internacional. Tot i aquest fet, no hem de desdibuixar el caràcter fonamental de Guerra Civil en territori espanyol, és a dir, de punt extrem de la lluita de classes que des de 1931 s'advertia de forma cada cop més acusada.

Uns seguiran dient que l'aixecament militar tenia com objectiu iniciar una croada contra una República que inevitablement duia Espanya al caos. Val a dir, d'entrada, que la guerra s'interpreta ideològicament: no és només una contesa militar entre dos bàndols del mateix país, sinó un enfrontament entre dues concepcions antitètiques de la societat política. Es parla de Croada, especialment en el sector nacional¹, però també en el sector republicà². En el primer es parla de croada contra el comunisme, en el segon contra el feixisme.

En el fons de l'aixecament hi havia un instint de conservació de les posicions de totes les forces que li donaren suport: l'Exèrcit esperava assumir novament el seu paper decisiu en la vida política espanyola, en lloc d'estar relegat a una força de seguretat al servei d'una democràcia liberal o d'un socialisme; l'Església volia recuperar el seu predomini espiritual sobre Espanya i els seus privilegis en matèria de finances, educació i família; els terratinents, industrials i grans financers de *Renovación Española* esperaven tornar enrere, al “statu quo” de les vigílies de 1931; els carlistes confiaven en la recuperació dels seus furs i l'entronització del seu pretendent; els falangistes, amb el suport de l'ajut nazi i feixista, esperaven obtenir el domini de l'aparell de l'Estat per a instaurar el seu programa nacional-sindicalista, en una pretesa tercera via entre capitalisme i socialisme; la burgesia, que no havia participat en el cop d'estat militar, s'adherí al govern del general Franco perquè era conscient que la possible revolució amenaçava la seva situació socioeconòmica privilegiada.

A Mallorca, des del començament de la Guerra Civil es va implantar un nou règim autoritari, amb la intenció clara de represseliar i eliminar totes aquelles persones que en certa manera representaven el govern i les institucions de la Segona República espanyola (abril de 1931-juliol de 1936). Les noves autoritats “afectes” mallorquines, que s'anomenaren fruit del pronunciament militar, establiren un estat repressiu en vers

¹ ARRARAS IRIBARREN, Joaquín (Dir.): *Historia de la Cruzada española*, Volum IV, Madrid, Ediciones españolas, 1941, 258. El capítol sobre Mallorca fou redactat per Mossèn Mateu Nebot, amb documentació de primera mà mol segura dins MASSOT MUNTANER, Josep: *El primer Franquisme a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, 20

² REGLER, Gustav: *Das grosse Beispiel. Roman einer internationalen Brigade (La Gran Cruzada, 1940)*, Kiepenheuer & Witsch (Köln), 1976. L'obra de Gustav Regler està escrita amb llengua alemanya. Trobam el concepte croada utilitzat per Regler a BINNS, Niall: *La llamada de España: escritores extranjeros en la Guerra Civil*, Mataró, Editorial Viejo Topo, 2004, 37.

els homes i les dones que encarnaven el govern democràtic proclamat el 14 d'abril de 1931 i molt especialment, aquelles que formaren part dels governs municipals del Front Popular (març-juliol de 1936). També foren víctimes de la barbàrie feixista, els membres de partits d'ideologia esquerrana, afiliats a sindicats obrers, mestres d'escola, professors, professionals liberals, etc. En definitiva, els represseliats foren aquells que van lluitar a favor de mantenir la legalitat republicana. Tots ells, foren perseguits sense pietat i sense descans.

La brutal repressió a que foren sotmesos els considerats “no afectes” o “desafectes”, amb assassinats massius i confinament a presons i camps de concentració, obeïa a una política clara de “depuració i neteja”. La repressió exercida a Mallorca, en totes les seves formes, fou l'instrument emprat per les noves autoritats colpistes per a eliminar mitjançant la violència física i mesures repressives molt dures les persones que segons el nou règim establert eren considerades enemigues. Sens dubta, tot obeïa a una repressió planificada, concretada mesos abans del començament de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

Les primeres obres que ens aproximen al coneixement de la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil foren escrites en el transcurs del conflicte, es a dir, foren realitzades per autors coetanis, per tant, ens podem donar una informació de primera mà. Una de les obres més destacades fou *Les grands cimetières sous la lune* de Georges Bernanos. Quan al juliol de 1936 es va produir la rebel·lió militar, l'escriptor Georges Bernanos va donar suport sense reserves al cop d'estat militar, però poc després, veient el caire que agafaven els esdeveniments i la repressió que es duia a terme a Mallorca va retornar a França (1937), i al 1938 va publicar el llibre *Les grands cimetières sous la lune* sobre la repressió que duïen a terme els feixistes a Mallorca. Aquesta publicació constitueix un testimoni d'especial interès sobre la Guerra Civil i la repressió a Mallorca, per les peculiaritats del seu autor: el prestigiós escriptor francès Georges Bernanos, home de dretes, catòlic i monàrquic instal·lat a Mallorca des de 1934, quan esclata la Guerra Civil a Espanya l'estiu de 1936, és seduït en un primer moment pel franquisme, però se sent ràpidament revoltat per la violència de la repressió desencadenada a l'illa. Per a Georges Bernanos, la tragèdia d'Espanya esdevé el símbol

de la tragèdia del món. D'un escrit de circumstàncies, el seu geni en va fer un llibre de culte, prohibit a Espanya durant molt de temps.

Una altra publicació destacada és l'opuscle *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista* (1937) de Manuel Pérez, un cenetista que es trobava circumstancialment per raons polítiques a Mallorca. Tot i les exageracions publicades per part de l'autor alhora de quantificar el nombre d'afusellaments i empresonaments realitzats a Mallorca per part de les noves autoritats, l'obra ens aproxima al clima de terror instaurat a l'illa a partir del mes de juliol de 1936. L'obra conté múltiples detalls sobre l'actuació dels falangistes i el paper que va jugar el feixista italià Aldo Rossi.

Les primeres investigacions que tenim de la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil s'iniciaren a mitjans a la dècada dels anys 70-80, de la mà de l'historiador Josep Massot i Muntaner. El 1976, apareix al llibre *La Guerra Civil a Mallorca*³. L'obra es centra en els tres anys de la guerra a Mallorca i tingué un ampli ressò, entre els historiadors com entre un públic general desitjós de conèixer el tema, fins aleshores "tabú"⁴

Posteriorment, s'ha de tenir en compte els articles d'història de la revista *Lluc* de la qual n'era responsable l'Obra Cultural Balear. A finals de la dècada dels setanta, aquesta revista fou tribuna pública d'articles de divulgació històrica. Així, trobam a la publicació esboços biogràfics de polítics i intel·lectuals que foren represseliats durant la Guerra Civil a Mallorca. A tall d'exemple podem mencionar els següents articles:

-SERRA, Antoni: "Aproximació a Gabriel Alomar", a *Lluc*, núm. 674, Palma, octubre de 1977, 6-11.

-FORTEZA-REI, Josep: "Semblança biogràfica d'Emili Darder", a *Lluc*, núm. 663, Palma, octubre de 1976, 14-17.

-SERRA, Antoni: "Aurora Picornell (1910-1937)", a *Lluc*, núm. 677, Palma, gener-febrer de 1978, 12-13.

-CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: "La mort d'Aurora Picornell: una realitat crua", a *Lluc*, núm. 677, Palma, gener-febrer de 1978, 14.

³ MASSOT MUNTANER, Josep: *La Guerra Civil a Mallorca*, Barcelona, Biblioteca Serra d'Or, 1976.

⁴ COMPANYY MATES, Arnau: "Entorn a la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió", Palma, Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, IE Balearics, 2007, 165

Durant la Transició Democràtica, hem de destacar una altra vegada els estudis del filòleg, historiador, assagista Josep Massot i Muntaner. Aquest investigador va donar el nivell més alt d'estudis en relació a la Guerra Civil i repressió a Mallorca. Entre la seva obra publica els anys setanta-vuitanta cal destacar la mencionada *La guerra civil a Mallorca* (1976), *Església i societat a la Mallorca del segle XX* (1977) i *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra 1930-1950* (1978).

El 1981, l'escriptor i periodista holandès Jean A. Schalekamp publicà una bona mostra d'història oral al llibre *Mallorca, any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*. Aquesta publicació ens acostava a alguns fets de la repressió feixista exercida a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil. El 1982, el professor Miquel Duran Pastor publica *1936 en Mallorca. Repertorio documental y notas establecidas a partir de la memoria redactada por Mateo Nebot Antig. Con un apéndice documental relativo al período 1936-1939 en Menorca e Ibiza y Formentera*. L'obra està estructurada en quatre volums, i constituï un repertori documental de primera magnitud sobre la Guerra Civil a les Balears.

Amb motiu del cinquantè aniversari de l'inici de la Guerra Civil, des del 5 de gener de 1986 fins el 4 de gener de 1987, el diari Balears publicà el col·lacionable *Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986)*. És tracta d'una sèrie documental de cinquanta-tres suplementos setmanals que donen una visió plural i ampli de la Guerra Civil a les Balears. També és una obra que presenta aspectes de la repressió. La publicació fou dirigida per Llorenç Capellà Fornés i coordinada per Damià Quetglas⁵. És important destacar la publicació d'una aproximació als fets d'entre 1931 i el 1939 a cada un dels municipis de Mallorca.

El *Diccionari vermell* de Llorenç Capellà publicat el 1989 per l'Editorial Moll és, sens dubte, un dels llibres més importants publicats a Mallorca que parla de la repressió. És una obra bàsica per a copsar en tota la seva brutalitat la fondària de la repressió feixista desenvolupada a l'illa de Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil.

⁵ També col·laboraren a *Memòria Civil* les següents persones: Gabriel Cardona, Miquel Duran Pastor, Miquel Ferrà Martorell, Josep Massot i Muntaner, Gregori Mir, Antoni Nadal Soler, Sebastià Serra Busquets i Jaume Pomar, entre d'altres.

L'obra conté unes vuit-centes biografies de persones que foren eliminades durant la guerra. L'estudi fou realitzat per l'autor en base als testimonio orals.

La consolidació de la Universitat de les Illes Balears (UIB), i especialment la tasca de l'àrea d'Història Contemporània del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts i la feina dels professors d'aquest departament Miquel Duran Pastor, Sebastià Serra Busquets i Antoni Marimon Riutort han suposat una empenta notable en els estudis sobre la Guerra Civil i la repressió a Mallorca, sobretot gràcies al impuls i guiatge de noves fornades d'historiadors que han dirigit les seves investigacions al coneixement dels fets de la repressió de la Guerra Civil. D'altra banda, hem de destacar una altra vegada les recerques de Josep Massot i Muntaner, que han constituït un allau d'aportacions sobre la Guerra Civil a Mallorca.

Els estudis i investigacions sobre la repressió de la Guerra Civil a Mallorca portats a terme en els últims anys, ens han descobert amb tota la seva cruesa l'abast de la coerció feixista, però molt sovint, aquesta s'ha donat a conèixer des d'una perspectiva més bé local i/o sectorial i no d'una manera general, que abrasi tot el territori mallorquí. En aquesta línia algunes publicacions han ofert per primera vegada, la possibilitat de conèixer molts d'aspectes de la repressió feixista exercida a Mallorca i, a la vegada, han aportat dades de centenars de persones que foren afusellades, assassinades en diferents circumstàncies i mortes en presons o camps de concentració, a les quals se'ls aplicà una violència física desmesurada i terrible; però com hem dit, els treballs fins ara publicats es limiten a donar a conèixer la coerció feixista d'una manera general, basant-se en estudis específics de la repressió a algunes ciutats i municipis de Mallorca. En aquest àmbit cal mencionar que a partir de 1996, quan es commemorava el seixantè aniversari de l'inici de la Guerra Civil, l'Editorial Documenta Balear amb coedició amb la Universitat de les Illes Balears, inicià la col·lecció "La Guerra Civil poble a poble" dirigida per l'historiador Arnau Company Mates. Fins ara, han aparegut els volums sobre Consell de Manel Santana Morro⁶; Sant Joan d'Arnau Company Mates⁷; Banyalbufar de Benet Albertí⁸; Selva de Manel Santana Morro⁹, Montuïri de Guillem

⁶ SANTANA MORRO, Manel: *Consell. Les penes de mort*, Palma, Documenta Balear, 1986.

⁷ COMPANY MATES, Arnau: *Sant Joan. Cacícs i repressors*, Palma, Documenta Balear, 1986.

⁸ ALBERTÍ GENOVART, Benet: *Banyalbufar. A l'ombra de la Falange*, Palma, Documenta Balear, 1997.

Mas i Antoni Mateu¹⁰; Santanyi de Cristòfol Miquel Sbert¹¹; Bunyola de Xavier Margais¹²; Manacor d'Antoni Tugores¹³; Pollença de Jaume March, Andreu Cerdà i Pere Salas i Porreres de Bartomeu Garí¹⁴. Cada volum hi ha els antecedents demogràfics, socioeconòmics i polítics del municipis, fent especialment esment als anys de la Segona República, l'anàlisi de la situació política dels mesos abans de l'aixecament militar del juliol de 1936, els fets de la guerra i un estudi de la repressió. La publicació inclou el nombre de víctimes de la repressió de cada poble i un petit apunt biogràfic de les persones que foren afusellades en el transcurs del conflicte. També cal destacar els estudis fets sobre Artà d'Antoni Picazo, Elena Garrido i Jaume Alzamora¹⁵; Felanitx d'Aina Adrover i Joan Cabot¹⁶; Inca dels germans Antoni i Jaume Armengol¹⁷ i Santanyi de Miquel Pons Pons¹⁸.

Ben segur, una de les causes del retràs en l'estudi de la repressió és degut a les importants dificultats que representava durant molts d'anys en aquest país accedir a informació dipositada en arxius injustament vetats, fins i tot per als investigadors, i a documents dels quals desconexem la seva localització o la seva existència.

Pensem que estudiar la repressió no serà gens fàcil. Ho diem perquè a hores d'ara, l'accés a determinada documentació –especialment als arxius militars i particulars- continua sent un tema pendent d'abordar per part de les autoritats i de l'administració, i un aspecte de permanent reivindicació per part d'investigadors i ciutadania en general.

⁹ SANTANA MORRO, Manel: *Selva. Al recer de la muntanya*, Palma, Documenta Balear, 1998.

¹⁰ MAS MIRALLES, Guillem i MATEU SOCIAS, Antoni: *Montuiri. L'esclafit de la crispació*, Palma, Documenta Balear, 2001.

¹¹ SBERT, Cristòfol Miquel: *Santanyi. Els tres fronts*, Palma, Documenta Balear, 2004.

¹² MARGAIS, Xavier: *Bunyola. Amb la por al cos*, Palma, Documenta Balear, 2004.

¹³ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La guerra a casa*, Palma, Documenta Balear, 2006.

¹⁴ GARI SALLERAS, Bartomeu: *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007.

¹⁵ PICAZO MUNTANER, Antoni; GARRIDO GALLEGO, Elena i ALZAMORA RIERA, Jaume: *Artà: 1931-1939*, Palma, El Tall Editorial, 2007.

¹⁶ ADROVER OLIVER, Aina, i CABOT CALÇAPEU, Joan: *Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*, Felanitx, Res Publica Edicions, 2002.

¹⁷ ARMENGOL COLL, Antoni, i ARMENGOL COLL, Jaume: *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*, Palma, Perifèrics Història, 2005.

¹⁸ PONS PONS, Miquel: -"Postremitat de la Segona república i de la Guerra Civil", revista Randa, núm. 53, Barcelona, 2004, 111-126.

Els avanços aconseguits en aquest aspecte són resultat de la insistència i el treball d'historiadors i investigadors, la major part de les ocasions, uns avanços que units a la difusió a través de modestes publicacions d'investigacions i dades aportades per part de col·lectius, associacions de recuperació de la Memòria Històrica i familiars de víctimes del franquisme, ens estan proporcionant a poc a poc noves informacions sobre la repressió franquista.

Encara trobam moltes persones que volen girar la pàgina dels anys de la Guerra Civil espanyola i, molt especialment volen ocultar i minimitzar l'”extermini republicà”. Com historiadors i investigadors de la Guerra Civil a Mallorca, tenim l'obligació de donar a conèixer i de no amagar els fets reals de la guerra i la brutalitat de la repressió, que s'orquestrà a Mallorca i altres indrets del territori de l'Estat espanyol abans, durant i després del conflicte.

Afegir, que avui dia tenim l'oportunitat d'estudiar, investigar i conèixer els fets de la repressió. Que avui gaudim de la llibertat d'expressió que sens va privar durant molts d'anys com a conseqüència del control aplicat pel règim dictatorial del general Franco.

Avui, en plena democràcia, és necessari recuperar tota la veritable història de la repressió franquista de la Guerra Civil espanyola, a fi d'ésser conscients que la democràcia de què gaudim és fruit de l'esforç dels demòcrates que foren perseguits i eliminats durant la guerra i el franquisme. En resum, volem dir d'una manera profunda i reflexiva: “Hem de créixer en consciència i en coneixements”.

En darrer lloc, volem agrair el suport que sempre hem rebut per part del professorat que forma part del Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts -àrea Història Contemporània- de la Universitat de les Illes Balears (UIB). Tampoc no podem deixar de banda el recolzament rebut i el treball realitzat per l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca (ARMHM). Ambdues institucions han aconseguit encoratjar-nos a investigar l'enrevessat tema de la repressió franquista dels anys de la Guerra Civil espanyola.

2) METODOLOGIA I OBJECTIUS DE LA RECERCA

2.1) Metodologia de la recerca

El treball i dedicació de molts d'historiadors i investigadors ens han posat de relleu la magnitud del drama humà que va originar l' "extermini republicà" exercit en els transcurs de la Guerra Civil espanyola a Mallorca.

Sabem que la fúria dels "vencedors" va provocar una forta repressió a diferents capes de la societat mallorquina, originant una xifra elevada de víctimes i, a la vegada, entre els seus familiars es va crear un clima de desconcert, preocupació, abatiment físic i moral i, que la major part d'aquestes persones no han pogut superar.

Tenim consciència de la tragèdia humanitària que es va desenvolupar durant la Guerra Civil a Mallorca com a conseqüència dels afectes de la repressió. No volem, ni podem deixar de banda l'impacte que va suposar per a moltes famílies -de les víctimes o dels repressors- els fets de la guerra i de la repressió. No és tracta de reviure dolorosament els fets de la coerció, però tampoc és la nostra intenció defugir, ni minimitzar les seves conseqüències, ans el contrari, volem fer un estudi científic, exhaustiu i global, d'una part inesborrable de la història del nostre país. Sabem que analitzam fets històrics, però també estem parlant de persones i de sentiments, per tant, es fa necessari treballar d'una manera cautelosa, rigorosa i científica.

Tot plegat ens fa va pensar que la recerca ha de ser un treball interdisciplinari i multidisciplinari, que abrasi diferents camps de la investigació científica. Per aquest motiu, a més de la recerca a les fonts arxivístiques que citam a la part final de l'estudi, és important conèixer les aportacions realitzades per historiadors, juristes, arqueòlegs, forenses, etc. que amb les seves recerques han aportat dades molt importants sobre els sistemes repressius emprats durant la Guerra Civil, els instigadors de la coerció, l'estudi de les fosses de repressió, l'anàlisi jurídic de la legislació franquista, etc.

Una altre punt important que ha contemplat aquesta recerca és el buidatge de la premsa periòdica, sobretot centrant-nos en els principals diaris de Mallorca, sense deixar de banda la consulta de la premsa local.

Tampoc podem deixar de banda, les aportacions orals. En aquest darrer apartat volen que els protagonistes que visqueren i patiren de ben prop la repressió ens expliquin la seva experiència personal. No volem que s'oblidi el seu testimoniatge perquè pensam molt sincerament que aquesta font ens pot ajudar a complementar la nostra recerca. El testimoni oral és important per tal d'entendre la complexitat i la magnitud de la repressió feixista a Mallorca durant els anys de la Guerra Civil espanyola.

En definitiva, per tal de donar a conèixer la repressió feixista de la Mallorca en guerra cal aportar el màxim d'informació sobre els centres de poder de l'aparell repressiu, els mètodes i pràctiques de la coerció utilitzats pels executors, els instigadors de la repressió, els indrets de la repressió, les fases i, molt especialment els qui la patiren: els morts, les víctimes de la repressió, aquelles persones que foren executades per via no judicial i "judicial".

També, és important, tenir en compte els mecanismes jurídics que va utilitzar el nou règim per a executar la repressió, mecanismes que van permetre una pràctica sistemàtica i una adequació de la repressió a cada moment precís. I finalment, l'estudi dels consells de guerra i el coneixement del màxim de condemnes dictades pels tribunals militars franquistes de Mallorca i les sancions econòmiques dictades sobretot pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques seran també objectius primordials de la investigació.

L'estudi de la repressió a Mallorca ens els anys de la Guerra Civil és molt complexa i assoleix diferents vessants. Intentarem des del nostre plantejament, assolir un treball digne sobre la repressió i, que aquest serveixi per a aportar el màxim d'informació possible de la coerció planificada pels militars colpistes mesos abans del començament del conflicte.

2.2) Objectius de la recerca

El present treball té com objectiu principal investigar la repressió feixista exercida a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (juliol 1936-abril 1939) i contribuir a l'anàlisi general de la Guerra Civil i la repressió franquista. A la vegada, l'estudi ha de suposar un intent de rescatar un passat que, no per dur, difícil, amarg i humiliant s'ha d'oblidar. Res no justifica l'oblit i per això és necessari rescabalar la memòria d'aquells anys terribles.

Al llarg de la recerca intentarem aportar dades més fiables del nombre de víctimes de la repressió. Es dedicarà una atenció especial a entendre el funcionament i organització de la pròpia coerció en si, com a actuació planificada pels militars colpistes abans del començament del conflicte i amb uns objectius clars per part de qui la va executar. Al mateix temps, es donaran conèixer els llocs d'execució, les etapes de la repressió, el centres de poder de la Mallorca en guerra, els sistemes repressius, els instigadors de la coerció... sense deixar de banda, presons i camps de concentració, tot i que aquest darrer apartat no sigui objecte d'una profunda i acurada investigació, però creiem important fer esment, als centres de reclusió de la Mallorca en guerra, com un apartat destacat dins l'aparell repressiu dels anys de la Guerra Civil.

Una altra punt important de la recerca ha de permetre relacionar les pràctiques de la repressió exercida a Mallorca, amb les dutes a terme a altres indrets de la geografia espanyola.

Per tal d'explicar tots els punts mencionats anteriorment, es dura a terme una recerca exhaustiva a fonts historiogràfiques i arxivístiques, informacions orals i fonts gràfiques, sense deixar de banda les fonts arqueològiques, antropològiques, jurídiques, forenses, etc. que hàgim pogut consultar i conèixer.

El nostre propòsit es donar a conèixer la repressió feixista de la Mallorca en guerra en totes les vessants, d'una manera general, conjunta, científica... deixant de banda apassionaments de qualsevol tipus.

El nostre interès i finalitat serà defensar que la repressió exercida a Mallorca durant la guerra obeïa simplement a una repressió sistemàtica i planificada, amb una intenció prou manifesta d'eliminar una ideologia política, intel·lectual, republicana... aquella que representava a les persones que defensaren, recolzaren i lluitaren per a mantenir ben viu el règim democràtic de la Segona República espanyola.

A partir dels objectius presentats, el projecte d'investigació que titulam: “La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-939): memòria d'una coerció planificada”, ha de contemplar, com a mínim, l'anàlisi dels apartats següents:

Marc espacial de la investigació

El pronunciament militar del 19 de juliol de 1936

Aspectes de la repressió planificada a Mallorca

Els centres de poder de la repressió

- Els ajuntaments
- La Guàrdia Civil
- La Falange
- L'Església
- L'Exèrcit

Els instigadors de la repressió: els repressors

Modalitats i sistemes repressius

- Els afusellaments
- Les tretes
- Les mutilacions
- Els Consells de guerra

Etapas de la repressió

- 1a etapa (19 juliol-principis de setembre de 1936)
- 2a etapa (finals setembre 1936-març 1937)
- 3a etapa (abril 1937-abril 1939)

Centres d'execució o de la repressió

- Els cementeris
- L'extraradi dels municipis

Centres de detenció

- Les presons
- Els camps de concentració

Les xifres de la repressió

3) LA REPRESSIÓ A MALLORCA DURANT LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939): MEMÒRIA D'UNA COERCIÓ PLANIFICADA

3.1) Marc espacial de la investigació

Situam el marc espacial de la nostra investigació a l'illa de Mallorca en el període compres entre la data de la proclamació de la Segona República espanyola, el 14 d'abril de 1931 fins el final de la Guerra Civil espanyola, l'1 d'abril de 1939.

El període que va des del 19 de juliol de 1936 fins l'1 d'abril de 1939 configura una etapa de la nostra història que va estar marcada per les terribles conseqüències que va haver de patir la població espanyola i mallorquina com a conseqüència dels quasi tres anys de conflicte. Són els moments en que s'aplicà més enèrgicament la brutal repressió contra les persones d'ideologia "republicana".

L'estudi també ha d'abraçar, a més del període la Guerra Civil espanyola, l'etapa de la Segona República espanyola (14 d'abril 1931-17 juliol 1936), perquè pensam que és cabdal conèixer els personatges que s'encarregaren de governar i administrar les institucions de Mallorca durant la segona experiència republicana de l'Estat espanyol. És indispensable conèixer els personatges que formaven part de la vida política, econòmica, social i cultural de la Mallorca d'aquells moments. El motiu és prou clar: amb l'esclafit de la guerra, aquestes persones que representaren el govern democràtic de la Segona República espanyola foren majoritàriament les que sofririen més directament els efectes de la brutal repressió que es va desencadenar a partir del Cop d'estat del 18-19 de juliol de 1936.

El triomf del Cop d'estat a Mallorca del mes de juliol de 1936 entronitzà un nou règim autoritari. I amb ell, s'inicià una repressió sistemàtica i planificada que va provocar la mort de centenars de persones i el que és més important l'eliminació dels qui representaven el govern de la República.

La victòria nacional va provocar una ruptura històrica i política de l'Estat, que tindria importants repercussions dins el conjunt de la nostra societat. Aquest triomf va suposar la instauració d'un règim dictatorial encapçalat pel general Francisco Franco, principal dirigent militar i polític dels sublevats, que va substituir el sistema parlamentari republicà. El silenci de la repressió "nacional" fou amagada durant els anys de la Dictadura franquista.

Els fets de la coerció feixista que va patir la població mallorquina van ser -gràcies a un pacte de silenci que havia de permetre la vida en comú- condemnada a l'oblit. No seria fins els anys de la Transició democràtica espanyola quan s'engegaren una sèrie d'homenatges cívics per tal de recordar a les persones que foren víctimes de la repressió en els anys de la Guerra Civil espanyola.

Dins el camp de la lluita per servir la memòria històrica i recordar la repressió mallorquina de la Guerra Civil caldria recordar alguns homenatges i actes de recordança que es feren entre l'any 1977 i 1987. En aquest sentit val a dir que, pel setembre de 1977, l'Organització d'Esquerra Comunista (OEC) de Santa Maria del Camí organitzà un acte per a recordar els republicans afusellats en el cementiri del poble i, especialment, la mort del que va ser batle de Búger i diputat provincial (de 1931 a 1936) Joan Alemany Villalonga. L'homenatge contà amb la presència de l'esquerra mallorquina -PSI: Partit Socialista de les Illes; OEC: Organització d'Esquerra Comunista; MCI: Moviment Comunista de les Illes; les Joventuts d'esquerra Republicana de Catalunya i el PTE: Partit del Treball d'Espanya), el Partit Comunista d'Espanya (PCE) i del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE), membres de l'OCB (Obra Cultural Balear) i del Congrés de Cultura Catalana i de nombrosos entitats ciutadanes. El 26 de setembre de 1977 s'ha ajuntaren més de dues-centes persones que reteren un homenatge emocionat a qui havia estat l'ànima de l'esquerra a Búger i la seva comarca en temps de la República. Una néta del batle afusellat pels falangistes s'encarregà de col·locar la placa que els organitzadors havíem portat i, emocionada, amb llàgrimes en els ulls, digué: "Padrí, quan t'assassinaren, jo encara no era aquí i, amb tots aquests anys de silenci no havíem pogut venir a posar una làpida...". Les llàgrimes i

l'emoció continguda no la deixaren continuar. També hi parlà Joan Nadal, batle republicà de Bunyola, que, miraculosament, es salvà de la repressió.

L'agost de 1977, es va fer un homenatge a l'intel·lectual i socialista Gabriel Alomar arran del retorn de les seves despulles d'Egipte. El deu d'agost, aproximadament cap a les nou del vespre, després de més de trenta-sis anys d'exili, les restes de Gabriel Alomar eren soterrades en el cementeri de Ciutat, a pocs metres de l'hemicicle on foren assassinats milers de mallorquins i mallorquines d'esquerres o simples demòcrates sense partit. L'escriptor Antoni Serra va obrir l'acte llegint la munió infinita de telegrams i cartes d'adhesió que arribaven de totes les contrades dels Països Catalans, l'Estat espanyol i l'estranger. A part de les organitzacions comunistes (OEC, PTE, MC, etc), enviaren telegrams el Partit Socialista de Catalunya, el PSUC, Esquerra Republicana de Catalunya, Entesa dels Catalans, el Congrés de Cultura Catalana al País Valencià, Assemblea de Catalunya, Casa Catalana, Òmnium Cultural... També s'hi llegiren els comunicats enviats des de Menorca, Eivissa i Formentera. El manifest dels intel·lectuals antifeixistes que es llegí anava encapçalat per les signatures d'Heribert Barrera, Jordi Carbonell, Josep Benet, Joan Raventós, etc. La tardor de 1977, el PSI (Partit Socialista de les Illes) va donar suport als homenatge de caràcter local que es feren a Julià Bennàssar Mir, metge de Campanet, assassinat l'any 1936 i com hem exposat abans a Joan Alemany Vilallonga també assassinat al començament de la guerra. En aquella mateixa època, el PSI de Montuïri proposà a l'Ajuntament que al costat de la làpida de l'Església on constaven els noms dels caiguts s'hi afegís una altra làpida on constassin els morts republicans.

Dia 8 de gener de 1978, darrera l'església de La Santa Creu de Porreres, es va retre un homenatge a l'activista Aurora Picornell Femenias, afusellada la nit del 5 de gener de 1937 a Porreres, juntament amb Catalina Flaquer i les seves filles Antònia i Maria Pasqual Flaquer. A l'acte hi va participar un important nombre de persones, entre les quals hi havia dos diputats del PSUC (Pilar Bravo i Antonio Gutiérrez). Entre els organitzadors hi havia l'escriptor Antoni Serra. Un fet destacable de l'acte és que els representants de l'extrema dreta porrerenca anaren a veure el batlle de Porreres, Josep

Roig Salleras, perquè aturas l'acte, sinó anirien a cercar a les seves cases les pistoles del temps de Falange per anar fins l'homenatge.¹⁹

El febrer de 1983, el PSM organitzà un acte al darrer batle de la República de Palma, Emili Darder Cànoves d'Esquerra Republicana Balear (ERB), on hi assistiren els seus parents més directes i hi intervingueren l'historiador Sebastià Serra Busquets, l'escriptor Gabriel Janer Manila, l'antic militant d'ERB Miquel Fullana i Francesc Vives d'Esquerra Republicana de Catalunya. Quatre anys més tard, es recordaren les figures d'Alexandre Jaume, socialista i dels republicans d'ERB Antoni Ques Ventayol i Antoni Mateu Ferrer, darrer batle d'Inca de la Segona República, assassinats el 23 de febrer de 1937 a Palma²⁰.

També cal recordar els actes del Comitè de Son Coletes que organitza des de l'any 1985 un homenatge per a recordar els milers de persones que perderen la vida en defensa de les idees de democràcia i llibertat.. Tot i que es tracta d'un esdeveniment amb marcades connotacions polítiques, els organitzadors volen defugir opinions i tendències partidistes que puguin entelar el vertader objectiu de l'acte: el record de les víctimes i la reivindicació de les idees i els valors de la república.

Aquests homenatges representen els precedents dels actes de memòria que es fan a Mallorca, molts d'ells impulsats per l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca. Sens dubta, tant uns com els altres ens ajuden a rescatar del silenci imposat durant molts d'anys i, a la vegada, transmetre a les noves generacions aquesta part de la història és un deure amb el passat i una necessitat per afrontar el futur per qualsevol col·lectiu humà que pretengui ser lliure.

¹⁹ BAUÇÀ GARAU, Bernat: *Porreres, noves fites polítiques i culturals (1970-1975)*, Mallorca, Di7 Edicions, 1999, 45.

²⁰ Vegeu l'apartat "La recuperació de la memòria històrica" dins MARIMON RIUTORT, Antoni: *Entre la realitat i la utopia. Història del PSM*, Palma, Documenta Balear, 1989.

3.2)El pronunciament militar del 19 de juliol de 1936

El dia 17 de juliol de 1936, els dirigents illencs estaven intranquils per la possibilitat d'un pronunciament militar. Per això mateix, el Governador civil Antonio Espina García, que feia molt pocs dies que havia pres possessió del càrrec, concretament el dia 9 de juliol, va demanar la presència del general Manuel Goded Llopís, comandant militar de les Balears, per conèixer la seva opinió respecte dels rumors i també saber quina era la seva predisposició. El dia 18, el general Goded va anar a la reunió vestit de militar i armat i va proclamar la seva lleialtat absoluta envers del govern de la República. Dos dies més tard, el dia 19, el general Goded va reunir les seves tropes a l'esplanada de la Comandància militar i va fer que el capità d'infanteria Ramon Fortuny Truyols llegís el ban en el qual es declarava l'Estat de guerra a les Illes Balears. A partir d'aquest moment, el general Goded va assumir el poder absolut a tot a Mallorca.

El ban de guerra establia la destitució de totes les autoritats i amenaçava amb l'afusellament qui oposas resistència al "Movimiento Salvador de España". El to abrupta del ban de Goded reflexa molt bé la ruptura radical amb el govern de la Segona República i el regim de terror implantat per les noves autoritats en aquell precís moment:

BANDO

Artículo 1.º Se declara el Estado de Guerra en todo el Archipiélago Balear.

Artículo 2.º En defensa de la Patria, asumo el mando absoluto en todo el Archipiélago, quedando destituidas las autoridades civiles.

Artículo 3.º Resuelto a mantener inflexiblemente mi autoridad y el orden, será pasado por las armas todo aquel que intente, en cualquier forma de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España.

Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los Cuarteles.

Artículo 4.º Todos los soldados que disfruten permiso deberán incorporarse inmediatamente. Asimismo se incorporarán inmediatamente a sus Cuerpos todos los soldados del Capítulo XVII de la Ley de Reclutamiento, denominada cuotas, pertenecientes a los reemplazos de 1931 a 1932, ambos inclusive, y cuantos soldados de estos reemplazos deseen hacerlo voluntariamente para contribuir a este Movimiento Salvador de España.

Palma de Mallorca, 19 de julio de 1936.- El General Comandante Militar de Baleares

Manuel Goded.

La confiança del governador Espina es veia traïda i el general Goded, ja colpista, aprofità el seu rang militar per a rebel·lar les places de Mallorca i Eivissa i deixar-les en mans dels rebels. Posteriorment, nomenà nou comandant militar a Aurelio Díaz de Freijó i deixà les illes per anar-se'n cap a Barcelona per a dirigir l'alçament nacional en aquella comunitat. Abans de partir de Mallorca, Goded havia rebut l'adhesió del Cap de la Guàrdia Civil, el tinent coronel, Antonio Àlvarez-Ossorio Barrientos; del Cap de Carrabiners, tinent coronel Miquel Riutort Camps i el dels guàrdies d'assalt, tinent Mateu Riera Escandell.

El predomini de les dretes, la incapacitat dels partits d'esquerra i sindicats obrers per tal d'organitzar una resistència i l'actitud passiva del governador civil republicà, Antoni Espina García que es negà a donar armes al Front Popular el 18 de juliol, afirmant que controlava la delicada situació, afavoriren l'èxit de l'aixecament militar del 19 de juliol de 1936, dirigit pel general Manuel Goded Llopis, amb la col·laboració d'elements civils (carlins, falangistes, membres de *Renovación Española* i de les

Joventuts d'Acció Popular). En poques hores els militars i els partidaris de la dreta controlaren els principals punts neuràlgics de l'illa

L'arribada de les notícies del fracàs de l'aixecament a Barcelona va provocar, entre el 19 i el 20 de juliol, una reacció dels sectors populars i una part de les forces militars i de seguretat; sobre tot, el cos de carrabiners. Així, a Palma es va declarar una vaga general, amb una certa incidència a algun sectors. A Pollença, sa Pobla, Manacor, Sóller, Binissalem, Esporles, Consell, Bunyola, el Pont d'Inca i Santanyi, alguns carrabiners i militants d'esquerra armats protagonitzaran petits focus de resistència. L'oposició fou eliminada per la intervenció de l'exèrcit, que anà recorrent molts d'indrets de l'illa amb petites columnes destinades a atemorir els uns i a donar morals als altres²¹. Sense deixar de banda, l'ajut incondicional de falangistes i requetés d'arreu de tota l'illa, que es dedicaren a prendre el control de molts de pobles de Mallorca.

El pronunciament militar del 19 de juliol de 1936 va suposar la destitució de totes les autoritats civils i la seva substitució per homes addictes al règim. Goded designà el coronel Aurelio Díaz de Freijó com a nou comandant militar provisional, mentre que el tinent coronel d'enginyers Luis García Ruiz fou nomenat governador civil, i el coronel de infanteria Emilio Ramos Unamuno, president de la Diputació. A partir d'aquell moment, els nous comandaments controlaren amb mà de ferro la totalitat del territori mallorquí. Per primera vegada, uns militars dictaven ordres en contra de les disposicions del govern de la República, l'únic que d'acord amb criteris legals i de justícia, que podia emetre lleis i formular la declaració de guerra segons la Constitució de 1931.

L'alçament va provocar l'inici d'una repressió dura, sistemàtica i controlada. La repressió que es desencadenà a partir del 19 de juliol de 1936, va afectar profundament extenses capes de la societat mallorquina, que prengué diferents formes i abast. A més dels afusellaments, empresonaments, camps de concentració i batallons de treball, també s'usaren altres tipus de coercions que, marcades per la voluntat restrictiva del nou règim, s'orientaren cap a la discriminació i la imposició. Hi hagué etapes que

²¹ MASSOT MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, 28.

repercutiren no tan sols en el terreny estrictament polític sinó també en el de la cultura, l'ensenyament, l'economia i la religió, fins i tot en l'àmbit privat i en la vida quotidiana.

La Guerra Civil espanyola, va significar la liquidació definitiva de la República a mans dels militars colpistes. Fou una eliminació d'un sistema de govern, però també d'unes persones. Els repressors varen emprar l'extermini per a "resoldre" els conflictes socials i econòmics per mitjà de l'afusellament, la tortura i el terror dels seus adversaris polítics i socials, els republicans²² també denominats "rojos".

El final de la guerra suposà la implantació d'una dictadura militar dirigida pel general Francisco Franco que va anorrear la democràcia, les llibertats, els drets humans i els intents modernitzadors que comportaven els avenços socials i polítics i, en definitiva, les esperances que la República havia generat. A conseqüència d'això, Mallorca i Espanya van recular dècades en els seus projectes de desenvolupament nacional i cohesió social dins un àmbit de llibertat i tolerància.

3.3) Aspectes de la repressió planificada a Mallorca

Un dels elements més característics del nou orde polític implantat a la zona nacional fou l'aplicació d'unes mesures repressives molt dures contra les persones considerades desafectes a la nova situació. Es tracta d'un fenomen que hem de contextualitzar dins el marc d'una guerra civil, en la qual es cometeren atrocitats per part dels dos bàndols, tot i que amb unes motivacions i uns mètodes diferents. No podem oblidar, que la repressió comença a Mallorca –i en el conjunt de la zona franquista– fou induïda i controlada per les autoritats militars i civils. La repressió franquista obeeix a una estratègia dissenyada a partir dels mesos d'abril de 1936 pel general Emilio Mola Vidal²³, amb l'objectiu de paralitzar una possible resistència dels partidaris del Front Popular.

²² S'utilitza la paraula "republicans" per fer esment a la població, els responsables polítics i sindicals i membres d'associacions polítiques que en certa manera van oposar-se al cop d'estat del 18-19 de juliol de 1936, molts dels quals no eren pròpiament republicans.

²³ MOLA VIDAL, Emilio (Placetas, Cuba 1887-Burgos 1937). Va combatre al Marroc (1909-30), on fou ascendit a general el 1924. Director general de seguretat del govern Berenguer (1930), en caure la monarquia d'Alfons XIII fou separat de l'exèrcit, però hi tornà l'any 1934. Amb el nom d'*el Director*,

Des dels primer moments, militars, autoritats municipals, guàrdies civils, falangistes i també alguns membres de l'Església catòlica s'implicaren en la repressió. Ben aviat es cometeren assassinats, empresonaments, tortures... però, al rerefons de la repressió hi havia unes altres motivacions, molt més profundes. Per mitjà de l'anihilació dels “republicans”, s'intentava comunicar a la població civil que qualsevol tipus d'oposició es castigaria molt durament, com així va ser durant prop de tres anys. A més, s'intentava desembarassar-se del personal més ben format políticament i sindical que en el últims decennis havia participat més activament en els conflictes socials, a fi que no reactivés una nova oposició i transmetés la seva experiència. La violència pública fou un fet consubstancial des que es va produir l'aixecament militar fins al seu acabament. El mateix Adolf Hitler va assegurar que el general Franco “tenia un corazón duro”. També Heinrich Himmler, el Reichführer de la SS, es va sorprendre de la magnitud de la repressió quan va visitar Espanya el 1940²⁴.

Una de les claus de la repressió feixista fou la brutal violència que s'exercí sobre l'enemic. Els assassinats arbitraris i els “paseos” s'amalgamaren a la perfecció amb els judicis sumaríssims practicats per la jurisdicció castrense, on es ventilaven en poques hores judicis que afectaven a desenes de persones processades per causes diferents, que no tenien res a veure entre si. La poca consistència de les proves aportades durant els judicis, l'admissió de denúncies anònimes, els testimonis o els rumors no contrastats, la falsificació de proves o les falses acusacions foren pràctiques habituals per aconseguir la condemna dels processats. Però això no és tot; molt sovint el càstig es perllongava a tots els membres de la família, ja fos en forma de marginació social, denegació del treball o de les vexacions més diverses.

planejà l'aixecament contra el govern de la Segona República. Comandant militar de Pamplona, el 18 de juliol de 1936 organitzà, amb l'ajut dels requetés, les columnes que marxaren contra Sant Sebastià i contra Madrid, des de Navarra. Establí la junta de Burgos i quan, per l'octubre, Franco fou nomenat cap de l'estat, passà a comandar l'exèrcit del nord. Mentre atacava Bilbao, pel juny de l'any següent, morí en un accident d'aviació. Fou el cap de l'exèrcit insurrecte del nord fins a la seva mort el juny de 1937, en circumstàncies encara avui no del tot aclarides. Les morts dels generals Sanjurjo i Mola deixaren Franco com a únic líder del bàndol nacional. Això aixecà rumors que apuntaven a Franco com a instigador de les morts dels dos rivals, però no s'ha descobert cap evidència que ho avaluï. MOLINA FRANCO, Lucas: “Emilo Mola”, *Historia de Iberia Vieja*, núm. 21, 26-31.

²⁴ PRESTON, Paul: *Franco. Caudillo de España*, Barcelona, Grijalbo, 1996, 502-503, 408 i 489.

Compartim el plantejament de la repressió aportat per Fàrres Sucarrat²⁵ quan exposa que dins la repressió feixista de la Guerra Civil espanyola cal tenir en compte una sèrie d'aspectes:

- a) La repressió va complir una necessitat política de primer ordre: afermar el poder de les noves autoritats franquistes i ofegar qualsevol veu dissident.
- b) Hi va haver un personal disposat des d'un primer moment en la seva execució i manteniment.
- c) El nou ordre establert va tenir al seu servei el sistema judicial, que s'encarregà d'institucionalitzar la repressió i legitimar la coerció política, ideològica i moral portada a terme per les autoritats militars, civils i eclesiàstiques.

El cop d'estat del 19 de juliol de 1936 a Mallorca, perpetrat per una part majoritària de l'exèrcit, els falangistes, els tradicionalistes i una minoria social, no pretenia altra cosa que arrabassar el poder polític al Front Popular, que l'ostentava democràticament des de les eleccions de febrer del 1936. Els colpistes s'oposaven al govern, però també a la nova organització política de l'Estat, que havia introduït la República. Des del mateix moment de l'alçament, s'inicià la repressió i les noves autoritats rebels s'encarregaren d'anihilar tothom que s'oposàs al nou règim o que podia fer-lo al seu acte il·legítim. La repressió franquista fou un dels episodis més terribles de la història Contemporània de Mallorca i, a hores d'ara, encara esta ben present a la consciència col·lectiva dels mallorquins.

Poques hores després de que el General Goded, Comandant Militar de Balears -en presència del Governador Civil, Antonio Espina-, va manifestar públicament la seva total adhesió al govern democràtic republicà i la nul·la implicació en el Cop d'Estat del general Franco, va reunir les tropes a l'esplanada de la Comandància Militar i va fer públic el ban de Guerra que serviria per a atemorir la població de l'illa de Mallorca.

²⁵ FARRÉS SUCARRAT, Esther: "La repressió franquista a Vic (1939-1945)", dins Revista d'Història Moderna i Contemporània HMiC, núm. III, 2005, Universitat Autònoma de Barcelona, 399-408.

Eren les primeres hores del matí del 19 de juliol de 1936: *“Será pasado por las armas todo aquel que intente en cualquier forma, de obra o de palabra, hacer la más mínima resistencia al Movimiento Salvador de España. Con igual ejemplaridad se castigará el más ligero intento de producir huelgas o sabotajes de cualquier clase y la tenencia de armas, que deben ser entregadas inmediatamente en los cuarteles”*²⁶.

A partir d'aquells moments s'inicia a Mallorca una repressió dura, sistemàtica i planificada. Des del primer moment es van produir detencions, s'elaboraren o ja s'havien confeccionat llistes de persones (dirigents o amb capacitat de lideratge) que, durant els primers dies, havien de ser empresonades evitant, amb això, qualsevol possibilitat de reacció davant l'intent colpista que obeïen a una planificació prèvia establerta pel general Emilio Mola en la seva “Instrucción reservada núm. 1” de 25 de maig de 1936 en la qual establia: *“Producido el movimiento (Base 5ª) y declarado el Estado de Guerra...se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los Partidos Políticos, Sociedades o Sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas.”*²⁷. Aquestes paraules anunciaven el que seria la repressió franquista: l'“extermini” de tothom que no pensés com el colpistes. I allò que és més important, entre els colpistes i tots aquells que van secundar l'aixecament militar perpetrat el juliol de 1936, després vencedors de la guerra i creadors d'un Estat, ningú s'oposà o qüestionà la ferotge repressió pública contra la població republicana, perdedora d'un tipus de societat, d'un Estat i d'una guerra²⁸.

Pocs dies després del 19 de juliol de 1936, altra vegada el general Mola, principal inspirador de la rebel·lió militar, va enviar unes “Ordenes de urgència a cargo de la Junta de Gobierno” que a Mallorca va rebre Alfonso de Zayas i Bobadilla, Marquès de Zayas, Cap provincial de Falange de les Balears.

²⁶ Article 3r del Ban de guerra emes a Mallorca el 19 de juliol de 1936.

²⁷ MOLA, Emilio, *Navarra 1936: De la Esperanza al Terror*, Editorial Altaffaylla, 2003.

²⁸ SOLÉ SABATÉ, Josep Maria: *La repressió franquista a Catalunya 1938-1975*, Barcelona, Edicions 62, 1985), 58-59.

Dels continguts de les ordres em destacaríem:

- *Cumplimiento inexorable de las sanciones emanadas de los preceptos del Mando (entre ellos debe figurar la prohibición absoluta de huelgas y lock-outs mientras dure el estado de Guerra).*
- La clausura de totes les Cases del Poble socialistes i dels sindicats anarquistes, *con prisión de todas las Juntas Directivas i agitadores más destacados.*
- L'empresonament de *determinadas personalidades, con arreglo a listas previamente elaboradas y que deben obrar en poder de cada uno de los Gobernadores Militares.*
- L'armament provisional dels civils addictes.²⁹

L'octava "Orden de Urgencia", incitava al terror i l'assassinat de persones i destrucció d'organismes: *"En el primer momento y antes de que empiecen a hacerse efectivas las sanciones a que de lugar el bando de Estado de Guerra, deben consentirse ciertos tumultos a cargo de civiles armados para que se eliminen determinadas personalidades, se destruyan centros y organismos revolucionarios"*.

El 19 de juliol de 1936, el general Mola afirmava: *"Hay que sembrar el terror... hay que dejar la sensación de dominio eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros. Cualquiera que sea, abierta o secretamente del Frente Popular debe ser fusilado"*³⁰.

Només quatre dies després, el 23 de juliol, el Comandant Militar Accidental de Mallorca, el coronel d'infanteria Aurelio Díaz de Freijó³¹, va complementar el Ban de

²⁹ MASSOT MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, 221-222.

³⁰ MOLA, Emilio: *Navarra 1936: De la Esperanza al Terror*, Altaffaylla, 2003.

³¹ DÍAZ DE FREIJÓ DURAN Aurelio (Albacete 1874 - ?). El 1895, ingressà a l'acadèmia d'infanteria. Participà en les campanyes del Marroc del 1912 i del 1925. Ascendí a comandant per mèrits de guerra el 1913. El 1935, amb la graduació de coronel, comandava el regiment d'infanteria Palma 28. Quan començà la Guerra Civil a Mallorca, el 19 de juliol del 1936, i a causa de la marxa del general Goded cap a Barcelona, es feu càrrec accidentalment de la comandància militar de Balears. Durant el seu govern hagué de fer front a les necessitats de la guerra, a l'aïllament geogràfic i al desembarcament republicà a Porto Cristo (16 d'agost-5 de setembre del 1936). El 17 de setembre cessà, passà a la reserva per haver complit l'edat, i el substituï el tinent coronel Luís García Ruiz, que aviat fou rellevat pel coronel Trinidad Benjumeda del Rey, designat per la Junta de Defensa de Burgos. Se'l va incloure dins la causa que el coronel Trinidad Benjumeda del Rey, instruí, d'acord amb les ordres rebudes, contra part del

guerra amb tot un seguit de disposicions que no feren més que incrementar les mesures repressives a Mallorca i proporcionar estructura legal als diferents tribunals militars que s'anirien constituint i suposaren, entre d'altres coses, el sotmetiment de tota la població i de tot l'entramat social a l'exèrcit³² i els civils armats³³.

Altres manifestacions anunciades pels generals colpistes a través del mitjà de comunicacions -ràdio i premsa escrita³⁴-, establien i justificaven la decisió de l'aixecament i la repressió. Els generals Queipo de Llano i Emilio Mola van representar el terror amb les seves despietades consignes des de la ràdio, en les quals anticipava l'assassinat de milers de persones, assenyalava a les víctimes, i animava els assassins. Aquestes xerrades eren molt celebrades i seguides amb gran interès i el seu text publicat a l'endemà obligatòriament per tots els diaris.

Com a proves de l'estratègia repressiva exposam alguns dels pronunciaments fets pels militars colpistes, amb una intenció clara d'aniquilar els representants del govern democràtic de la Segona República. Alguns d'ells son veritablement esgarrifosos:

comandament militar de Mallorca, acusat de poc entusiasme. Renuncià a la seva defensa, que va fer d'ofici el comandant d'artilleria Lluís Cerdó Pujol. El 3 de juny del 1937, causà baixa a l'exèrcit. Posteriorment es revisà i reduí la seva condemna. AA. VV.: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. IV, 303.

El 23 de juliol de 1936, el coronel Díaz de Freijó va redactar unes ordres que serviren per executar un bon nombre de civils i militars, però també va patir en les seves pròpies carns el tracte del nou estat. Mateu Torres Bestard, home de confiança de Franco a les Illes, que més endavant seria anomenat Governador Civil i responsable directe del període més cruel de la repressió a Mallorca, el va denunciar al Generalíssim acusant-lo de covardia i irresponsabilitat davant l'enemic (es referia al desembarcament de Bayo) al front de Manacor. Per aquestes acusacions va ser jutjat i condemnat a dotze anys de presó i separació de l'exèrcit. Vegeu Carta del Comandant Mateu Torres Bestard al general Francisco Franco (10 de setembre de 1936) dins MASSOT MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió a Mallorca*, Palma, 2005. 78-86.

³² CORBALÁN GIL, Joan: *Justícia, no venjança: els executats del Franquisme a Barcelona, Barcelona*, Cossetània edicions, 2008, 27-28. En el mateix sentit, l'autor indica: "*Les primeres lleis que es van generar per configurar el nou estat van ser unes lleis basades, primer, en aspectes militars i, després, en aspectes netament repressius per poder controlar la rereguarda*". A més, l'autor insisteix que "*tot l'entramat del nou sistema judicial [...] va quedar sotmès a l'autoritat militar i al seus criteris de netejar Espanya dels seus enemics d'una manera ben exhaustiva*".

³³ Código de Justicia Militar de 1990. El primer paràgraf ja s'indicava: "*Quedan sometidos a la jurisdicción militar para ser juzgados con arreglo al Código de Justicia Militar, Código Penal Ordinario y leyes especiales, además de los delitos cuyo conocimiento me compete en todo caso, los artículos siguientes*" (segueixen fins a 20 articles diferents).

³⁴ Una novetat va ser la utilització de la ràdio com mitjà de guerra psicològica. Són les xerrades radiofòniques a través dels micròfons radiofònics. La finalitat de la informació era acoquinar a l'enemic i animar als partidaris dels militars colpistes. Els locutors utilitzaven un llenguatge directe i generalment groller. Normalment es burlava dels dirigents de la República i feien al·lusions a la virilitat de legionaris i regulars.

*“Yo podría aprovechar nuestras circunstancias favorables para ofrecer una transacción a los enemigos, pero no quiero. Quiero derrotarlos para imponerles mi voluntad. Y para aniquilarlos.”*³⁵

En dates properes a l'anterior al·locució, el general Queipo de Llano, Cap de l'Exèrcit d'Operacions del Sud ³⁶ fa unes declaracions a Unió Radio Sevilla on exposa clarament l'autorització a matar qualsevol persona contrària al règim establert, a la vegada, anima als inductors a seguir aplicant mesures repressives sense contemplacions:

“Yo os autorizo a matar, como a un perro, a cualquiera que se atreva a ejercer coacción ante vosotros: Que si lo hicierais así, quedaréis exentos de toda responsabilidad... Por ello faculto a todos los ciudadanos a que, cuando se tropiecen a uno de esos sujetos, lo callen de un tiro. O me lo traigan a mí, que yo se lo pegaré (...)

³⁵ Al·locució del general Emilio Mola Vidal a Radio Burgos, 31 de juliol de 1936.

³⁶ QUEIPO DE LLANO SIERRA, Gonzalo (Tordesillas 1875-Sevilla 1951). Format en l'Acadèmia de Cavalleria de Valladolid, va prendre part com oficial en les campanyes de Cuba i el Marroc. Va participar en 1928 en activitats contra la dictadura de Primo de Rivera. Al desembre de 1930, durant el mandat del general Berenguer, va ser un dels militars participants en el complot republicà en l'aeròdrom de Cuatro Vientos contra la monarquia, després del fracàs de la revolta de Jaca. Aquesta acció, també fallida, portada a terme juntament amb Ramón Franco (germà de Francisco Franco) va obligar a ambdós a abandonar Espanya i exiliar-se a Portugal. L'exili va durar poc, car el 14 d'abril de 1931 es va proclamar la II República i va poder tornar a Espanya. Com a presumptament addicte a la causa republicana se li va concedir el comandament de la 1a. Divisió Orgànica (el rang de general de Divisió era el màxim en l'exèrcit en aquest moment, ja que per decret de 16 de juny de 1931 s'havien suprimit les capitanies generals i els graus de capità general i tinent general). Va ser també cap de la Casa Militar del president de la República, Alcalá-Zamora, amb el qual va emparentar com consogre durant el seu període en el càrrec, fins a 1934. Durant el bienni radical-cedista se li confia la Inspecció General de Carrabiners. Aquest càrrec, com ell mateix declararia cínicament més tard, li va permetre desplaçar-se, sense aixecar sospites, per tot l'Estat i contactar amb els militars compromesos que preparaven el cop d'estat. En produir-se l'aixecament en les guarnicions del Marroc, el 17 de juliol de 1936, Queipo de Llano es trobava a Huelva per a despistar al govern simulant una inspecció, i estant en el cinema va ser informat de l'execució del cop, senyal per al començament del de la revolta que s'havia estat preparant. La consolidació de la presa de Sevilla pel Terç i els regulars es produeix per l'acció indiscriminada de l'artilleria i del terror en els barris que resistien, mitjançant detencions i afusellaments massius de militars lleials i de civils, militants, simpatitzants o presumptes simpatitzants de partits i sindicats d'esquerra. Gairebé sempre sobre la base de delacions, llistes negres o informes oficiosos. Queipo de Llano va ser el veritable artífex d'aquest patró repressiu mestre (cridat tècnicament neteja política), aplicat sistemàticament a Espanya fins al final de la Guerra Civil. Sobre la biografia de Queipo de Llano consultar: BARRIOS, Manuel: *El último virrey*, Barcelona, Ed. Argos Vergara S.A., 1979 i ESPINOSA MAESTRE, Francisco: *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*, Barcelona, Editorial Crítica, 2003.

Nuestros valientes legionarios y regulares han enseñado a los rojos lo que es ser hombre. De paso también a las mujeres de los rojos que ahora, por fin, han conocido hombre de verdad y no castrados milicianos. Dar patadas y berrear no las salvará (...) Ya conocerán mi sistema: por cada uno de orden que caiga, yo mataré a diez extremistas por lo menos, y a los dirigentes que huyan, no crean que se librarán con ello; les sacaré de debajo de la tierra si hace falta, y si están muertos, los volveré a matar.”

El 24 de juliol de 1936, un ban militar del general Queipo de Llano deia: “*Serán pasado por las armas, sin formación de causa, las directivas de las organizaciones marxistas o comunistas que en el pueblo existan y en el caso de no darse con tales directivas, serán ejecutados un número igual de afiliados, arbitrariamente elegidos*”.

La repressió es va dirigir contra persones eminents, símbols d'una societat i d'un model d'Estat, que van assolir grans responsabilitats polítiques i sindicals, però també es va orientar contra professionals liberals, obrers, jornalers, en definitiva, qualsevol persona “compromesa” amb els ideals republicans.

La política repressiva que va portar a terme el nou règim establert a Mallorca a partir del 19 de juliol de 1936 va començar des del primer dia del pronunciament i fou especialment intensa en els primers mesos de la guerra. Durant aquest espai de temps es dugueren a terme nombrosos afusellaments, detencions i aplicació de diferents sistemes repressius que afectaren a una gran part de la població de Mallorca. No hem d'oblidar, que la repressió desfermada a Mallorca fou induïda per les autoritats civils i militars.

Els primers dies de guerra es cometeren assassinats i també accions estrictament de caràcter personal. La repressió fou denunciada durant els anys de la guerra per testimonis ideològicament oposats com l'escriptor catòlic francès Georges Bernanos i l'anarcosindicalista Manuel Pérez. Aquests autors parlen dels terribles episodis de la repressió mallorquina de la Guerra Civil espanyola.³⁷

³⁷ Vegeu BERNANOS, Georges, *Els grans cementiris sota la lluna*, Barcelona, 1981 i PÉREZ, Manuel: *Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*, València, Servicio de Propaganda y Prensa de la CNT-AIT, 1937.

Un dels moments més durs de la repressió feixista a Mallorca, coincidint amb els primers mesos de la guerra, fou el moment de l'arribada de les milícies i les forces regulars dirigides pel Capità Albert Bayo el 16 d'agost de 1936, per tal de restablir la legalitat republicana a l'illa. Les conseqüències d'aquesta expedició foren la mort de centenars de persones, i una intensificació de la repressió, empresonaments i assassinats, contra els elements “desafectes” al nou règim, particularment a la zona de Manacor³⁸.

La tendència més habitual és assenyalar al capità Jaume, batle de Manacor i cap de Falange local com el màxim responsable de la repressió. Ben segur el capità no va ser l'únic inductor dels assassinats comesos a Manacor. No podem deixar de banda el paper jugat pel coronel Ramos Unamuno i el tinent coronel Luis Garcia Ruiz³⁹, que substituï al coronel Ramos Unamuno com a cap de les operacions militar al Front de Manacor el 30 d'agost de 1936. La intenció del canvi era donar un gir a la dinàmica existent, prenent les missions un cap d'operacions menys dubitatiu i més decidit a plantejar l'ofensiva final⁴⁰. L'arribada de Garcia Ruiz i Aldo Rossi al llevant mallorquí coincideix amb l'inici d'una segona onada repressiva a Manacor. Els escenaris de la repressió foren l'antic cementeri de Manacor i al cementeri de Son Coletes. El fracàs de l'expedició de Bayo obligà al reembarcament de les tropes, fet que es produí el 6 de setembre de 1936. Sense cap tipus de dubta, l'expedició republicana va arrossegar un embogit remoli de sang i venjança.

Després d'aquesta victòria “nacional”, tenim proves que les noves autoritats intentaren transmetre a la població que la situació estava controlada i que hi havia la

³⁸ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor, la guerra a casa*, Palma, Documenta Balear, 2006.

³⁹ GARCIA RUIZ, Luís. Va néixer el 8 de març de 1877 a Màlaga. El seu pare era coronel d'Infanteria. Per aquest motiu va residir, de petit, a diverses poblacions. Acabà el batxillerat a les Filipines. L'any 1895 ingressà amb el número 1 a l'Acadèmia General Militar. Això li donava la facultat de dedicar-se a l'arma que elegís i Garcia Ruiz es decidí per la d'Enginyers. Cursà la carrera a Guadalajara. L'any 1901 fou destinat a Mallorca amb el grau de tinent i el novembre de 1907 es casà amb Isabel Rosselló i Alemany. D'aquest matrimoni nasqueren sis fills. Durant dotze anys va preparar estudiants per a l'ingrés a les acadèmies militars. Dins el camp de l'enginyeria civil destaquen els seus dissenys del ferrocarril de Palma a Santanyí i el de l'estació de Palma al seu port, en túnel. Com a enginyer militar projectà les bateries d'alguns punts de l'illa i estudià la defensa de l'illa. Fou ajudant del general Weyler a l'Estat Major Central i serví tres anys a Maó. Col·laborà amb el general Franco quan aquest fou nomenat, l'any 1933, comandant militar de les Balears. NADAL, Antoni: “Luis Gracia Ruiz”, *Memòria Civil*, núm. 19, 11 de maig de 1986.

⁴⁰ TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor. La guerra a casa*, Palma, Documenta Balear, 2006, 147

“intenció” d’acabar amb l’autèntica caça de “rojos” que fins aquells moments havien estat afusellats sense judici ni contemplacions a les tàpies de cementiris i a les cunetes dels camins. Això, era el que realment volien difondre les noves autoritats a la població civil, però la realitat fou ben diferent. L’aparell repressiu no s’atura de funcionar.

La sortida de les forces republicanes del capità Albert Bayo, juntament amb l’arribada del feixista italià Aldo Rossi *Conde Rossi* (26 d’agost de 1936) i el nomenament de Mateu Torres Bestard como a nou Governador de les Balears (8 octubre de 1936) i de Francisco Barrado Zorilla com a Cap Superior de la Policia del mes de setembre de 1936 foren claus per tal de posar en marxa una nova onada de violència repressiva a Mallorca.. Aquesta etapa ve marcada molt especialment per les famoses tretes de presoners dels centres de reclusió de Can Mir, Castell de Bellver i presó de dones de Can Sales⁴¹, que acabaren en execucions massives. L’extermini començà durant aquesta segona onada repressiva és comparable a la dels primers mesos de la guerra, fins i tot, ens atreviríem a dir que la repressió es va accentuar i augmentar. A partir del mes de setembre de 1936, es podia pensar que una vegada havien desaparegut els expedicionaris de la Generalitat, podia acabar o minvar la repressió, però no fou així, crida l’atenció una intensificació de la repressió contra la població civil⁴². Podíem denominar aquest període repressiu com: l’extermini encobert.

A partir del mes d’agost de 1936 comencen a treure reus de les presons provisionals de Can Mir (actual sala de cinema Augusta)⁴³ i a primeries de l’any 1937 del Castell de Bellver⁴⁴. A hores d’ara, pensam que la major part de les persones que foren “alliberades” dels centres penitenciaris provisionals de Mallorca foren portades a

⁴¹ Per a més informació, vegeu: GINARD FÉRON, David: “Centres de reclusió a la Mallorca en Guerra”, *Randa*, núm. 28, Barcelona, Editorial Curial, 1991, 19-67.

⁴² TUGORES MANRESA, Antoni: *Manacor, la guerra a casa*, Palma, Documenta Balear, 2006, 179.

⁴³ Antoni Bernat Pons va ser víctima d’una treta de Can Mir el dia 15 d’agost de 1936. La seva neta, Margalida Bernat, relata la història que la família ha repetit una i altra vegada: *L’anaren a cercar a ca seva de matinada i el dugueren a Can Mir Allà va anar l’esposa i germanes a cercar-lo. El qui fos que les va escoltar, els hi va dir: "Heu fet tard". Si bé certificaren la seva mort oficial per hemorràgia cerebral, el cert és que el afusellaren a la possessió de Son Busquets, a la carretera de Sóller, la nit del 15 al 16 d’agost. La dona i el seu fill major, Gabriel, de 9 anys, identificaren el cadàver a la vora de la tanca de Son Trillo per la roba que duia. Vivia a Ets Hostalets i la seva "saca" va esser a causa de la delació d’uns veïnats, Escales de llinatge*. Aquesta dada esdevé especialment significativa per aclarir a partir de quin moment varen començar les “execucions” indiscriminades dels presoners de Can Mir.

⁴⁴ A hores d’ara, no hem pogut comprovar si abans de primeries de l’any 1937 es dugueren a terme tretes del Castell de Bellver, fet que és ben possible, de moment utilitzarem aquesta data pel començament de les posades en llibertat de Bellver.

darrere l'oratori de La Santa Creu de Porreres. Nit rere nit, els escamots feixistes, formats per camises blaves de Porreres o de fora poble, persones respectables i addictes al nou règim i, fins i tot, capellans del poble⁴⁵ utilitzaven el mur exterior de la capçalera de La Creu de Porreres per assassinar. Els sacrificats eren persones adeptes al règim republicà, afiliats a partits d'esquerra o sindicats obrers, o simplement individus que no eren del grat de les noves autoritats. Les sentències de mort s'executaven a entrada de fosc o a la matinada⁴⁶.

Possiblement, les execucions a la Creu de Porreres acabaren al mes d'abril de 1937⁴⁷. Centrant-nos en les dades que hem pogut recollir fins ara, podem dir que les persones que foren executades en aquest lloc s'acosten a una vuitantena. Els seus cossos foren enterrats dins una o varies fosses comunes del cementeri municipal de Porreres situat al costat de l'oratori. La xifra de víctimes podia augmentar considerablement si pensam que la major part dels presoners de can Mir i del Castell de Bellver foren assassinats a Porreres⁴⁸.

Finalment, des de la primavera de 1937, es va entrar dins una fase de relativa normalització de la repressió, coincidint amb la substitució de Francisco Barrado⁴⁹ com a Cap de Policia de les Balears pel tinent coronel d'Artilleria Víctor Enseñat Martínez el mes de març i la designació del carlí Josep Quint Zaforteza com a nou Governador Civil pel mes de maig. Els mètodes de la repressió canvien: es substitueixen les tretes i les

⁴⁵ Al llarg de la investigació realitzada sobre la Guerra Civil a Porreres varem poder recollir alguns testimonis orals que ens parlaren de la implicació d'alguns sacerdots de Porreres a les execucions realitzades a la paret de darrera de l'oratori de la Santa Creu de Porreres.

⁴⁶ GARÍ SALLERAS, Bartomeu: *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007, 270.

⁴⁷ GARÍ SALLERAS, Bartomeu: *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007, 314.

⁴⁸ Segons l'opinió de l'investigador Manel Suárez Salvà, que està realitzant un treball sobre la presó de Can Mir en base a l'estudi dels expedients d'empresonament entre els anys 1936-1941 que es troben a l'Arxiu de la Presó Provincial de Palma (treball inèdit): “la xifra de reclusos del centre penitenciari poden aproximar-se a 1.000 persones víctimes de les tretes de Can Mir entre els mesos de juliol de 1936 i abril de 1937. Les xifres que ens han fet arribar fins ara són certes, com també ho és que no tots els que “sortien” de Can Mir eren assassinats perquè, com ja s’ha indicat anteriorment, alguns eren alliberats o empresonats de bell nou, però eren només “alguns”. La gran majoria va acabar a qualsevol vorera de la carretera, o contra la paret d’algun cementiri, o a La Creu de Porreres”.

⁴⁹ Francisco Barrado Zorilla fou nomenat Delegat d'Investigació i Vigilància de Falange, càrrec que ocuparia fins el mes de juny de 1937, quan fou substituït per José Otero Sastre.

desaparicions de persones per les execucions legals. En aquest moments podem parlar de la repressió institucionalitzada⁵⁰.

La repressió canvia de modalitat i apareixen els Consells de guerra fets a l'Escola d'Arts i Oficis de Palma, entre d'altres llocs. Les execucions dictades pels tribunals franquistes començaren a partir del mes d'octubre de 1936.

Els judicis contra les persones -civils i militars- no afectes al nou règim foren nombrosos. Les sentències finals varen ser molt variades, però no va haver-n'hi cap absolutòria encara que no poguessin provar, de manera raonada, les acusacions formulades en contra de l'acusat. L'acusació podia ser la mateixa, o semblant, no totes les condemnes eren a pena de mort, sinó que, depenent del delictes, i de les circumstàncies que envoltaven el judici, el resultat variava entre penes de presó menor, amb alguns mesos d'estada en un centre penitenciari, fins a 30 anys que mai arribaren a complir-se en la seva totalitat.

L'agressivitat de la repressió mallorquina de la Guerra Civil espanyola va propiciar l'afusellament, les tretes, la desaparició forçada, la detenció, la tortura... en definitiva l'eliminació física de milers de persones per motius ideològics i, no per venjances, ni per revenges personals com s'ha defensat en algunes ocasions, si bé es veritat, que es produïren accions de caire particular.

No es tracta de "magnificar la tragèdia", ben al contrari, pensam que és necessari cercar la veritat del que va esdevenir a Mallorca amb la repressió, per tal d'adonar-nos de la tragèdia que va originar l'extermini feixista planificat a Mallorca.

La repressió feixista a Mallorca realitzada durant la Guerra Civil espanyola obeïa a una planificació establerta pels militars colpistes abans el començament del conflicte. La seva intenció no era d'altre que eliminar i aniquilar les persones que defensaren un model de govern democràtic.

⁵⁰ És important esmentar que des del mes d'octubre de 1936 i fins el començament del decenni dels anys 40 es va dur a terme una brutal repressió institucionalitzada. Les persones acusades d'oposar-se a la declaració de guerra del general Goded del juliol de 1936 serien condemnades a mort o empresonades per mitjà de consells de guerra.

3.4) Els centres de poder de la repressió

Els centres de poder de la repressió mallorquina de la Guerra Civil foren els Ajuntaments, la Guàrdia Civil i la representació provincial i local de Falange, que treballaren a ple rendiment per tal d'eliminar les persones desafectes amb el nou regim establert a partir del 19 de juliol de 1936. Aquestes institucions, conjuntament amb l'Església i l'Exèrcit, foren els protagonistes i els grans instigadors i executors de la repressió a Mallorca. Son els que denominam: els centres de poder de la repressió .

Els centres de poder de la Mallorca en guerra foren els encarregats d'executar una repressió furibunda contra les persones considerades “no afectes” al nou règim imposat per les armes el mes de juliol de 1936. El personal que integrava els “poders de la repressió” posaren en marxa les pràctiques d'una repressió organitzada i planificada abans del començament de la guerra, i configuraven les “l·listes negres” que s'aplicaren a les persones que havien de depurar -persecució, caça i captura, tortura i desaparició, afusellament- de manera indiscriminada i planificada.

La consolidació del Cop d'Estat a Mallorca va produir detencions i afusellaments massius de civils, militants, simpatitzants o presumptes simpatitzants de partits i sindicats d'esquerra. Gairebé sempre sobre la base de delacions, l·listes negres o informes oficiosos. Les contínues al·lusions a l'elaboració de l·listes permeten afirmar la planificació i, per tant, la intencionalitat de l'aixecament militar. Organitzacions com la Falange començaren, des de molt abans del fatídic juliol del 36, a elaborar les relacions de totes aquelles persones que, per la seva militància, per la seva capacitat de lideratge o per la seva oposició al “Movimiento Salvador” poguessin posar en perill l'èxit dels colpistes i que, per això mateix, era precis eliminar físicament i social de l'entorn del seu poble o ciutat: *“Tal volta l'aire que respiraven, qui sap ... qualche cosa va entabanar l'ambient i va provocar una immensa sed de sang entre molts d'aquells qui eren prop del poder i entre els qui l'ostentaven en graus més alts i, per tant, de més elevada responsabilitat històrica, humana i fins i tot religiosa (No s'oblidi que als afusellaments seguien als combregaments). Uns eren els encarregats d'executar i els altres mataven damunt el paper: feien les l·listes. De vegades n'aplegaven qualcun de*

xaripa i sols no es molestaven a improvisar una acusació: el portaven directament a Son Coletes. I així es va anar actuant fins arribar a aquesta increïble xifra que alguns situen pels voltants del 900 morts, la immensa majoria d'ells executats sense judici previ ni sense les més mínima garantia”⁵¹.

El 12 de novembre de 1936, el Butlletí oficial de la Província de les Balears de va publicar un llistat dels partits polítics, associacions sindicals, cooperatives de consum, etc.⁵² El document incloïa una relació de persones que van ocupar funcions directives, assessores o inspectores i empleats que poguessin estar compreses en l'article cinquè del Decret de la Junta de Defensa Nacional de dia 13 de setembre de 1936⁵³. L'escrit escrits deia així: “*Als directors de bancs i caixes d'estalvi, establiments de banca i de crèdit, corredors de comerç col·legiats faig saber: que per la meua providència d'aquesta data he acordat la publicació al Butlletí Oficial d'una disposició perquè es disminueixin els comptes corrents o dipòsits de tota casta de qualsevol dels individus que figuren en la següent relació, que es consideren bloquejats; no intervinguin pòlisses de cessió, ni transferències, ni pignoracions a operacions semblants dels valors immobiliaris que aquells posseeixin*”.

Els llistats estaven subscrits pel jutge Francisco Bonilla i per Manuel Cortés Aguiló, advocat i secretari del Jutjat Especial per a l'Execució del Decret de la Junta de Defensa Nacional del tretze de setembre de 1936. Aquesta ordenança, dictada per l'organisme militar que dirigia el bàndol nacional, il·legalitzava totes les organitzacions que s'havien oposat a l'aixecament. Cortés era l'encarregat de certificar la relació de persones que podien estar compreses en aquest decret. A banda de la informació que proporcionava el document, la relació publicada el mes de novembre de 1936 per les autoritats sublevades suposà una autèntica “llista negra” de les persones que foren

⁵¹ NADAL, Bernat: “El desastre de Manacor, un càstig bíblic”, dins Memòria Civil, Mallorca en guerra, Suplement del diari Balears, núm. 30, 27 de juliol de 1986.

⁵² La documentació del Butlletí Oficial de la Província de les Balears fou publicada en forma d'apèndixs a Memòria Civil. Mallorca en Guerra, suplement del diari Balears els dies 27 de juliol de 1986, 3, 10, 17, 24 i 31 d'agost de 1986.

⁵³ “*Los generales jefes de los ejércitos de operaciones o los de columna o unidad a quienes estos hayan dado instrucciones al efecto podrán, en las plazas ocupadas y que en lo sucesivo ocupen, tomar medidas precautorias encaminadas a evitar posibles ocultaciones o desaparición de bienes de aquellas personas que por su actuación fueran lógicamente responsables directos o subsidiarios, por acción o inducción de daños y perjuicios de todas clases ocasionados directamente o como consecuencia de la oposición al triunfo del movimiento nacional*”.

eliminades o havien de ser eliminades o privades de llibertat a les Balears en el transcurs de la Guerra Civil espanyola.

En definitiva podem afirmar que moltes de les persones que integraven els centres de poder de la Mallorca en guerra aplicaren sistemàticament la repressió organitzada i planificada com assenyalava el general Mola, veritable artífex d'aquest patró repressiu mestre (críat tècnicament neteja política), aplicat sistemàticament a Espanya fins al final de la Guerra Civil.

3.4.1) Els Ajuntaments

Poc després del pronunciament militar del 19 de juliol de 1936 a Mallorca i, seguint les directrius emanades pel nou Estat, s'establiren als ajuntaments les anomenades comissions gestores, que perdurarien des del juliol de 1936 fins a la celebració de les primeres eleccions municipals l'any 1948. Aquestes gestores, naturalment es formaren amb personal que representava la màxima fidelitat al nou règim.

Els governadors civils nomenaven i cessaven els càrrecs municipals, amb tota llibertat fins a la Llei de Bases del Règim local, dictada el 1945 i que entrà en funcionament el 1948. Des de llavors, la designació directa va ser substituïda per un sistema d'elecció restringit (els terços familiars)⁵⁴. Els ajuntaments eren escollits per representants de les famílies, dels sindicats i de les entitats econòmiques i socials, i eren el terç familiar, el terç sindical i el terç corporatiu. Aquest nou sistema va modificar gaire la situació electoral durant la resta del període franquista.

Els consistoris mallorquins del període de 1936 a 1945 estigueren formats per un personal polític que provenia generalment de la dreta política anterior al 1936 o per persones relacionades i/o afiliades amb Falange espanyola (Vieja Guardia)⁵⁵. També

⁵⁴ DE Riquer, Borja i Culla, Joan B.: "El franquisme i la transició democràtica 1939-1988", Història de Catalunya, Volum VII, Barcelona, Edicions 62, 1989, 47 i 48.

⁵⁵ Pel que fa al cas de Porreres, els falangistes Enric Julià Garcia, Joan Móra Vaquer i Joan Cerdà Nigorra ocuparen càrrecs municipals en el transcurs de la Guerra Civil. El primer fou batlle de Porreres des del 4 de novembre de 1936 fins al 7 de juny de 1944. El segon, fou regidor des del 4 de novembre de 1936 fins al 20 d'agost de 1938 i el setembre fou anomenat guàrdia municipal i el tercer ocupà el càrrec

s'incorporaren alguns militars i monàrquics, a més de persones que provenien del Sindicat Vertical⁵⁶. Tampoc podem deixar de banda la incorporació de les elits locals als consistoris municipals en temps de guerra. Molt sovint, els nous gestors municipals tenien en comú haver viscut l'experiència de governs conservadors anteriors a la Segona República, la seva fidelitat a les autoritats militars i la seva acceptació del nou model de govern imposat. Al costat d'aquest personal polític lleial als dissenys dels militars colpistes, existia un funcionariat addicte, gràcies a la depuració exercida en l'administració local.

A partir de l'aixecament militar del juliol de 1936, hi hagué una evident incorporació en el poder local de la classe conservadora: membres de Falange Espanyola Tradicionalista, monàrquics, elits econòmiques locals, militars... que passaren a controlar els poder municipals. Podem afirmar que les forces de la dreta mallorquina recuperaren el poder perdut durant el govern del Front Popular (febrer-juliol de 1936). Els elegits per a dirigir els Ajuntaments eren una “nova gent” que estava fixada al feixisme. Era una elit lligada al catolicisme i al tradicionalisme i, políticament, a les opcions més conservadores, trets aquests característics de la classe dirigent mallorquina del segle XX i d'èpoques anteriors.

La funció principal de les comissions gestores mallorquines nomenades després del Cop d'estat del mes de juliol de 1936 va ser el control de la població i principalment dels líders polítics l'esquerra i els elements més destacats que representaven el govern

de regidor des del 4 de novembre de 1936 fins al 22 d'agost de 1938. AMPo, Llibres d'actes plenaris Ajuntament de Porreres de 1935-1936, 1936-1937, 1937-1940, lligalls 57, 58 i 59.

⁵⁶ El Sindicat Vertical era com era conegut popularment l'“Organización Sindical Español”a, única organització de sindicat legal a Espanya (1940-1976) durant el franquisme. Les unions anteriors, com l'anarquista CNT i la UGT socialista, van ser proscries i van passar a la clandestinitat. El Sindicat vertical o OSE fou fundada el 1940, com resultat de les diverses legislacions aprovades pel nou règim, encara que no va celebrar el seu primer congrés fins a març de 1961. L'origen de l'OSE residia en la Central Nacional-Sindicalista dels Treballadors, fundada en 1935 per Falange Española de las JONS. L'OSE fou el resultat de la fusió de les organitzacions obreres del falangisme, el tradicionalisme i les organitzacions patronals, amb la finalitat d'organitzar a treballadors, tècnics i a patrons dintre d'una sola estructura vertical, ideal del feixista per a les relacions laborals en un estat corporatiu. En ella, tots els treballadors, anomenats “productors,” i els seus patrons tenien el dret d'escollir els seus representants mitjançant eleccions. En aquesta OSE els treballadors i els patrons, suposadament, estaven en situació d'igualtat. Per això, les vagues van ser prohibides. Però en realitat, els candidats a aquestes eleccions havien de ser aprovats pel règim i tot el procés era controlat fèrriamment, en coherència amb una política intervencionista cap al mercat de treball d'orientació falangista: ocupació completa per als homes, fins i tot a costa de salaris o inflació baixa, la gairebé negació del dret de treballar per a les dones casades i cap subsidi d'atur per a ningú.

del Front Popular (març-juliol de 1936) que foren acusats de desafectes al Moviment. Aquestes persones foren fortament controlades i a vegades confinades a centres de retenció provisional oberts als diferents municipis de Mallorca.

En els anys de la guerra, les corporacions municipals dels municipis de Mallorca va prendre una sèrie d'acords que afavoriren als nous poder locals, molt especialment a Falange i a l'Església. Les corporacions adoptaren acords, la majoria del quals foren de tipus econòmic per afavorir la tasca de les agrupacions locals de Falange després de l'aixecament militar del 19 de juliol. També es destacable la millora de les relacions entre l'Església i l'Ajuntament a partir del començament de la Guerra Civil i la composició de noves comissions gestores. Amb aquest fet, l'Església mallorquina va tornar a tenir una funció destacada en la vida política i social dels municipis. Els actes municipals més destacats comptaren amb la presència del clergat i viceversa

A hores d'ara pensam que no existeix cap mena de dubte de la col·laboració entre les persones que formaven part dels consistoris franquistes i la repressió. Durant els mesos més intensos de la coerció, es donarà una completa identificació entre batlles i regidors i repressors, prova d'això és que alguns dels principals caps de la repressió formà part dels consistoris elegits. També val a dir que a vegades, els responsables de l'administració municipal matisaran les imputacions dels falangistes, però mai s'hi oposaran o les desmentiran. Així, doncs, trobam un ple acoblament entre la Falange, Ajuntament, Guàrdia civil i Exèrcit.

3.4.2) La Guàrdia Civil

Des de les primeres hores del pronunciament militar a Mallorca, la Guàrdia Civil es situà al costat dels militars colpistes. El dia 19 de juliol de 1936, i poc abans de partir cap a Barcelona, el general Goded va rebre l'adhesió del Cap de la Guàrdia Civil, el tinent coronel Antonio Alvarez-Ossorio Barrientos. A partir d'aquest moment, els elements d'aquest cos militar s'encarregaren de prendre el control de molts de pobles de Mallorca. També és veritat que a molts de llocs, la Guàrdia Civil va prendre una actitud poc decidida, a l'espera dels esdeveniments, i no col·laborà prou amb el nou Governador Civil i amb els falangistes locals, i en certes ocasions, fins i tot, van assistir

a càrrecs municipals a mantenir la legalitat⁵⁷, com fou el cas de Bunyola, on membres de la Guàrdia civil ajudaren al batlle republicà, Joan Nadal a defensar-se de l'assetjament d'un grup d'addictes que volia prendre l'Ajuntament. Tot i aquestes notícies hem de dir que al cap de poc dies, els caps de la Benemèrita s'encarregaren de la transmissió de poder a la nova autoritat nomenada pel Governador de les Balears el tinent coronel Luís Garcia Ruiz⁵⁸ i donaren suport incondicional a les noves autoritats colpistes.

L'actuació decidida de la Guàrdia civil, exèrcit i forces paramilitars aconseguiren neutralitzar la minsa oposició republicana i restablir la “tranquil·litat” després del pronunciament militar. En el transcurs dels primers dies del Moviment, els feixistes, a les ordres del nou Governador Civil i el Cap de Policia es dedicaren a Palma al lliure assassinat. Als pobles s'encarregaren, els cacics i els falangistes, amb la col·laboració dels elements de la Guardia civil. Tot i aquest fet, la Benemèrita no fou el cos militar més acarnissat que va participar en la repressió, però sí que es vera que la seva participació fou prou notòria.

Tenim prou informació de l'actuació d'elements de la Guàrdia Civil en les tasques de “neteja ideològica” que es va practicar a Mallorca durant la guerra. Aprofitaren aquest apartat per a donar a conèixer el paper jugat per aquest cos militar, que es va convertir en una eina clau pel desenvolupament de la repressió, molt especialment, als municipis de la part forana de Mallorca.

3.4.3) La Falange

Falange fou un partit polític creat a Madrid amb el nom de Falange Espanyola, l'octubre de 1933, per José Antonio Primo de Rivera. S'implantà a Mallorca, d'una manera oficial, el gener del 1934. Era una associació política anti-marxista, rebutjava alhora la lluita de classes i el capitalisme i propugnava un estat totalitari, fonamentat en un nacionalisme espanyolista i oposat a qualsevol altre regionalisme o nacionalisme. El

⁵⁷ MASSOT MUNTANER, Josep: “La primera etapa de la repressió feixista a Mallorca, (juliol-setembre de 1936)”, Barcelona, *Randa*, núm. 20, 1986, 178.

⁵⁸ MASSOT MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca: guerra civil, repressió, exili i represa cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, 28.

febrer del 1934, a Madrid, es fusionà amb les Juntres d'Ofensiva Nacional Sindicalista, i passà a denominar-se Falange Espanyola i de les JONS.

Com hem dit abans, la constitució del partit a les Balears no es va fer fins el gener següent, el 1934. El primer triumvirat illenc va estar format pel militar i polític Alfonso de Zayas, l'activista polític Antoni Nicolau de Montaner i Francesc Borràs pare, que poc després fou substituït per el seu fill Francesc Borràs Llabrés. El capellà Joan Crespí havia rebut l'encàrrec per part de José Antonio de dirigir el partit però no es va poder integrar al triumvirat per la seva condició de religiós. Nicolau Garau va ser nomenat delegat d'Acció (posteriorment s'anomenaria de Milícies)⁵⁹

No va ser, com s'ha dit, fins el 12 de març següent que el partit es va constituir d'acord amb la Llei d'Associacions com a "*...una organización política cultural que se propone fomentar el estudio y divulgación de la historia de España y sus esencias vitales así como destacar y propagar sus valores típicamente nacionales*"⁶⁰. El triumvirat (el Comitè de Comandament) estava integrat pels mateixos falangistes a no ser en el cas del treballador del tramvia Francesc Borràs Llabrés que va haver de deixar el triumvirat per ser menor d'edat i va passar a ser el delegat de Propaganda, fou substituït per Bartomeu Barceló. La resta de dirigents constituïen l'Oficina Política i eren els següents (amb expressió dels càrrecs): Joan Sureda (delegat d'Estudis), Nicolau Garau (delegat d'Acció, com ja s'havia dit), Josep Francesc Moragues (delegat d'organització local), Fernando Serrano Suñer (secretari), Bartomeu Cirer (vicesecretari), Joan Lladó (tresorer), Jaume Ramis (vicetresorer) i els vocals Josep Rosselló, Rafel Moragues, Manuel Santos Lambarri i Joan Caldentey⁶¹.

El 9 de novembre de 1934 José Antonio Primo de Rivera va dissoldre el triumvirat balear, ell ja actuava com a cap nacional del partit i va nomenar Alfonso de Zayas, nou cap provincial⁶², dos mesos abans havia assistit al primer Consell Nacional de la Falange. El secretari continuaria essent Fernando Serrano Suñer i el ja cap

⁵⁹ MOROTE PONS, Ramon: *La Falange a Mallorca entre la República i el primer franquisme: espectre sociopolític*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000, 221.

⁶⁰ *Ibidem*, 222.

⁶¹ *Ibidem*, 222.

⁶² *Ibidem*, 223.

provincial va designar Joan Riera com a nou cap de Milícies en substitució de Nicolau Garau que, acabaria essent un dels dirigents illencs de Renovació Espanyola a pesar d'haver estat un dels organitzadors de la Falange.

A les eleccions de febrer del 1936, a les quals Falange va acudir en solitari, a Balears no va presentar candidatura, però demanà el vot pel seu cap José Antonio Primo de Rivera. Realitzà dos actes electorals, un a Manacor, el 2 de febrer de 1936, precedit d'actes violents a causa de l'oposició de la població i una altre a Campanet, el 9 de febrer. A les Balears, el candidat falangista va obtenir uns 200 vots. El triomf de les esquerres a nivell estatal i amb ell, el nomenament de comissions gestores del Front Popular que s'encarregarien de l'administració municipal, va fer que els partidaris de la Dreta conservadora es radicalitzassin i Falange va aconseguir implantar-se a quasi tots els pobles de Mallorca. Llavors, adoptà la via insurreccionista per assolir el poder.

Amb l'inici i desenvolupament de la Guerra Civil a Mallorca, la Falange mallorquina esdevindria l'organització política protagonista al territori ocupat per les tropes sublevades contra la República al ser la força que aportaria un suport armat major a l'Exèrcit, bé a través del control de les diverses poblacions o bé lluitant al front (les milícies falangistes arribaren a comptar amb 126.000 homes davant els 22.000 als que van arribar les carlistes)⁶³. Aquest suport també es traduiria en l'assoliment de la repressió de militants esquerrans a la reraguarda, principalment en els casos que aquesta repressió no estava immersa dins d'un procediment judicial (assassinats, vexacions com fer beure oli de ricí...)⁶⁴.

A diferència del succeït en la zona republicana, la repressió va formar part, des del primer moment, de l'estratègia dissenyada pels revoltats per a arribar al poder i es centraria fonamentalment en càrrecs polítics republicans, militars lleials a la República, intel·lectuals, dirigents polítics, sindicals, líders obrers, etc. Dins la repressió, la Falange com a cos armat jugar un paper destacat durant els anys de la Guerra Civil espanyola.

⁶³ MOROTE PONS, Ramon: *La Falange a Mallorca entre la república i el primer franquisme: espectre sociopolític*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000, 238.

⁶⁴ *Ibidem*, 238.

En les zones proclius a la rebel·lió i ràpidament dominades pels revoltats, com fou el cas de l'illa de Mallorca, es va instaurar un règim de terror indiscriminat per a evitar que l'enemic pogués organitzar la resistència. Bona prova d'això va ser el succeït a Mallorca, Navarra, Soria, La Rioja, etc. on es van produir centenars d'assassinats. En aquestes zones, la Falange va assumir, amb el beneplàcit militar, la responsabilitat de dur a la pràctica les consignes feixistes i molts dels seus afiliats es tacaren les mans de sang amb la intenció d'eliminar una ideologia política.

A Mallorca hi va haver afusellaments en les cunetes, en les tàpies dels cementiris, a l'extraradi dels centres urbans... es va arribar fins i tot a la crema de cadàvers per a evitar la seva identificació, com fou el cas de Manacor. També es produïren tretes de presons provisionals mallorquines amb el consentiment del comandament militar. Aquestes acabarien en execucions sumàrrimes i amb exterminacions de persones. Els seus cossos foren enterrats dins fosses comunes. Sens dubte, uns dels grans responsables d'aquesta repressió foren els membres de Falange, els temuts camises blaves

Creiem que el paper jugat per la Falange a la repressió mallorquina fou prou manifest i destacat. L'estudi que presentarem intentarà donar a conèixer el grau d'implicació de l'agrupació feixista dins la coerció planificada pels generals colpistes amb la intenció de sotmetre els poders democràtics de la Segona República. A la vegada i per tal d'explicar el paper de Falange dins la repressió exercida durant la Guerra Civil a Mallorca intentarem donar resposta a algunes de les qüestions creiem molt importants, com per exemple: afiliació a Falange mesos abans del començament de la Guerra Civil, grau de participació de Falange en el pronunciament militar a Mallorca del 19 de juliol de 1936, contribució de Falange en la violència repressiva, grans instigadors i executors de Falange a la repressió...

3.4.4) L'Església

Durant la Segona República, l'Església mallorquina no va perdre mai el seu poder i el seu paper de força viva i aglutinà al seu voltant quasi tot els sectors socials de

la població. A Mallorca no hi va haver un profund anticlericalisme, si bé hem de mencionar que dia 5 de juny de 1936 hi va haver intents de cremar les esglésies de Sant Jaume i Santa Fe, fet que coincidí amb la vaga general promoguda per la CNT i la UGT. Amb el començament de la Guerra Civil, aquesta institució, ben aviat es situà a favor dels militars colpistes i el seu paper dins la repressió fou important. L'Església es va convertir en un gran centre de poder de la Mallorca en guerra, que donà suport a la instauració d'un nou règim militar.

Estem d'acord amb les paraules de Llabrés Martorell quan exposa: *“Havent de parlar de les actituds de l'Església de Mallorca, i del seu comportament als pobles que patien la Guerra civil, vull fer una primera observació: seria injust i desfiguraria la realitat parlar d'una única postura, com si, per exemple, tot catòlic a Mallorca hagués combregat amb les mateixes idees i hagués mantingut idèntica postura davant el conflicte de les dues Espanyes”*⁶⁵. Ara bé, el paper conjunt de l'Església mallorquina en la gran i petita repressió és molt clara. Existeixen proves i testimonis més que suficients que demostren la implicació i la participació de molts de sacerdots dins l'aparell repressiu. En els tres anys de guerra, un nombre elevat de sacerdots de la Diòcesi mallorquina s'encarregaren de la vigilància i persecució dels elements esquerrans dels pobles de Mallorca, efectuaren delacions, participaren en les detencions, fins i tot alguns d'ells, utilitzàvem la indumentària de Falange i anaven armats. A la vegada, molts de testimonis orals ens informen de la participació de sacerdots en els afusellaments, fins i tot, alguns apunten amb la seva implicació directa en les morts⁶⁶.

El posicionament de la institució eclesiàstica mallorquina en els primers dies de la guerra a Mallorca fou mantenir una postura conciliadora. Hem de recordar que en esclatar la revolta militar de dia 19 de juliol del 36, el cap de l'església mallorquina Josep Miralles Sbert no adoptà cap postura explícita, ara bé, alguns membres de la institució, si que donaren suport a l'aixecament militar des del mateix dia de l'aixecament. A Manacor el prevere Mateu Nebot Antich es posa del costat del repressor Jaume Jaume Rosselló que amb els seus escamots sembla el terror a la comarca de Manacor en els primers mesos de conflicte. O al prevere campanater

⁶⁵ LLABRÉS MARTORELL, Pere J.: “Església i guerra civil a Mallorca”, Memòria Civil, núm. 42, Balears, 19 octubre 1986.

⁶⁶ Podem confirmar aquesta afirmació gràcies a l'aportació oral de molts de testimonis que ens explicarem el treball repressiu realitzat per alguns membres de l'Església de Mallorca.

secularitzat Joan Crespí Nicolau que va jugar un paper destacat en la construcció de Falange. Altres sacerdots addictes foren Sebastià Garau Ripoll i el capellà castrense Nicolas Saggesse Senise que en esclatar el Moviment, el nomenaren cap espiritual de la Falange. Saggesse intervingué, vestit amb l'uniforme falangista, en nombrosos actes públics. Les seves arengues i al·locucions varen esser in comptables i entre les darreres destacaren les radiades sobre la maçoneria. Francesc de Borja Moll dedica un paràgraf ben eloqüent a Saggesse: *“Durant el primers mesos de la guerra, anava amb la pistola pels pobles incitant a la caça de suposats rotjos, fins i tot des de la trona, M'han assegurat que un rector morí d'un atac de cor, de l'horror que lo produí veure la trona del seu temple parroquial profanada pels crits d'odi d'aquell energumen”*.⁶⁷

Dies després, el 23 de juliol, el bisbe Miralles va nomenar Vicari General castrense Mossèn Francesc Sureda Blanes (que després seria perseguit com a catalanista per falangistes exaltats i fins i tot exiliat de l'illa), acceptant el fet consumat que li oferí el comandant general Díaz de Freijó. Dia 14 d'agost en el butlletí oficial del Bisbat mana que a les misses es digui l'oració per la pau i recomana l'exposició del Santíssim *"a fin de obtener para España el beneficio de la paz y la consolidación de la misma"*.

Aquest postura “conciliadora” va acabar amb el desembarcament de tropes republicanes a les costes del Llevant mallorquí la nit del 15 al 16 d'agost de 1936, al mateix temps, els intents de “profanacions” de dues esglésies a Palma i les noves de terrible persecució religiosa que arribaven des de la península, decantaren al bisbe Miralles a una presa de posició ben declarada de favor al *“glorioso movimiento nacional”*. Així es pronuncià dia 8 de setembre pels micròfons de Ràdio Mallorca.

L'Església mallorquina no van dubtar a entregar-se al benefici del nou règim amb el qual va compartir inicialment objectius comuns d'ordre, moralitat i unitat doctrinal. A partir d'aleshores, actes de desgreuge, consagracions episcopals, celebracions marianes, missions populars, inauguracions de temples i canonitzacions ocuparen l'atapeïda agenda del clergat.

L'assistència als actes político-religiosos fou imposada com a obligatòria als feligresos, en una clara obsessió de predicar les millores del nou estat imposat i a la

⁶⁷ DE BORJA MOLL, Francesc: *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Palma, Editorial Moll, 1975, 29.

vegada destruir el passat republicà, al·legant el laïcisme i anticlericalisme que defensava el govern del Front Popular.

L'Església encapçalada pel bisbe Josep Miralles Sbert, maldà per recuperar el temps perdut a través d'una forta influència sobre la societat civil, a la qual orientà vers un puritanisme moral, obsessionat en mides i modes, i on el ball i els espectacles eren vistos com un ferment nociu o pecaminós, que calia esporgar amb tots els mitjans doctrinals i persuasius a l'abast. Els mitjans emprats foren bàsicament coercitius i ostentadors.

L'Església mallorquina institucionalitzà la seva participació en la repressió, a través dels informes dels seus membres, aportant noms i dades a les llistes elaborades pels membres de Falange o per les autoritats municipals en els primers dies del conflicte, amb la intenció d'inculpar les persones que havien de ser, més tard, empresonades o simplement eliminades. Més endavant, aquests informes foren utilitzats per la maquinària repressiva del franquisme, tant en els judicis sumaríssims (els Consells de guerra) com en els expedients generats per la Llei de Responsabilitats Polítiques⁶⁸.

El pes social que va assolir el clergat es reconeix en la capacitat que li van atorgar les noves autoritats del règim. Els caps de les parròquies s'encarregaren d'informar sobre els seus parroquians així com també de proporcionar avals –es tractas de creients o no- i en la possibilitat d'intervenir en els afers de política local a través de les recomanacions de persones concretes a l'hora d'ocupar càrrecs de responsabilitat.

L'actuació de l'Església mallorquina incidí també en la vida quotidiana dels ciutadans en la mesura que era imprescindible el certificat de bona conducta estès pel rector de la parròquia corresponent. Els capellans recuperaren, d'aquesta manera, el seu antic rol de comissaris de la moral i de les bones costums però, a més, els hi foren

⁶⁸Seguint fidelment l'estructura dels informes demanats pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques, referits tant als antecedents político-socials dels inculpats com als seus béns econòmics, els escrits dels rectors de molts poblacions de Mallorca senyalaren la tendència ideològica o militància política de cada inculpat abans i després de la sublevació, els càrrecs desenvolupats en les institucions locals, els actes realitzats així com els béns que posseïen, conjuntament amb una estimació del seu valor.

conferides competències para policians que els convertiren en investigadors del passat ideològic i polític de cada ciutadà susceptible de ser repressaliat.

La complicitat entre les noves autoritats, la Falange i l'Església va començar en els darrers mesos de govern republicà i va continuar amb la Guerra Civil. La participació dels seus membres als actes i activitats del nou règim va ser prou manifesta. L'Església mallorquina, així, es posà majoritàriament a favor dels qui deien que lluitaven per Déu, i alguns capellans foren animadors i instigadors de la cruenta repressió.

Tot i la forta implicació de l'església mallorquina dins l'aparell repressiu, no podem deixar de mencionar que dins l'aparell eclesiàstic també hi existien veus contestatàries: *"L'església no va fer les passes que calien per evitar tantes morts. Per tant, la seva passivitat la fa culpable"*⁶⁹. Un altre cas destacat fou el cas del prevere de Llubí, Jeroni Alomar Poquet, l'únic sacerdot que fou víctima de la repressió. Alomar Poquet fou empresonat durant uns mesos i assassinat al cementiri de Palma el 7 de juny de 1937. La reacció dins el clergat mallorquí de l'època davant aquest afusellament fou molt escassa, i la por s'apoderà dels qui vestien sotana o hàbit, que era el que volien amb aquella mort els que governaven l'illa. Aquesta por durà molt de temps, tal com assenyala el bisbe Teodor Úbeda en un sermó que feu l'any 1995, en un acte a l'església dels caputxins al mateix temps que l'arquitecte Gabriel Alomar feia una clara defensa de la bonhomia, l'honor, i l'esperit cristià del seu cosí afusellat feia 58 anys⁷⁰. En el començament de la guerra el capella llubiner va intentar ajudar alguns republicans a fugir. Fou detingut i jutjat per actes contraris al "Movimiento" i afusellat en el juny de 1937 juntament amb Joan Baldú Pascual i Martí Ros Garcia en el cementiri de Palma⁷¹. Francesc Alomar, el seu germà, fou tancat a Can Mir i tingué més sort, perquè finalment fou alliberat després de nombroses peripècies i extorsions.

Pel que sabem, la majoria del clergat i dels catòlics a Mallorca acceptaren de bon grat el nou estat de coses que es va imposar a partir del 19 de juliol del 36. La por a les

⁶⁹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: "Bartomeu Oliver una veu contestatària de 83 anys a Sencelles", Memòria Civil, núm. 42, 19 d'octubre de 1986.

⁷⁰ NICOLAU PONS, S. J.: "Els màrtirs mallorquins dins el bàndol nacional (II)", Diario de Mallorca, 19 de novembre de 2007.

⁷¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: Diccionari Vermell, Palma, E. Moll, 1989, 21-22.

represàlies emmudí les veus dels sacerdots que podien haver-se oposat als fets de la repressió. Només Mossèn. Bartomeu Oliver a Sencelles gosà predicar fraternitat envers els “rojos”, i el feren comparèixer davant un tribunal militar⁷². Recordem també que Miralles publicà l'any 37 en el Butlletí Oficial del Bisbat la protesta enèrgica de Monsenyor Olaechea, bisbe de Pamplona, contra els assassinats fraticides en zona nacional.

L'actitud de rectors de pobles i altres capellans, enfront de la repressió, fou desigual. Es cert que molts salvaren vides de la fúria venjativa. Altres acolliren i respatllaren la repressió.

Per tot el que hem dit, considerem que la vinculació de l'Església mallorquina dins l'aparell repressiu és ben significativa. Per tant, intentarem al llarg de la nostra investigació, respondre sobre quines raons conduïren al clergat mallorquí ha participar activament a la repressió i com aquesta va minar i apartar a centenars persones a causa de la seva condició social, opció ideològica o creences religioses, i que van ser víctimes de la violència desfermada com a reacció a la sublevació del 19 de juliol de 1936.

3.4.5) L'Exèrcit

Com ja hem dit, Mallorca, com a molts altres indrets de l'Estat espanyol, la Guerra Civil va començar el mes de juliol de 1936, amb la proclamació d'un ban d'estat de guerra pel qual el general Manuel Goded, comandant militar de les Balears, assumia el poder absolut i en destituïa totes les autoritats civils. La revolta, havia estat preparada des de feia temps amb tota minuciositat pels militars i els civils descontents amb el règim republicà, que havien format una junta divisionària.

La junta divisionària de les Balears fou presidida pel comandant Mateu Torres Bestard –amic personal de Franco- i estava integrada per representants de dels diversos cossos militars de Mallorca. Per Infanteria, el capità Josep Morey Gralla, per Cavalleria, el capità Josep Isasi; per Artilleria, el tinent Eduardo Lasala; per Enginyers, el tinent Ladislau Lopez Bassa; per Intendència, el tinent Josep Grifoll; per Sanitat, el capità

⁷² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: Diccionari Vermell, Palma, E. Moll, 1989, 21-22.

metge Antoni Grau, i per la Caixa de recluta, el comandant Agustí Clar⁷³. La Junta divisionària estava en contacte amb el general Emilio Mola, que dirigia els fils de la conspiració des de Pamplona, i tenia enllaços amb Madrid, Barcelona i València.

A banda dels militars compromesos amb l'aixecament. N'hi havia que no ho veuen clar i no es mostraren molt compromesos amb la nova situació, perquè consideraven que el conflicte havia de decidir-se a la península. En aquest àmbit es situà el coronel Aurelio Diaz de Freijó i el seu estat major que propugnaven una política més moderada. Cal recordar que quan començà la Guerra Civil a Mallorca, i a causa de la marxa del general Goded cap a Barcelona, Diaz de Freijó es féu càrrec accidentalment de la comandància militar de Balears.

L'anàlisi de l'actuació de la jerarquia militar a Mallorca a partir del 19 de juliol de 1936 fins l'acabament de la guerra és de gran complexitat i amb un conjunt de contradiccions que cal esbrinar a partir d'un conjunt d'aspectes que van des de les ideologies, el matisos i talant dels distints sectors autoritaris, la influència directa dels italians, el personalismes, etc.⁷⁴

Un dels punts a analitzar és la responsabilitat d'un bon grup d'oficials que propugnaren mesures dràstiques i que a tot moment tingueren una gran responsabilitat a la repressió, malgrat amb freqüència s'ha volgut deslligar la responsabilitat dels militars, deixant-la a vegades als membres de Falange.

Un altra aspecte a destacar són el conjunt de mesures que és prengueren a partir del comandament de García Ruiz i de Díaz de Benjumeda. La duresa fou una característica comuna del govern dels dos caps militars i també la connexió amb els italians i amb tota la oficialitat més jove i més autoritària.

En un primer moment la repressió duta a terme pels militars, acompanyats per civils armats i falangistes fou més aviat suau malgrat les consignes contundents donades

⁷³ MASSOT I MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca, guerra civil, repressió, exili i represa cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, 20.

⁷⁴ SERRA BUSQUETS, Sebastià: "Destitució dels caps militars", *Memòria Civil, Mallorca en guerra*, suplement de diari Balears, núm. 23, 8 de juny de 1986.

pel general Mola i pel general Goded⁷⁵. Ara bé, el nou governador de les Balears, el tinent coronel Luis Garcia Ruiz, ajudat per civils armats, sobretot falangistes i membres de la JAP- i la Guàrdia civil prengueren midas dràstiques per tal d'empresonar els "sospitosos". Als primers moments del Cop d'estat, Garcia Ruiz afirmà que els "*detenidos del frente Popular o simpatizantes peligrosos llegaron a unos mil quinientos*".⁷⁶

D'altres actes repressius immediats que va executar García Ruiz foren la repressió de la vaga general declarada tot just començat l'alçament, arribant a amenaçar de mort als vaguistes, alguns dels quals foren assassinats; la destitució de totes les comissions gestores municipals i funcionaris desafectes, la clausura dels sindicats i dels partits polítics i la designació de nous batles. La duresa amb les quals aplicà la repressió li valgueren els primers topaments amb el comandant militar de Mallorca, coronel d'Infanteria Díaz de Freijó.

Podem afirmar que en els primers dies de la guerra, les execucions sumàries foren escasses i tolerades, però no aprovades per part de les noves autoritats. A partir de mitjan agost i davant l'imminent desembarcament de les milícies de Bayo, es creà a Mallorca un clima de psicosi de por, aquest fet estimulà l'adopció de mesures molt més violentes i sagnants, que anirien des de l'empresonament fins a l'afusellament. Ben aviat començaren les execucions i les detencions en massa, principalment a la zona de Manacor. Aquestes mesures repressives foren ordenades pel coronel Emilio Ramos Unamuno, amb la intenció d'eliminar els enemics interiors.⁷⁷

Uns dies abans i durant la campanya de Bayo, el comandament militar ordenà noves execucions⁷⁸. Els militars culpaven al *Conde Rossi* de la massacre de Manacor, però amb tot seguretat les ordres venien de més amunt, del comandament militar, si bé

⁷⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep: *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*, Barcelona, Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, 99.

⁷⁶ MASSOT I MUNTANER, Josep: *El primer franquisme a Mallorca: guerra civil, repressió, exili i represa cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, 68.

⁷⁷ MASSOT I MUNTANER, Josep: *Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*, Barcelona, Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, 101.

⁷⁸ Vegeu els apartats, la massacre del cementiri, Son Coletes torna al primer pla i una nova onada repressiva de la publicació TUGORES MANRESA, Antoni: Manacor. La guerra a casa, Palma, Documenta Balear, 2006, 109-115, 131-134 i 1179-181.

hem d'afegir que l'arribada del feixista italià afavorí la repressió sistemàtica i planificada.

La repressió exercida a Mallorca durant la guerra no va afectar únicament a la població civil. Els primers dies de conflicte, un grup de militars i carrabiners desafectes amb el Cop d'estat del juliol del 36 foren empresonats al Castell de Bellver, al Castell de Sant Carles, al fort d'Illetes i al vaixell Jaume I, i més endavant a la presó de Can Mir. Aquests foren implicats amb la mort d'oficials i soldats revoltats. A més, les presons mallorquines estaven plenes de gom a gom: *“Tenemos dos fuertes, el castillo de Bellver y un barco atiborrados de detenidos. Ni un juicio sumarísi a pesar de haber unos carabineros en Sóller asesinado un Oficial y haberse sublevado los Carabineros de Pollensa y Manacor”*⁷⁹.

La situació general de la guerra i de la repressió desenvolupada a Mallorca als primers mesos de conflicte no agradà gens ni mica als falangistes i al sector més dur de l'exèrcit. El 10 de setembre de 1936, el comandant Mateu Torres Bestard escrivia al general Franco una carta explicant la dèbil actuació i la tolerància d'Aurelio Diaz de Freijó i els seus principals col·laboradors, el tinent coronel Garrido de Oro, el comandant Josep Clar Pujol, el capità Francisco Sánchez Candela i el tinent coronel d'infanteria Pere Llompart Ramis. A més, Mateu Torres insistí en el gran nombre de detinguts i la necessitat d'augmentar la “neteja”.

El 9 d'octubre del 1936, el general Franco donà l'ordre al Comandant Militar de les Balears, coronel Trinidad Benjumeda del Rey, que ocupava el càrrec des de dia 20 de setembre, després de que García Ruiz hagués substituït a Díaz de Freijó el 18 de setembre, de destituir al coronel Aurelio Diaz de Freijó i als seus col·laboradors. El document enviat per Franco en forma de telegrama oficial xifrat del gener diu: *"Tengo noticias de haber existido gravísima cobardía en conducta Coronel Díaz de Freijó, Comandante Militar, Jefe de Estado Mayor Garrido de Oro, Comandante Clar, Capitán Sainz y otros, y haber sido desobedecidas mis órdenes movilización y organización fuerzas esa isla. (...) Reúna todos los telegramas que dirigí a Comandante Militar con órdenes movilización total y preparación defensiva de la Isla, forme juicio*

⁷⁹ Carta del comandant Mateu Torres Bestard al general Franco (10 de setembre de 1936).

sumarísimo al Coronel Comandante Militar, Jefe de Estado Mayor que incumplieron mis órdenes (...) Propóngame separación de mandos y detención todo Jefe u oficial tibio en la defensa de su Patria (...) Salud de la Patria exige de todos sacrificios y constituye grave delito la debilidad que puso en trance de pérdida ese archipiélago"⁸⁰.

El Coronel Diaz de Freijó i el seu grup de col·laboradors foren sotmesos a Consell de guerra després del desembarcament de Bayo. El judici és va celebrar amb tota celeritat la primera quinzena de desembre de 1936. Les acusacions que es feren contra aquest grup d'oficials foren diverses i bàsicament s'ha de parlar de delictes de negligència i desorganització en el comandament, així com per haver permès la sortida de dos submarins i un hidroavió del Port de Palma a aquells moments.

El 29 d'octubre de 1936, el comandant d'Infanteria Mateu Torres Bestard fou nomenat nou governador civil. És important esmentar que Bestard aconseguí el càrrec gràcies a l'amistat amb Franco, a les seves gestions personals a Burgos i al informe de crítica de l'actuació d'una part dels "mandos" militars⁸¹. Un cop arribat a Mallorca va engegar una segona onada repressiva que començà a principis de setembre, coincidint amb el nomenament d'un dels seus grans col·laboradors i instigadors de la repressió, el cap superior de Policia de les Balears, l'activista polític Francisco Barrado Zorilla. Torres i Barrado tingueren carta blanca pels assassinats.

Aquesta etapa repressiva duraria fins que Bestard partir de l'illa, a mitjan juny de 1937 i es caracteritzà per dos trets ben característics. El primer, l'augment de les tretes de presó de Can Mir i del Castell de Bellver que produïren la desaparició de centenars de persones. I el segon, l'organització de la repressió a partir de l'elaboració d'un fitxer de persones que calia vigilar i eliminar, el qual havia de mantenir la Guardia civil, amb la informació mitjançant delacions de particulars, els informes de falangistes i de la policia municipal⁸².

⁸⁰ Ordre de Franco de dia 9 d'octubre de 1936 al Comandant Militar de les Illes Balears, coronel Trinidad Benjumeda del Rey, que ocupava el càrrec des de dia 20 de setembre del mateix mes, després de que García Ruiz hagués substituït a Díaz de Freijó el 18 de setembre dins DURAN PASTOR, Miquel: *1936 en Mallorca*, Palma, Imagen 70, 4 volums, 1982, document 670.

⁸¹ PAGÈS BLANCH, Pelai: *Franquisme i repressió. La repressió política als Països Catalans (1939-1975)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004, 174.

⁸² COMAS RUBÍ, Francesca: "La depuració de mestres a Santa Maria del Camí durant la guerra del 1936, *III Jornades d'estudis Locals en memòria de Mossèn Joan Vic i Salom*, maig de 2001, Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2002, 197-198. També publicat a PAGÈS BLANCH, Pelai: *Franquisme i*

A més, dels caps militars anomenats, també caldria investigar la tasca repressiva d'altres personatges, entre els quals destacaríem:

-*Canuto Boloqui Álvarez* (Oviedo 1900-Palma 1984). Militar i polític. Féu el servei militar a Àfrica. Tornà a Astúries com a mestre-armer a la fàbrica d'armes *La Vega*, fet que implicà el seu accés a l'exèrcit amb el grau d'alferes. Destinat a Inca, abandonà l'exèrcit aollint-se a la Llei Azaña, però continuà a residir en aquesta ciutat, on s'havia casat, i es relacionà amb els militars més radicalment dretans com Miquel Villalonga i ingressà a Falange Espanyola (1934). Participà activament en la preparació de la rebel·lió militar a Mallorca i, el 19 de juliol del 1936, ocupà l'Ajuntament i la central de telèfons d'Inca. Seguidament, i com a cap de Falange a la comarca d'Inca, cooperà en l'esclafament dels petis nuclis de resistència republicana de la zona. Contribuí a organitzar la defensa de Mallorca contra el desembarcament republicà mitjançant la creació de la Columna Volant d'Inca. Participà en els combats del front de Manacor (16 d'agost a 4 de setembre) fins al reembarcament republicà. Nomenat cap de la Falange de Mallorca, es dedicà a tasques policials i repressives⁸³.

-*Mateu Zaforteza Mussoles* (Palma 1886-1961). Militar i polític. Ingressà en el cos jurídic de l'exèrcit i, el 1914, era tinent auditor de tercera. Fou destinat a l'auditoria de guerra de les Balears i, el 1930, a l'auditoria de l'Exèrcit de Marroc. El 1931, passà a la situació de retirat, amb residència a Palma. Al començament de la Guerra Civil, es va situar al costat dels militars aixecats i fou nomenat batle de Palma (1936-1939). El març de 1939, fou designat fiscal cap de l'Exèrcit de Llevant. El 1946, era coronel auditor destinat a la secretaria de justícia de la Capitania General de les Balears.⁸⁴

-*Luis Ramallo Thomàs* (Badajoz 1902-Palma 1989). Advocat i militar. Es llicencià (1923) en dret a la Universitat de Deusto. El 1925, ingressà en el Cos Jurídic Militar. Devers l'any 1927, fou destinat a Palma, on passà a la reserva (1931) amb motiu de la Llei Azaña. Durant la Guerra Civil (1936-39) fou delegat militar de correus i de justícia

repressió. *La repressió política als Països Catalans (1939-1975)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004, 174.

⁸³ AA.VV.: Gran Enciclopèdia de Mallorca, Volum II, Palma, ProMallorca Edicions, 1989, 18.

⁸⁴ *Ibidem*, Volum XVIII, 264-265.

o dret, i auditor de guerra. Li va correspondre presidir alguns consells de guerra, entre els quals destaca el que condemnà a mort a Emili Darder, batle de Palma. Va esser degà del Col·legi d'Advocats de les Balears (1950-56).⁸⁵

-El comandant *Enrique Esquívias Zurita*, nomenat Cap de la Defensa Interior de Palma; el comandant d'Artilleria *Antonio Salgado Muro*; el tinent coronell i cap dels serveis militars d'intendència, *José Casanovas*; el contraalmirall *Guillermo Ferragut* i *Emilio Zarranz*, tinent coronell cap auditoria militar de Balears.

A hores d'ara podem afirmar l'implicació d'una part dels comandaments militars de l'Exèrcit en la repressió exercida a Mallorca durant la Guerra Civil. A la vegada, hem observat l'alt grau de compromís en les tasques repressives del sector més dur de l'Exèrcit representat per Luis Garcia Ruiz i Mateu Torres Bestard, amb l'aplicació de fortes mesures repressives contra els considerats desafectes. Aquest fet va ocasionar múltiples morts originaries de la coerció planificada pels militars colpistes. També cal recordar la participació dels militars durant la Guerra Civil i la postguerra en la repressió institucionalitzada, derivada dels consells de guerra que instruïren les autoritats franquistes als defensors de la legitimitat democràtica i que van comportar un important cost en vides humanes.

3.5) Els instigadors de la repressió: els repressors

A Mallorca, com altres indrets de l'Estat espanyol la Guerra Civil va començar el 19 de juliol de 1936. De seguida el general Goded, Comandant militar de les Balears va assumir el poder absolut a tot l'arxipèlag i en destituí totes les autoritats civils. El nou poder va nomenar noves autoritats que s'encarregaren de l'administració provincial i municipal de Mallorca. Al mateix temps, la nova autoritat va desenvolupar una altra activitat durant el conflicte: la repressiva.

⁸⁵ AA. VV: Gran Enciclopèdia de Mallorca, Volum IV, Palma, ProMallorca Edicions, 1989, 172.

La repressió feixista a Mallorca no fou mai incontrolada, ans el contrari, fou planificada mesos abans del conflicte i perfectament executada per falangistes, militars, autoritats civils, xarxes clientelars de dretes, capellans i, fins i tot per familiars de les víctimes⁸⁶, etc. Des del mateix moment de l'aixecament foren empresonats molts de polítics i funcionaris acusats d'esquerrisme o que no s'havien volgut adherir a la nova situació. S'inicià una autèntica caça de sospitosos, que serien afusellats sense contemplacions a les cunetes de les carreteres o a les tàpies dels cementeris, sense cap tipus de judici i sense cap motiu o moltes vegades per motius inconfessables⁸⁷.

Poc dies després del pronunciament militar del general Goded començaren les activitats repressives. Dins aquesta coerció expeditiva i execrable hi existí un grup de personatges que ben aviat s'identificaren en el lideratge de les tasques de la repressió. Entre aquestes persones cal anomenar: el coronel Ramos Unamuno que va donar ordres de fer neteja a fi de no tenir el perill d'enemics que l'ataquassin per l'esquena; el governador civil Mateu Torres Bestard; el cap de la policia de la Falange Francesc Barrado Zorilla, l'antic líder de la CEDA Lluís Zaforteza Villalonga, Marques del Verger; el falangista Emili Manera; el Cap de Falange de les Balears, Alfonso de Zayas y Bobadilla, el cap de Falange d'Inca Canuto Boloqui Álvarez -que participà activament en la preparació de la rebel·lió militar i cooperà en l'esclafament dels petis nuclis de resistència republicana de la zona- i altres persones que capitanejaren uns sinistres escamots formats per elements exaltats –majoritàriament, però no tots falangistes- que feien llistes de les persones que convenia eliminar i que els anaven a cercar a casa seva o els raptaven de qualsevol indret i al cap d'unes hores eren passats per les armes.

Un altre dels personatges més sinistres i claus dins la repressió mallorquina fou Arconovaldo Bonacorsi, el *Conde Rossi* o Aldo Rossi, que arribà a Mallorca el 26 d'agost de 1936. Rossi fou feixista italià que pretengué convertir-se en amo i senyor d'una illa i que havia posat l'esperança en el feixisme italià per no caure en mans dels expedicionaris catalans del capità Bayo. Algunes persones l'acusaren d'assassí, de lladre, de violador. D'altres, en parlem, amb consideració, com a simple aventurer

⁸⁶ Tenim constància de la delació d'alguns familiars de les víctimes que ajudaren amb el seu testimoni a la captura de membres de la seva pròpia nissaga. En el seu moment aportarem els testimonis orals.

⁸⁷ MASSOT MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió*, Palma, Hora Nova, 2005, 23-24.

fanfarró, amic de divertir-se amb les prostitutes de Mallorca i fins i tot amb les al·lotes de casa bona, però incapaç de matar⁸⁸. El *Conde Rossi* no fou l'únic i principal responsable de la repressió desencadenada a Mallorca, simplement perquè quan ell arribà, ja s'havien comès assassinats, s'havia repartit oli de ricí, s'havia empresonat. Aldo Rossi, al capdavant dels *Dragones de la Muerte*, contribuï a l'augment de la coerció i instruí als falangistes mallorquins en els mètodes expeditius que ell mateix havia practicat a Bolonya i molts altres indrets d'Itàlia, on era considerat un autèntic criminal.⁸⁹

Hi va haver persones que tingueren un paper molt actiu en la repressió fins al punt de dirigir-la i executar-la. Ens estem referint, sobretot els membres de les agrupacions locals de Falange establertes a tots els municipis de Mallorca. Uns, s'encarregaven d'imputar els fets contra els sospitosos a través d'informes molt durs, els quals majoritàriament no eren divergents dels que arribaven d'altres organismes com ara l'Ajuntament o l'Església. D'altres destacaren pel seu paper actiu, eren els falangistes més recalcitrants, els quals, recordem, des de la seva activitat repressiva, foren els executors de moltes de les penes de morts que succeïren a Mallorca.

La Falange femenina també féu acte de presència en la repressió. Una agrupació ben uniformada, encara que sense armes, però molt perillosa, ja que les seves integrants espiaven entre les converses de les dones, i llavors informaven sobre els possibles amagatalls dels perseguits o sobre les persones que xerraven massa. També era missió seva animar els seus companys en la tasca repressora intimidadora.

A banda dels grans instigadors i dissenyadors de la repressió -instructors militars i caps de Falange provincial-, la participació de membres de Consistoris municipals, la Guàrdia Civil i algun membre de l'Església i certa part de la població és prou manifesta en els processos repressius.

En els municipis, el control del carrer i dels mecanismes repressius locals es feia des de Falange o per falangistes, a través de l'autoritat civil i militar. Els governs

⁸⁸ MASSOT MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió*, Palma, Hora Nova, 2005, 193.

⁸⁹ *Ibidem*, 199.

municipals conformats per sectors dretans i catòlics van tenir també un paper molt actiu en aquest sentit. A part dels qui controlaven l'activitat municipal, hi havia les persones que col·laboraren amb declaracions puntuals sobre persones que coneixien i que s'havien significat com a personatges d'esquerres. A la vegada, els guàrdies civils de les casernes i capellans de molts de pobles col·laboraren activament en l'empresonament dels elegits per Falange. La Guardia Civil s'ocupava de retenir els condemnats a mort, els sacerdots engrescaven a la població des del púlpit i anaven als paredons de la mort a salvar l'ànima del condemnat i els camises blaves eren els executors de la sentència.

La repressió fou planificada, en el mateix moment que es va preparar l'alçament militar. La coerció fou expeditiva i controlada en tot moment. Els botxins i els escamots feixistes no elegien a l'atzar les víctimes, sabíem perfectament qui anaven a cercar i, si no el trobavem pressionaven a les famílies fins el precís moment de la detenció del seu descendent. Alguns investigadors assenyalen que alguns dels inductors de la repressió, encara que en alguns moments s'hi poguessin produir excessos, lamentaven aquesta situació⁹⁰. A hores d'ara no podem corroborar aquestes paraules. Pensam que cap dels instigadors i responsables de la repressió no mostraren cap tipus de penediments fins els moments que els va arribar la mort⁹¹.

3.6) Modalitats i sistemes repressius

La Guerra Civil espanyola va comportar la voluntat d'exterminar l'enemic. En el bàndol republicà van ser assassinats capellans, empresaris, militars sospitosos de feixistes i polítics conservadors. A la zona franquista es va exterminar polítics adversaris, membres de la maçoneria, professors d'universitat, mestres, jornalers, etc. La diferència entre una i altra consisteix en què la primera va ser més espontània al principi i la segona més sistemàtica i va continuar al finalitzar la Guerra Civil.

Qui més qui menys a sentit parlar o coneix els mètodes amb els quals els repressors van exercir la seva acció coercitiva contra els opositors al nou règim establert

⁹⁰ MASSOT MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió*, Palma, Hora Nova, 2005, 24.

⁹¹ Existeixen testimonis que informen que molts dels repressors que actuaren als indrets d'execució tingueren mal morir. Intentarem aportar algunes informacions orals respecte al tema.

a partir del pronunciament militar del 19 de juliol de 1936. Les modalitats i sistemes repressius de la repressió mallorquina durant el període de la Guerra Civil espanyola inclouen des de la duresa de la pena de mort i l'empresonament, fins a les humiliacions públiques, passant per tot tipus de vexacions denigrants, dutes a terme tant per part de les autoritats com per persones addictes al règim franquista⁹².

Entre el mes de juliol de 1936 i l'1 d'abril de 1939 a Mallorca hi va haver execucions extrajudicials massives i sistemàtiques, treballs forçats, confiscació de béns i captivitat en camps de concentració o presons clandestines o il·legals, durant perllongats períodes. I va haver llistes amb els noms de les persones que havien de ser eliminades, tortures generalitzades, persecucions polítiques i religioses, discriminació sistemàtica i massiva de tota una part de la població considerada com “roja”, és a dir, “criminal” en el llenguatge del règim franquista. Per dur a terme aquest “extermini ideològic” s'utilitzaren diferents modalitats i sistemes repressius de diferent grau, que foren emprats pel personal repressor.

Els mètodes repressius emprats pels botxins arribaren a vegades a extrems insospitats i alguns d'ells poc divulgats, però no per això desconeguts. L'afusellament, les tretes, la tortura, les mutilacions, les pallisses, fins i tot el suïcidi formaven part de la gran repressió. Mentre que, el repartiment de l'oli de ricí o de motor es convertí en el símbol de la por, de la petita repressió. Altres sistemes repressius “menors” foren la vexació, la difamació, l'odi, la humiliació, la pèrdua del lloc de feina, etc.

Carme Molinero diu: “durant dècades, la magnitud de les atrocitats comeses pels vencedors sobre els vençuts de la Guerra Civil no va ser present en la consciència col·lectiva. Aquesta realitat era, en bona mesura, conseqüència de l'èxit de la política de la memòria que havia realitzat el règim franquista, basada, en essència, en un discurs segons el qual totes les convulsions que s'havien experimentat a Espanya durant els anys trenta, i en particular la Guerra Civil, havien estat conseqüència de la perversitat d'una part dels seus habitants, aquells que eren aplegats en un amb el nom de

⁹² Coneixem alguns treballs que descriuen aquesta crua realitat. Vegeu: SÀNCHEZ CERVELLÓ, Josep: “Metodologia de la repressió franquista a les comarques tarragonines (1938-1947)”, dins *El Franquisme a la província de Tarragona (1938-1977)*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, Tarragona. 1997.

l'AntiEspanya. Aquest discurs no va poder ser contestat al llarg de la dictadura i no va ser prou qüestionat després. Això no significa, evidentment, que els coneixements que els historiadors anaven generant sobre la repressió no fossin cada cop més sòlids, ni tampoc que la memòria individual dels vençuts no es mantingués incòlume i creixessin les iniciatives per fer-la arribar al conjunt de la societat”.⁹³

La incorporació del coneixement rigorós del passat a la memòria col·lectiva inclou, en el nostre cas, la memòria de la Guerra Civil en totes les seves vessants. És important destacar l'exposició “Memòria de la Democràcia (1936-196)” organitzada per la Conselleria de Presidència del Govern de les Illes Balears amb la col·laboració del Departament de Cultura del Consell de Mallorca el mes d'abril-maig de 2003. La mostra recuperarà de l'oblit fotografies i cartes de persones de les Illes Balears que van lluitar per les llibertats i la democràcia i foren vençudes a la Guerra Civil espanyola. El material exposat es distribuï en les set seccions següents: II República (1931 -1936), la guerra i la resistència al cop d'Estat (1936-1939), la repressió, les presons, la resistència, l'exili i, per últim, la represa lingüística i cultural. Sens dubte, és un material que ens acosta a les pràctiques de la repressió exercides a les Balears durant la Guerra Civil i el Franquisme.

Les modalitats i sistemes repressius emprats a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil espanyola foren els següents:

3.6.1) Els afusellaments

El més corrent era que, a la matinada, un camió anàs a la presó o local que feia de presidi, carregàs el camió o cotxe, muntassin uns falangistes a la cabina i parafangs i la caixa, armats i vigilants, anassin al cementiri més proper o d'un altre municipi, fessin davallar els presoners, els fessin col·locar davant una paret, i ràpidament els afusellassin; llavors tant podien esser enterrats directament en una fossa cavada a la terra com ser cremats els cadàvers en un fogueró, o bé el cos tirat dins un pou.

⁹³ MOLINERO, Carme: “Camps de concentració i presons franquistes”, Congrés sobre *Els Camps de Concentració i el mon penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el Franquisme*, Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica –CEFID/UAB-, Barcelona, 21-23 d'octubre de 2003, 16.

Per molt que s'intenti, és impossible imaginar-se el que deu ser estar “en capella” esperant l'execució sense saber, ni entendre, els motius de la condemna. Fins i tot en aquests darrers moments, l'actuació dels assassins fou despietada.

A partir d'una primera aproximació a l'estudi de les fonts podem extreure unes primeres conclusions:

1. La majoria dels afusellats no pogueren acomiadar-se dels seus éssers estimats.
2. De la majoria, tot i que es sap on foren assassinats, no s'ha pogut recuperar mai el cos. Són els desapareguts de la repressió.
3. Alguns botxins cobraven a canvi de donar el cos als seus familiars i poder enterrar-los a una tomba familiar. Si no era així, els cadàvers eren dipositats a fosses comunes que hi havia a la major part del cementeris municipals dels municipis de Mallorca.
4. Algunes de les víctimes no morien amb els trets de l'escamot i els deixaven a terra, se'ls aplicava el tret de gràcia. Una practica que a vegades duia a terme algun capellà.
5. En alguns casos, feien tornos per matar la gent d'una en una, deixant un espai de mitja hora, o una hora, entre afusellament i afusellament. El qui tenia sort, era assassinat el primer. Els altres ho havien de contemplar esperant el seu torn.
6. Només si es confessaven els deixaven escriure una carta de comiat a casa.

3.6.2)Les Tretes

Suposaven un extermini organitzat i controlat. Ben entrada la nit, es passava llista a les presons provisionals de Can Mir, Castell de Bellver o Can Sales. Els citats quedaven “en llibertat”. A fora els esperava un camió carregat de falangistes que els duien a matar a qualsevol indret.

Els expedients dels arxius de la presó ho expliquen perfectament amb el seu silenci⁹⁴. Quan un presoner sortia de la institució, sempre es feia constar si el posaven en llibertat, si era un trasllat o si era entregat a una persona determinada. A tall d'exemple mencionar el cas d'Aurora Picornell Femenies, dirigent del Partit Comunista d'Espanya, afusellada a La Creu de Porreres la matinada del 5 al 6 de gener de 1937: *"19 de julio de 1936.- "Aurora Picornell Femenias ingresa a disposición del Excmo. Sr. Gobernador Civil de Baleares en virtud de orden de la expresada autoridad". 5 de enero de 1937.- Puesta en libertad -(hi ha esborrat "a disposición"- por orden del Excmo. Sr. Gobernador Civil de Baleares. El Jefe de la Prisión Juan Clar"*.⁹⁵

A principis de 1937, prop de mil homes es trobaven tancats dins Can Mir. Alguns d'ells tenien una acusació concreta, o els estaven jutjant o estaven pendents del seu judici. És ben evident que la seva situació era dramàtica perquè, al fet del seu empresonament, de l'aïllament respecte de la seva família i de la taca social que suposava, calia afegir una acusació absurda i injusta que podia dur-lo front un escamot d'afusellament. Però, i com es veurà més endavant, aquesta acusació va significar, per a molts d'ells, una esperança de vida i, si més no, una assegurança front d'un dels fets més vergonyosos que els botxins deixaren per a la història.

L'altre gran grup dels empresonats el formaven aquells homes tancats per una ordre directa del governador civil, Mateu Torres Bestard, nomenat per a aquest càrrec el mes d'octubre de 1936. Eren els "presos governatius", és a dir, persones tancades sense cap tipus d'acusació, sense cap judici pendent i, tot i que ells no eren en absolut conscients durant els primers dies, sense cap esperança de vida. Un testimoni ens indica: *"Els presos que estaven en major perill eren els sotmesos a l'autoritat governativa. Els*

⁹⁴ Pel que fa a l'estudi de les tretes de presó cal destacar el treball d'investigació -a hores d'ara inèdit- de Manuel Suárez Salvà, que està realitzant a partir de la consulta dels expedients d'empresonaments entre els anys 1936 i 1939 de l'Arxiu de la Presó Provincial de Palma, les fonts de l'arxiu de l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca (ARMHM) i els testimonis orals.

⁹⁵ APPr, expedient d'Aurora Picornell Femenias. (Documentació facilitada per Manel Suárez Salvà).

*que estaven processats i depenien d'un jutge estaven tranquils, a part del desenllaç que poguessin tenir en el seu procés".*⁹⁶

Les tretes de presos varen començar molt prest, a partir d'agost de 1936, això no vol que no n'hi haguessin abans. Així i tot, si varen ser-hi, segurament procedien del Castell de Bellver⁹⁷. Ho fem constar perquè són les dades que tenim. Damià Campins Rayó, d'Alaró, fou tret de Can Mir i assassinat a les quatre de la matinada del dia 19 de setembre de 1936 a la carretera de Sóller⁹⁸. És ben possible que el binissalamer Mateu Barceló Moyà fou assassinat en les mateixes dates, tot i que hi ha alguna indicació que diu que ho va ser durant la segona quinzena d'agost de 1936⁹⁹. Així mateix, poden veure les manifestacions de Mateu Torres Bestard en una carta del 10 de setembre de 1936 al general Franco en què indicava que la Falange ja assassinava ciutadans en aquestes dates¹⁰⁰, però quan s'incrementaren de manera notable i espantosa va ser a partir de novembre del mateix any¹⁰¹.

L'escenificació de les tretes era la següent: quan es feia fosc, entorn de les 6 de l'horabaixa, pels altaveus de la presó es llegia una relació d'homes que anaven a ser alliberats. En sentir el nom, havien de presentar-se a les oficines de la presó i allà, "sospitosament", els fermaven per les mans¹⁰². Fora els esperava un escamot de

⁹⁶ MASSOT MUNTANER, Josep: *Els escriptors i la guerra civil a les Illes Balears*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, 405-406 reproduïx uns textos de Llorenç M. Duran, reu de la presó de Can Mir (Palma de Mallorca).

⁹⁷ Ens consta que, al cap de pocs dies d'iniciat l'aixecament, el nombre de presoners va arribar als mil cinc-cents. D'aquesta manera, la presó provincial de Palma es va veure completament desbordada, i va caldre improvisar ràpidament nous centres de reclusió. Així, serien habilitats amb aquesta funció el castell de Bellver, el magatzem de fustes de Ca Mir, el vaixell "Jaime I" -ancorat en el port de Palma-, els forts militars de San Carlos i de Illetes i diversos dipòsits municipals.

⁹⁸ El cos de Damià Campins Rayó, natural d'Alaró fou exhumat a la fossa comuna del Cementeri Municipal de Palma dia 20 de setembre de 1936. AEFPP, registre d'entrada de cadàvers de 1936, núm. 1017.

⁹⁹ Informació facilitada per Manel Suárez Salvà.

¹⁰⁰ Reproduïda íntegrament per MASSOT MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió*, Palma, Hora Nova, 2005, 78-86.

¹⁰¹ KRASCHUTZKI, Heinz: *Memòries a les presons de la guerra civil a Mallorca*, Palma, Miquel Font, 2004, 83, indica que un vespre de novembre de 1936 varen endur-se'n deu persones: "*Era novembre del 1936. Un vespre, poc després de les vuit, el nostre zelador va cridar deu noms i va afegir que aquests s'havien de preparar, ja que per ordre del governador se'ls posaria en llibertat. [...] al migdia següent la família d'un d'ells que casualment vivia gairebé davant mateix de Can Mir, va enviar-li la roba neta. Així que aquell home no havia tornat a casa! Aviat es va córrer la notícia: aquells deu segurament haurien estat afusellats!*".

¹⁰² Alguns testimonis indiquen que els fermaven les dues mans, mentre que d'altres expliquen que, en realitat, formaven parelles i els fermaven de dos en dos, un per la mà esquerra i l'altre per la mà dreta. Informació facilitada per Manel Suárez Salvà.

falangistes, ebris de sang, que els duïen a una comissària de Policia de Palma, posteriorment iniciaven el camí de la mort. Els reus eren transportats a matar a qualsevol indret, en la majoria d'ocasions a La Creu de Porreres, situada molt a prop del cementeri municipal de la mateixa localitat.

En un primer moment, els presoners van creure en la possibilitat real de l'alliberament. Però, ben aviat varen comprovar que tot continuava formant part del joc macabre dels repressors. Els familiars dels assassinats compareixien dies després a la presó per portar la roba neta i endur-se'n la bruta. Llavors, els guàrdies els indicaven que aquell home pel qui demanaven havia estat posat en llibertat i que, possiblement, havia fugit a Menorca.

L'anihilació de les voluntats i l'autoestima dels presoners, la imposició d'un clar domini que podia dur els seus guardians a decidir sobre la seva vida i la seva mort, eren un dels trets distintius del nou règim que volia salvar el país dels “desastres” propiciats pels rojos i els maçons. A partir d'aquell moment, tot va ser possible. En aquest sentit, fins i tot, el poder adquisitiu de la família determinava la mort o la posada en llibertat. Cal pensar que, dins la presó, entre els guàrdies, hi havia un sistema de transmissió d'informació altament sofisticat que permetia, en el mateix moment de cridar un home per ser posat en “llibertat”, avisar la seva família perquè reunís la major quantitat de doblers possible i “comprar” la vida del seu ésser estimat. Es tractava, sens dubte, d'una de les corrupcions presents en el nou règim que, a més, insisteix en la idea de les llistes prèviament establertes i elaborades, probablement, en el poble d'origen¹⁰³. Només així es pot explicar la rapidesa en la transmissió de la “notícia” i també que el nom fos eliminat de la llista i així el presoner pogués salvar la seva vida¹⁰⁴.

¹⁰³ MUNTANER i CERDÀ, Josep: *No eren blaves ni verdes les muntanyes*, Pollença, El Gall, 2006, 46. L'autor de la publicació relata: “*Ja en llibertat m'informaren que la sort dels condemnats a mort es decidia al mateix poble de Pollença*”. Relata a continuació com algunes persones (veïns, cacs, amos o senyors) “*es reunien i feien una mena de sorteig macabre amb bolles blanques i negres*”. Cada un d'ells disposava d'una bolla de cada color. Llavors, “*si volien la mort posaven la negra, i si no la blanca. Si en abocar la bossa sortien dues o tres bolles negres, el pres, paísà seu, no tenia salvació*”.

¹⁰⁴ Antònia Mercadal, de Sa Pobla, relata com el seu padrí va rebre la notícia de què anaven a “treure” de Can Mir el seu fill Miquel Mercadal i que, si volia evitar la seva mort, havia de pagar 500 pessetes. Aquell home ho feu així i el seu fill va quedar dins la presó. CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç.: “Entrevista a Josep Cortés –Pep Pepe–”, *Memòria Civil*, núm. 33, Balears, 17 d'agost de 1986 que, en relació amb això, recordava: “*El pare d'En Miquel Mercadal pagà cent duros perquè no el matassin. També pagaren per En Bernat Rubert. [...] Suposo que la valoració depenia de moltes circumstàncies. Tenc entès que*

Treure un pres, dels “gubernatius”, de la presó de Can Mir, per alliberar-lo o matar-lo, precisava només d'una sola signatura, la de Francesc Barrado, Cap de la Policia de Falange o la de Mateu Torres Bestard, Gobernador de les Balears. Aquest darrer no només consentia els crims sinó que també els justificava com element necessari per alleugerir la càrrega econòmica de les presons i les despeses que això suposava al “nou estat”¹⁰⁵. En altres casos, les famílies rebien l'avís de l'alliberament del pres per boca d'alguna persona en la qual, en principi, es podia “confiar”. L'espera resultava infructuosa. Era una més de les cruels mentides del sistema i la persona “alliberada” acabava sent assassinada en qualsevol indret desconegut¹⁰⁶.

El director de la presó, Antoni Canyelles que, pel que sembla, era un home amb bon cor, va atrevir-se a manifestar la seva oposició amb el sistema el mateix dia en què un escamot va treure els ciutadans Joan Ávila Sánchez, Vicenç Forniers Vitaller, Simó Fullana Font i Ramon Fuster Rojo per assassinar-los en algun indret indeterminat de l'illa. Aquell dia, segurament impactat per tot el que ha havia vist i pel coneixement cert que tenia del destí que esperava els presoners, va dir en veu ben alta: *“Aquesta mena de llibertat no m'agrada!”*¹⁰⁷.

cobraren cinquanta mil pessetes per salvar la vida de Joan Trián, però com aquell que diu ja el tenien dins el camió”.

¹⁰⁵ MASSOT MUNTANER, Josep: *Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Palma, Hora Nova, 2005, 78-86. Carta de dia 10 de setembre de 1936 de Mateu Torres Bestard al general Franco: *“Entre la enormidad de detenidos figura gente significadísima que hasta después de detenidos han hecho manifestaciones contrarias al movimiento y... nada, aquí costando un dineral su manutención, menos mal que Falange hace alguna limpia que no puede aplicar a los figurones por estar estos detenidos”*.

¹⁰⁶ CAPELLÀ FORNÉS, Margalida: “Entrevista a Rosa Valenzuela”, Memòria del 36 (CLXIV), Última Hora, diumenge 28 de gener de 2007. *“... otro de mis hermanos, Emilio, estaba encarcelado en Can Mir. Emilio era miedoso. Tanto, que a veces tenía miedo de abrir la puerta de su casa. [...] Un cura de Can Mir, que de tarde en tarde, nos traía noticias de él, nos trajo la definitiva: -Señora, está de enhorabuena, a su hijo lo van a soltar-. Nada más supimos de Emilio”*. Coloma Martorell Ciriqian, filla de Llorenç Martorell Suárez ens explica: “Després vàrem saber que fou tancat a Can Mir. Una tia meva i jo vàrem anar a visitar-lo a la presó un parell de vegades, jo era molt petita, però em passaven davall un capot d'un sentinella de la presó. Record que mon pare estava a la cuina pelant patates. El capellà de la presó li havia aconseguit aquest lloc de feina. Ell sempre deia que havia fet una bona amistat amb aquell sacerdot”. El 8 de febrer de 1937 al migdia, al seu domicili es va rebre una trucada de telèfon, era d'aquell capellà de la presó i els comunicava que Llorenç Martorell era lliure, però la família no el va tornat a veure. Al cap de poc temps, una germana seva va saber que l'havien mort a Porreres, GARÍ SALLERAS, Bartomeu: *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007, 311.

¹⁰⁷ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: *Diccionari Vermell*, Palma, Moll, 1989, 72.

Aquesta política “d’extermini” va durar aproximadament fins a finals de març de 1937¹⁰⁸ en què va ser nomenat Víctor Enseñat Martínez com a delegat d’ordre públic i la designació del carlí Josep Quint Zaforteza al front del Govern Civil de les Balears pel mes de maig. El nou delegat d’ordre va anunciar de manera clara i solemne: “*Se han acabado las noches lúgubres en esta casa*”¹⁰⁹. Es pot dir que, llavors, els assassinats “il·legals” foren substituïts per la maquinària administrativa que, en forma de judici, o de paròdia de judici, va legalitzar els afusellaments. Aleshores, els “tribunals” començaren a actuar. Les acusacions podien ser sobre qualsevol cosa i quasi sempre acabaven en llargues condemnes de presó, o, el pitjor, amb pena de mort.

Podem imaginar-nos l'ànim dels presos quan s'atracava la fosca, i també la seva impotència. Segurament aquesta impotència, i la ràbia, i la desesperació, els espitjaren a protagonitzar alguns tímids intents de rebel·lió que mai no fructificaren¹¹⁰, en part per por i també, en part, per no accelerar la seva mort, amb l'esperança de guanyar dies o el “favor” dels botxins¹¹¹. Sembla, també, que alguns presos, arribaren a planejar una fuga que no s'arribà a produir, en part perquè no tenien on anar ja que tota l'illa era una immensa presó: “... *sabíem que les possibilitats de fuga eren escasses. Dos poblers ben estimats, en Jaume Serra i en Joan Pizà, planejaren una fuga, però mai no la dugueren a terme. Sabien, tanmateix, que Mallorca sencera era una presó*”¹¹².

Fins ara ha estat impossible obtenir la relació de les persones que, entre 1936 i 1941, varen passar per Can Mir, Castell de Bellver i altres centres penitenciaris de

¹⁰⁸ Entre setembre de 1936 i la primavera de 1937, Francisco Barrado Zorrilla era el Cap Superior de la Policia de les Balears i Mateu Torres Bestard el Governador Civil. Ambdós tingueren responsabilitats directes en el Cop d'Estat del 18 de juliol i en la posterior repressió.

¹⁰⁹ GINARD FERÓN, David: “Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936- 1939)”, Barcelona, *Randa*, núm. 28, 1991, 37.

¹¹⁰ SCHALEKAMP, Jean A.: *Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*, Palma, Premsa Universitària, 1997, 9. El testimoni d'un antic pres, que no va voler donar el seu nom en el moment d'escriure el llibre, que recordava així els fets: “... *allà (es refereix a Can Mir) dos moments d'una tensió enorme. Un d'aquests moments va ser el dia que afusellaren a Josep Maria Olmos, un catedràtic. Aquell dia, la desesperació de tots era tan gran que hagués bastat un misto per a que tot esclatàs. Estàrem a punt de sortir al carrer, de fer un acte de desesperació, de suïcidi. L'altre moment a què es tracta de les manifestacions amb motiu de l'afusellament de José Antonio Primo de Rivera.*”

¹¹¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: “Entrevista a Josep Cortés –Pep Pepe–”, *Memòria Civil*, núm. 33, Balears, 17 d'agost de 1986. L'entrevistador demana si mai no es va produir cap intent de resistència: “*Qualcun, però normalment no perquè jugaven amb la nostra esperança. I si et rebel·laves i la seva intenció era enviar-te a ca teva de debò? A més, les persones de grat o per força acaben per acceptar el seu destí*”.

¹¹² CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç, “Entrevista a Josep Cortés –Pep Pepe–”, *Memòria Civil*, núm. 33, Balears, 17 d'agost de 1986.

Mallorca. La tragèdia que va envoltar les “tretes” o les “posades en llibertat”, i que encara envolta per a molts d'investigadors, s'ha d'afegir a l'absència de documentació concreta més enllà de la memòria de les persones que presenciaren, i varen sobreviure, aquell horror.

Les tretes de presó signifiquen un dels períodes més breus, durs i vergonyosos de tota la repressió franquista a Mallorca i que ens ha de dur a qüestionar públicament totes les dades sobre persones desaparegudes i/o assassinades durant la Guerra Civil i la Repressió a Mallorca. Ben segur, les xifres dels assassinats víctimes de les tretes degueren superar, en molt, les referències que, fins ara, s'han considerat acceptables.

3.6.3)Les tortures

A banda dels afusellaments i les tretes de presó, tenim constància que entre els sistemes repressius emprats per les noves autoritats també hi apareixen les tortures (pallisses, mutilacions, etc.). La tortura fou una institució indissociable del nou règim ja que fou practicada sense límits legals per càrrecs i funcionaris del nou règim durant els tres anys de vida de la guerra i els quaranta anys de dictadura franquista.

Les tortures pretenien humiliar i agreujar el patiment dels considerats desafectes. Es servia de la tortura per tal d'aconseguir informació¹¹³, destrossar psíquicament els dissidents per mitjà del dolor, de la incertesa, de l'acció sobre familiars etc. i estendre la por sobre la població. La tortura va ser un ritual habitual previ a les execucions o a l'ingrés a la presó, i formà part constitutiva de l'univers penitenciari.

¹¹³ Ens referim al cas Sebastià Ximelis Bisquerra, natural de Porreres, afusellat al camí dels Reis (Palma) la nit del 15 al 16 d'octubre de 1936. “*La culpa d'en Sebastià Ximelis Cotó fou negar-se a dir on era el seu germà Miquel (Miquel Ximelis Bisquerra, desaparegut en el transcurs de la Guerra Civil). Pocs dies després, la seva mare i la companya de Miquel Ximelis anaren pels cementiris per aconseguir notícies de Sebastià Ximelis, però no tingueren sort. Finalment, foren avisats que el cos sense vida del seu familiar es trobava al cementiri de Palma. Elles dues partiren cap a Ciutat. Quan arribaren al dipòsit van poder veure el cos present d'en Sebastià parcialment mutilat. El fosser del cementiri havia dipositat un mocador de pagesa damunt el cos de Sebastià Ximelis Bisquerra perquè els familiars no veiessin les atrocitats que els feixistes van fer. Abans de morir fou martiritzat perquè contàs on s'havia amagat el seu germà. Tenia tot el pit destrossat*”. Testimoni oral de Macià Ximelis Roig –Cotó–. Recollit a GARÍ SALLERAS, Bartomeu: *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007, 252.

Tenim dades que en informen de la utilització de les tortures a la Casa del Poble de Palma, convertida en seu de Falange durant la guerra; a la Comissaria de Policia situada a la plaça de Santa Magdalena i a la Comissaria de Policia del carrer de la Missió de Palma. A banda de la capital, als quarters de la Guàrdia Civil i als dipòsits municipals de presoners -improvisats com a centres de retenció- també s'hi donaren casos de maltractaments, tortures i palisses, a més dels diferents locals de Falange aspergits per tot el territori mallorquí

A la vegada esmentar que, segons fonts orals, abans d'alguna execució es duen a terme amputacions d'òrgans genitals, extremitats inferiors i superiors i d'altres parts del cos¹¹⁴. En aquest sentit, Bahamonde, explica el cas d'aprofitar cadàvers per a fer-hi mutilacions, cremar-los, etc., i després fotografiar-los i presentar-los als mitjans d'informació com si fossin "*víctimas y barbaridades de la horda roja*"¹¹⁵. De fet, alguns testimonis de Mallorca parlen de coses semblants a Can Mir¹¹⁶.

3.6.4) Els Consells de Guerra

Si bé des de juliol de 1936 al mes d'abril de 1937, a la Mallorca ocupada pels franquistes, es practica l'assassinat d'aquelles persones vinculades amb la República, es a partir del mes d'octubre de 1936 que s'intenta donar una aparença de legalitat a aquesta exterminació ideològica, per mitjà d'expedients que s'obrin als detinguts, on, sense prendre'ls declaració ni escoltar-los, es dicten nombroses sentències de mort. Els Consells de guerra s'iniciaren el setembre de 1936 i perduraren fins alguns anys després d'acabada la guerra.

Un Consell de guerra, amb tot el seu protocol o ritual, és una forma més "civilitzada", d'exercir la repressió que no el simple assassinat sense judici. Però en

¹¹⁴ Testimoni oral de Llorenç Far (Binissalem).

¹¹⁵ BAHAMONDE Y SANCHEZ DE CASTRO, Antonio: *Un año con Queipo de Llano (memorias de un nacionalista)*, Sevilla, Espuela de Plata, 2005.

¹¹⁶ Informació facilitada per Manel Suárez Salvà, a partir de les entrevistes realitzades a persones que foren internades a la Presó de Can Mir (Palma de Mallorca) en el anys de la Guerra Civil espanyola.

aquest cas, més "civilitzada" vol dir més freda, més sistemàtica, i igualment absurda, igualment aberrant i injustificada.

Els Consells de guerra realitzats el temps de la guerra “foren una pura formalitat per a embellir l'exercici del terror contra la població. Les sentències sovint no tenien res a veure amb el desenvolupament del judici, responien als interessos polítics del moment, al joc d'influències que es movien a l'ombra i a mesquindats de tota casta que governaven les actuacions de jutges i fiscals”¹¹⁷. Un exemple del que exposam fou el Consell de guerra dictat contra el metge i batlle de Palma, Emili Darder Cànaves, el polític Alexandre Jaume Rosselló, Antoni Mateu Ferrer, batlle d'Inca i del polític i empresari mallorquí Antoni Maria Ques Ventayol. Quan s'inicià la guerra tots ells foren detinguts pels militars sublevats i van ser condemnats a mort per un Consell de Guerra. Foren afusellats el 24 de febrer de 1937 al cementeri de Palma.

La repressió derivada del judicis franquistes no serà només l'eliminació física dels adversaris polítics, sinó que es complementarà amb els anys de presó, les imposicions de sancions econòmiques grandíssimes, la privació de drets, la humiliació, i un llarg etcètera de repercussions.

El novembre del 36, l'estat franquista declarava fora de la llei les organitzacions i individus que componien el Front Popular, d'aquesta manera intentaven internament refermar la rebel·lió en tot el territori ocupat i assegurar-se que de cap manera es podria produir una reacció contrària dels partidaris de la República. La millor manera d'aconseguir assentar-se còmodament en el poder sense preocupar-se era per mitjà de l'aniquilació física de qui fóra destacat defensor de la República, o simplement sospitós de ser-ho. El 25 d'octubre de 1936 són suprimides les activitats polítiques i sindicals. El 9 de febrer de 1939, es dicta la Llei de Responsabilitats Polítiques, que serà la justificació de la majoria dels processos que es van dur a terme en la postguerra; reformada al febrer de 1942, va tenir vigència fins novembre de 1966:

Artículo 1º. Se declara la responsabilidad política de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde 1 de octubre de 1934 y antes de 18 de julio de 1936,

¹¹⁷ MORRO, Mateu: “L'hora dels jutges, la repressió oficialitzada”, Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 41, Balears, 12 d'octubre de 1986,

contribuyeron a crear o agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima España, y de aquellas otras que, a partir de la segunda de dichas fechas, se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave.

Artículo 2º. Como consecuencia de la anterior declaración (...) quedan fuera de la ley todos los partidos y agrupaciones políticas y sociales que, desde la convocatoria de las elecciones celebradas en 16 de febrero de 1936, han integrado el llamado Frente Popular, así como los partidos y agrupaciones aliados y adheridos a este por el solo hecho de serlo, las organizaciones separatistas y todas aquellas que se hayan opuesto al triunfo del Movimiento Nacional.

Artículo 3º. Los partidos, agrupaciones y organizaciones declaradas fuera de la Ley, sufrirán la pérdida absoluta de sus derechos de toda clase y la pérdida total de sus bienes”.

La Llei de Responsabilitats Polítiques serà jurídicament una barbaritat al tindre caràcter retroactiu, afectant a fets comesos des d'octubre de 1934 i pel seu caràcter pòstum, ja que en cas de mort de l'inculpat o en cas d'ignorar-se el seu parador, la seva responsabilitat recau en els seus hereus o familiars, sent multats i perdent els seus béns.

El procediment del Consell de Guerra s'iniciava amb l'obertura d'un expedient dirigit a les persones per ostentar algun càrrec en partits de l'extint Front Popular, ocupar càrrecs en el govern, ser diputat, i als candidats o interventors del Front Popular en les eleccions de 1936, havent un total de 17 causes possibles de responsabilitat política en la llei, afectant a tot sospitós de ser simpatitzant del *Frente Popular*. Es consideraven circumstàncies atenuants tenir entre 14 i 18 anys, i circumstàncies agreujants l'alta consideració social, política i cultural del inculpat i la seva pertinència a la maçoneria.

A l'estar declarat des de l'aixecament franquista l'Estat de guerra, els judicis es desenvoluparen dins l'ordenament militar, i es practicaren Consells de Guerra com a l'eina més eficient i ràpida. Resulta curiós com els “rebels” contra l'ordre establert condemnaren els partidaris de la causa legítima republicana, com a participants de la rebel·lió amb els adjectius despectius que vorem després en els distints casos.

El Codi de Justícia Militar de 1890 fou emprat per a ajusticiar a les persones “no afectes” al nou ordre polític i establia la següent catalogació penal dels delictes:

- Auxili a la rebel·lió: de 6 anys i 1 dia a 12 anys. Serà referit a qui ha cooperat amb la República en lloc d'escassa importància, i que posseeix una ideologia poc definida).
- Excitació a la rebel·lió: 12 anys i 1 dia a 20 anys. Quan no s'ha pres físicament part d'ella, però es comparteix.
- Adhesió a la rebel·lió: de 20 anys a 30 anys, o pena de mort. Entra dins aquesta la participació decidida a favor de la República, bé en l'avantguarda militar, en càrrec públic, compenetració ideològica amb la subversió roja..etc .

Un cop l'autoritat tenia els expedients, l'auditor donava ordre de procedir al Consell de Guerra. Els expedients, estaven formats per informes del cap local de la Falange (*F.E.T. y de las J.O.N.S.*), pel cap de la Guàrdia Civil, per l'alcalde franquista i pel rector o capellà del poble. En alguns casos que es conserven els informes, observarem com són tots còpies idèntiques en tots casos, transcriuran literalment uns la versió dels altres, fins la darrera coma o error ortogràfic.

El fiscal solia demanar les penes més elevades, el defensor (oficial d'armes, per tant, sense capacitat de dur cap defensa efectiva) sol·licitava la clemència per al seu defensat, i el Consell dictava la sentència. Les penes de mort podien ser indultades només pel cap de l'Estat (és a dir, per Franco). Segons Antonio Ruiz, secretari judicial destinat a Burgos durant la insurrecció militar, els tribunals militars es constituïen “*no per a jutjar delictes militars, sinó per a actuar d'encobridor "legal" en les persecucions, represàlies i "delictes" purament polítics, socials i ideològics*”. Els Consells de guerra es formaven “en un ambient d'odi i passió política desfermada, en actuació constant i cega obediència al comandament que els designava i podia suprimir-los”¹¹⁸. Aquests trets es mantindran durant la repressió de la postguerra, amb la creació de molts jutjats instructors i auditories de guerra.

¹¹⁸ RUIZ VILAPLANA, Antonio: *En dono fe... (Un any d'actuació en l'Espanya nacionalista)*, Comissariat de propaganda de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, Impremta Clarasó, 1937, 100.

El judici sumaríssim constava de dos fases processals, la sumària i la plenària. La primera es realitzava completament davant el jutge militar instructor. Aquest moment processal començava amb la presentació de la denúncia, d'un particular, diferents autoritats, la Falange o bé d'ofici, és a dir, per la pròpia jurisdicció castrense. A Mallorca, qui denuncia més insistentment és la Falange. Un cop el jutge la rebia, acordava l'obertura de la causa. Posteriorment, prenia declaració als testimonis, gairebé professionals ja que són sempre els mateixos els que testifiquen, i sol·licitava informes a les diferents autoritats: ajuntament, guàrdia civil, rector de la parròquia. Els informes sempre confirmen les versions que havia emprat la Falange per denunciar. Malgrat que la llei preveia diverses declaracions de l'acusat, en aquests moments només ho farà una vegada, tret d'algunes excepcions. Seguidament, el jutge dictava el processament de l'acusat i remetia la causa a l'Auditoria de Guerra, la qual convocava el Consell de guerra. Llavors, s'iniciava la fase plenària, on totes les proves escrites s'havien d'acreditar verbalment davant el Consell de guerra, judici. Finalment es dictava la sentència.

Si la repressió s'analitza des del punt de vista de la legalitat castrense, apareix molt tosca i grollera, però amb uns grans avantatges, perquè permet l'eliminació física, política i psicològica de l'adversari polític sense gaire mals de cap ni la utilització de massa legalismes ni investigacions. D'aquesta forma, es pot comprovar com els acusats massa sovint declaraven després que el jutge havia dictat la resolució de processament; altres vegades, els testimonis també ho feien després. Generalment, al processat només se li deixa negar o afirmar els fets continguts en la resolució del processament -tres ratlles com a màxim-. No cal parlar del dret a la defensa, perquè en les causes no s'entreveu la presència d'un advocat, i quan hi consta es tracta d'un nomenat per la pròpia jurisdicció castrense, un alferes jurídicomilitar, cosa que significa que en cap moment qüestionarà la instrucció ni les proves, per estar sotmès a la cadena de comandament.

Pel que fa a l'execució de la sentència a mort podem dir que quan arribava la nit, el presoner condemnat entrava "en capella" (un petit habitacle situat a l'entrada de la presó, al costat de la cel·la de càstig) i, en algun cas (molt pocs), podien acomiadar-se de la seva família. Quan es quedaven definitivament sols, rebien la visita d'un capellà per

si volien confessar-se, qüestió aquesta imprescindible si el presoner volia tenir a dreta escriure una darrera carta de comiat a la seva família, i, si ho desitjaven, també rebien la visita d'un notari per poder fer testament¹¹⁹. Poc després de les 5 del matí, el pres era conduït a la paret del Cementiri de Palma o al Fort d'Illetes a Calvià per a executar la sentència. A Palma, El més habitual era fer el trajecte per les avingudes mitjançant un camió, però hi va haver algun cas en què el feren a peu.

Els Consells de guerra foren una farsa, una escenificació de les decisions prèviament preses entre les forces franquistes locals i les autoritats militars, per imposar en la immensa majoria dels casos una pena, massa sovint la de mort.

L'arbitrarietat dels consells és tan gran que, per estalviar-se temps en l'aniquilació de l'adversari polític, s'uniran diferents causes, moltes vegades fins i tot quinze, sense cap mena de connexió ni en el temps, el lloc o els fets i les jutjaran totes plegades, sense que sobrepassi l'hora ni importi la imposició de penes de mort. A hores d'ara, aquestes causes encara estan unides.

En definitiva, podem parlar d'uns judicis prèviament planificats i controlats per les noves autoritats. Un altre exemple de repressió planificada, practicada a Mallorca durant els anys de la Guerra Civil espanyola.

3.7) Les etapes de la repressió

Just iniciada la insurrecció militar, els militars colpistes i membres addictes tenien un clara voluntat d'eliminar l'enemic sense dilacions. Antonio Bahamonde y Sánchez de Castro, que va ser delegat de premsa i propaganda del General Queipo de Llano a Sevilla i que, el mes de gener de 1938 es va passar el bàndol republicà va escriure unes memòries que va publicar el mateix any. Aquest personatge ens reproduceix alguns apartats que serveixen per entendre les etapes de la repressió i la manera com l'aplicaren. Es clar que es refereix a Andalusia, territori dominat per la

¹¹⁹ És el cas dels calvianers Antoni Amengual Morey, que va poder escriure una darrera carta després de la confessió i de Joan Pallicer Estades, que va poder fer testament davant el notari de Palma Manuel Cerdó. Informació facilitada per Manel Suárez Salvà.

Segona Divisió, amb el general Queipo de Llano al front, però la seva organització i planificació era idèntica a la de la resta d'Espanya i, tenint en compte que seguien unes úniques directrius i que cap dels comandaments improvisava res pel seu compte, serveixen perfectament per explicar el que va passar a Mallorca, si bé hem d'afegir que la cronologia de la repressió a Mallorca és diferent.

“En la represión hay que señalar tres etapas bien definidas:

Primera: Fusilamientos en las calles, a las salidas de las carreteras y en las tapias de los cementerios, sin expediente ni trámite de ninguna clase para dominar por el terror, que ha de ser en lo sucesivo su principal arma. Esta época duró hasta principios de octubre de mil novecientos treinta y seis.

Segunda: En la que se instruía expediente a los detenidos, sin ser oídos la mayoría de las veces. Las sentencias de muerte las firmaban las diversas autoridades encargadas de la represión. Esta época duró hasta febrero del treinta y siete.

*Y la tercera que rige en la actualidad, en la que la parodia de unos Consejos de Guerra, ya prejuzgados de antemano, quieren dar la sensación de justicia para acallar el rumor, cada vez más denso, que en torno a tantas vidas sesgadas se está levantando”.*¹²⁰

Segons l'historiador Josep Massot i Muntaner, “la repressió franquista a Mallorca presenta tres fases ben diferenciades. Així, en una primera etapa -que va abastar fins a mitjans d'agost de 1936- va ser relativament suau. Al llarg d'aquestes setmanes serien empresonats milers de sospitosos, mentre que les execucions només es van produir en casos puntuals”. L'investigador afegeix, “l'anunci d'un imminent desembarcament republicà va enterbolir el clima polític i va donar pas a l'etapa més dura de la repressió. Aquesta va començar en la nit del 16 d'agost amb els primers afusellaments de Són Coletes (Manacor), però va continuar i es va intensificar després de la retirada de les tropes governamentals, estimulada -entre altres circumstàncies- pels

¹²⁰ BAHAMONDE Y SANCHEZ DE CASTRO, Antonio: *Un año con Queipo de Llano (memorias de un nacionalista)*, Sevilla, Espuela de Plata, 2005, 142.

discursos encesos del feixista italià Arconovaldo Bonacorsi *Conde Rossi*. D'aquesta manera, fins a març de 1937 foren assassinades centenars de persones en els cementiris i en les cunetes de les carreteres, sense cap judici previ, a les mans d'escamots integrats principalment per membres de Falange instigats per personatges com el governador civil Mateu Torres Bestard, o el cap de la policia de Falange Francesc Barrado Zorilla”.

Una carta enviada per Mateu Torres al general Franco el 10 de setembre de 1936 -un mes abans de ser nomenat governador civil- per a denunciar l'excessiva benevolència del comandament militar mallorquí durant els primers temps de guerra i exigir una major energia enfront dels "elements vermells" és una bona mostra de la connivència existent entre un sector de les autoritats rebels i els falangistes que practicaven les execucions extrajudicials:

"EXCESO DE PRUDENCIA Y BENEVOLENCIA. PAQUEOS. Entre la enormidad de detenidos figura gente significadísima que hasta después de detenidos han hecho manifestaciones contrarias al movimiento y... nada, aquí costando un dineral su manutención; menos mal que Falange hace alguna limpia que no pueden aplicar a los figurones por estar éstos detenidos. Al Comandante Médico Don Virgilio García Peñaranda tuvo que detenerse por manifestaciones de desafecto al movimiento y... sigue detenido y nada más."

Cal tenir en compte, no obstant això, que des d'octubre de 1936 i fins al començament del decenni dels quaranta va tenir lloc en la illa una brutal repressió institucionalitzada, per la qual persones acusades de contravenir el bàndol de declaració d'estat de guerra del general Manuel Goded -o el complementari del coronel Díaz de Freijó del 23 de juliol de 1936- serien condemnades a mort o a presó després de paròdies de consells de guerra. En concret, ens consta que es dictessin unes tres-centes penes cabdals en aquests peculiars judicis, en els quals actuacions en defensa del govern legítim i democràtic de la Segona República van ser considerats delictes de rebel·lió. No disposem de dades exactes sobre l'abast quantitatiu d'aquesta repressió judicial a Mallorca

Després de les primeres investigacions realitzades, a partir de les quals coneixem aproximadament el nombre de víctimes que foren assassinades, hem decidit dividir la repressió de la Guerra Civil a Mallorca en tres períodes ben definits. Inicialment la cronologia que presentam es diferencia de l'esmentada anteriorment, degut a la incorporació de tres factors molt importants, a més del nombre de víctimes, que condicionen segons la nostra opinió el desenvolupament de la repressió a Mallorca:

1. Les autoritats encarregades de dirigir la repressió: el nombre d'execucions i el sistema repressiu varia considerablement amb el nomenament de Mateu Torres Bestard, com a nou Governador de les Balears i Francisco Barrado Zorilla com a nou Cap de Policia a partir del mes de setembre de 1936.
2. Els sistemes emprats pels repressors: des del pronunciament militar del 19 de juliol fins l'acabament de l'expedició republicana s'utilitza majoritàriament com a sistema d'eliminació de persones l'afusellament a les parets de cementiris o a llocs situats a l'extraradi dels municipis. Un altre mètode repressiu utilitzat en aquest període fou el llançament de persones dins pous, avencs o penya-segats. A partir de finals d'agost-principis de setembre fins el mes d'abril de 1937 s'incorpora el sistema de tretes de presó. Posteriorment s'empra l'execució mitjançant els Consells de Guerra.
3. I el tercer, el lloc de les execucions (Palma, Manacor, Porreres, etc.). Ens hem fixat que els llocs de la repressió canvien a mesura que transcorren els mesos de guerra.

3.7.1)1a etapa. Repressió inicial (des del 19 juliol 1936 fins a principis del mes de setembre de 1936)

Segons la nostra investigació i els factors prèviament exposats (nombre de víctimes per mesos, mètodes emprats per a l'eliminació de les persones, lloc de les execucions i autoritats encarregades de la repressió) la primera etapa de la repressió aniria des del pronunciament militar del 19 de juliol fins a la finalització de l'expedició republicana del Capità Albert Bayo el 4 de setembre de 1936. És un període que es caracteritza per la utilització de l'afusellament com a sistema eliminadori. En cap moment, exceptuant alguns casos, seran execucions indiscriminades –com molts

d'autors defensen-, ans el contrari, sabien qui anaven a cercar. Els afusellaments, majoritàriament, es duen a terme per escamots de Falange a qualsevol indret de Mallorca, però molt especialment als cementiris de Palma i Manacor i a l'extraradi dels municipis. Denominan aquesta primera etapa: la repressió inicial.

En el transcurs dels primers dies de conflicte es formaren grups paramilitars - falangistes i persones addictes als colpistes- que s'encarregaren de realitzar les primeres detencions i els afusellaments als cementiris, a les carreteres i camins de Mallorca. Les detencions de les persones es duen a terme a partir de les llistes elaborades prèviament al Cop d'Estat i primers dies de la guerra¹²¹. El sistema emprat pels botxins era l'afusellament, a través de la pràctica denominada els “paseos”, es a dir, els botxins cercaven als pobles les persones que formaven part de les llistes elaborades, sense expedient ni tràmit de cap classe. Generalment, els segrestaven dels seus domicilis i eren portats de “passeig”. Aquest acabava amb una execució a una paret d'un cementiri, camí o cuneta, posteriorment els cossos de les víctimes eren llançats i enterrats a una fossa comuna o pou. Els “paseos” foren la manifestació d'una violència inicial, que no passa per cap tipus de judici previ. L'obediència a qualsevol tipus de llei fou substituïda per l'ús de les armes. Aquesta pràctica repressiva es va fer coincidint amb la primera etapa de la repressió i, fou instigada pels membres de Falange i les autoritats colpistes.

Les parets exteriors de les necròpolis mallorquines foren utilitzades pels botxins per a assassinar. Els cossos de les víctimes foren enterrats a l'interior de clots denominats “fosses comunes” o “hoyos”¹²². Així, aquests cementiris es convertiren per a molts dels familiars dels assassinats en referent i lloc obligat de recerca. Dones sobretot, de tots els indrets de l'illa, entre caramulls de robes plenes de sang, cercaven una prova per a constatar que el cos del seu familiar estava dins les fosses de les necròpolis. Els cadàvers eren soterrats amb la roba interior. La resta de la vestimenta de la víctima era col·locada prop de la fossa o penjada d'un arbre prop del lloc d'execució, per tal de poder ser identificada per algun familiar. Aquesta situació es donà concretament al Cementeri Municipal de Palma.

¹²¹ Podem confirmar l'existència de llistes de persones que foren elaborades abans del 19 de juliol de 1936. Molts dels integrants de les famoses “llistes negres” foren executats en el transcurs de la Guerra Civil.

¹²² Terme utilitzat als llibres de registre del Cementeri municipal de Palma. A la resta de municipis s'utilitza el terme “fossa” o “fossa comuna” com a lloc d'enterrament.

Al terme municipal de Palma, molt sovint es recollien entre cinc i sis cadàvers de persones afusellades coincidint amb els primers mesos de guerra. Aquest fet era una pràctica comuna per tal d'aprofitar el viatge dels encarregats del cementiri i ompli el vehicle i a la vegada estalviar combustible. A vegades s'utilitzaven altres vehicles per a traslladar els morts ja que el cotxe fúnebre no bastava. Els encarregats de conduir el cotxe fúnebre es dedicaven a traslladar els cadàvers de les persones que eren metrallades dins o fora del terme municipal de Palma, mentre que les persones que eren afusellades als murs exteriors del cementiri de Son Tril·lo eren enterrades directament pels propis botxins o feixistes, ja que era una feina que durava aproximadament uns deu minuts. Posteriorment, els cossos eren despullats i tirats dins les fosses del Camp Sant. Eren col·locats dins una espècie de síquia rodona, un vora l'altre. Els peus de les víctimes eren posicionades cap a dedins i el cap i el cap mirava cap a fora. Hi posaven cal viva i terra. Segons un testimoni oral, la fossa tenia uns trenta metres de profunditat¹²³.

Les primeres xifres i observacions de la investigació sobre les execucions que es feien al terme municipal de Palma (cementiri, ciutat i extraradi de la ciutat) ens indiquen que la majoria de les víctimes foren enterrades a “hoyos”. Algunes d'elles, també foren soterrades a un lloc que la documentació cita com a “circumferència”¹²⁴, Afegir que un bon grapat de víctimes que no estan als “hoyos” foren enterrades a “Via San Silvestre”¹²⁵, en aquest mateix lloc, hi ha també persones procedents del manicomi.

Durant el mes de juliol del 36 hi ha enregistrades 2 víctimes de la repressió¹²⁶. El mes d'agost hem comptabilitzat 76 víctimes de les quals, a hores d'ara, n'hi ha 29

¹²³ Llorenç CAPELLÀ FORNÉS: “Entrevista a Ramon Corredor”, Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 32, 10 d'agost de 1986, 3.

¹²⁴ El catedràtic de l'Escola Normal de Magisteri Josep Maria Olmos Escobar, fou afusellat a l'hemicicle del Cementiri de Palma el dia 3 de novembre de 1936. El seu cadàver fou enterrat a “circumferència 196”.

¹²⁵ A tal d'exemple mencionar el ca de José Iniesta Martínez que fou afusellada al quilòmetre 3 del camí de Son Anglada el dia 28 d'agost de 1936. El seu cos fou inhumat a Via San Silvestre. Al mateix cas trobam A Antoni Casas Serra, que fou afusellat al camí dels Reis la nit del vint-i-set al vint-i-vuit d'agost de 1936. El seu cadàver també fou enterrat a Via San Silvestre.

¹²⁶ Es tracta del jove Francisco González Navarro que va morir el 21 de juliol de 1936 a la Casa de Socors com a conseqüència de trets realitzats per escamots feixistes que es passejaven per Palma els primers dies de la guerra dins CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: *Diccionari Vermell*, Palma, E. Mollt, 1989, 82. L'altra víctima fou un varo desconegut que fou afusellat a Palma el 29 de juliol de 1936. Ambdues

que no coneixem la seva identitat. El mes de setembre del 36: 58 víctimes, de les quals n'hi ha 21 sense identificar. Mes d'octubre: 34 cinc d'elles identificar. Durant el mes de novembre tenim constància documental de l'enregistrament de 26 de la repressió, dues sense identificar i el mes de desembre de 1936: 7. Totes estan identificades.

El mes de gener existeixen 5 persones que foren afusellades a l'hemicicle del cementeri de Palma. Es tracta de Rafel Estades Adrover de Felanitx, Cristòfol Truyol Mir, Miquel Mascaró Vidal de Palma de Mallorca i Macià Cerdà Torres que foren afusellats el 15 de gener de 1937 i Vicenç Torres Marí d'Eivissa el dia 19 del mateix mes, a més dels esmentats foren afusellats al Fortí d'Illetes, el caporal fogoner de l'Armada Miquel Bennàssar Palmer el 13 de gener de 1937 i el soldat de Campos Guillem Alcover Mascaró dia 28 de gener del 37. Totes les víctimes foren soterrades a la fossa comuna del fossar palmèsà, exceptuant el cas del soldat campaner Guillem Adrover que fou soterrat a la cripta militar¹²⁷

En el transcurs del mes de febrer, 4 persones foren executades al cementeri palmèsà i posteriorment enterrades a nínxols privats. Són les execucions del batle de Palma, Emili Darder Cànaves, el diputat socialista Alexandre Jaume Rosselló, el d'Inca Antoni Mateu Ferrer i el empresari d'Alcúdia Antoni Maria Ques Ventayol. Aquestes persones foren executades el 24 de febrer de 1937¹²⁸. El mes de març del 37, cinc 5 persones foren inhumades al cementeri de Palma procedents del Fortí d'Illetes (4 enterrades a la fossa i una nínxol particular).

Les primeres investigacions realitzades a la documentació de l'arxiu de l'Empresa Funerària de Palma (AEFMP) ens indiquen que la repressió començà el mes de juliol de 1936 amb assassinats. Durant el mes d'agost, es registraren tres morts diaris. Pel mes de setembre continuaren els assassinats diaris (58 son registrats a Palma). En el transcurs del mes d'octubre foren executades 34 persones, mes d'una execució diari. Com podem observar l'entrada de cadàvers al cementeri de Palma relacionades amb la repressió

persones foren enterrades a les fosses comunes del Cementeri municipal del Palma, AEFMP, Registre d'entrada de cadàvers, registres 702 i 724.

¹²⁷ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma, núm. 113 (gener de 1937).

¹²⁸ AEFMP, Registres d'entrada de cadàvers del Cementeri Municipal de Palma, núm. 221, 222, 223 i 224 (febrer de 1937).

minva. També és important afegir que no entren cossos de persones procedents de les presons de Palma (Can Mir, Presó Provincial, etc.), sols las que venen del Fortí d'Illetes i unes poques del Castell de Bellver.

Les tretes de la “Prisión Estaciones” (Can Mir) començaren el mes d'agost de 1936. No tenim constància documental que els reus “posats en llibertat” fossin executats a la capital en els primers mesos del conflicte. Tampoc trobam constància de les persones que foren “alliberades de les presons” durant els mesos de gener, febrer i març de 1937. Tot plegat ens fa pensar que foren trasllades a altres indrets de la geografia mallorquina. Aquest plantejament reforça la nostra teoria: les persones que foren tretes de Can Mir i del Castell de Bellver foren majoritàriament executades a La Creu de Porreres, vora el cementeri municipal de la localitat, en un intent d'encobrir els fets repressius que caracteritzaren la segona etapa de la repressió que veurem més endavant.

Com hem dit abans, els cementeris de Manacor (antic fossar i Son Coletes) seran llocs ben representatius de la primera etapa de la repressió mallorquina de la Guerra Civil. És ben sabut que el període del desembarcament republicà (16 d'agost-4 de setembre de 1936) coincidí amb un augment de la cruel repressió feixista. La por a la victòria republicana primer i, segon, l'eufòria per l'allunyament varen provocar una autèntica caça de sospitosos que eren afusellats sense judici ni contemplacions a les tàpies de cementiris i a les cunetes dels camins de la zona del Llevant de Mallorca.

Els primers assassinats que es dugueren a terme a Manacor començaren “el diumenge 16 d'agost de 1936, a les onze de la nit, amb un primer grup de trenta-cinc persones que foren executades i cremades després amb benzina. Un segon afusellament tingué lloc dia 17, a les tres de la matinada a la llum dels fars d'alguns cotxes. Aquells vespres en què es realitzaren els primers afusellaments massius de mallorquins, es practicaren tota mena d'atrocitats, els botxins feixistes no tenien cap mena d'escrúpol perfer desaparèixer les persones compromeses amb l'esquerra. El primer grup de persones que foren vilment afusellades pertanyien a quatre pobles: Manacor, Son Servera, Algaida i Porreres”¹²⁹. Aquestes execucions es feren al desaparegut cementeri

¹²⁹ Informació extreta de les publicacions de FERRER, Tomeu: *Vint diez de guerra*, Col·lecció Menjavents, 62, Documenta Balear, 2005, 138-140, i ANTICH i SERVERA, Rafel, *Memòria. Als*

municipal de Manacor, que estava situat vora al camí de Son Carrió. Els cossos de les víctimes foren cremats a la foguera fora del recinte de la necròpolis. Hores més tard, les restes dels cadàvers eren enterrats dins una fossa comuna a l'interior del cementiri. Al cap d'uns dies, es traslladaren els afusellaments al cementeri de Son Coletes, situa a les afores del municipi: *“Al cap d'un mes, aproximadament, potser per evitar les olors de la torradissa humana als habitants del poble, o qui sap si cercant més l'anonimat dels assassins, traslladaren el camp d'operacions o d'extermini a Son Coletes, un antic cementiri abandonat, tancat de paret, que tan sols tenia una barrera senzilla de ferro”*.¹³⁰

Durant aquesta primera etapa de la repressió feixista a Mallorca que emmarquem entre el 19 de juliol fins el 4 de setembre de 1936 existiren tres llocs de referència on es produïren massivament les execucions: el cementeri de Palma, l'antic cementeri municipal de Manacor i el cementeri de Son Coletes al mateix municipi. A la vegada, coneixem per la documentació que moltes persones foren executades a diferents indrets de l'extraradi de la ciutat de Palma com el camí dels Reis, camí de Sa Teulera, Ca l'Ardiaca, camí de Son Pardo, camí Roig, carretera de S'Esgleïeta a Santa Maria (devora un torrent)¹³¹, Cala Major, prop de la Porciúncula¹³², bosc del Castell de Bellver, Son Rapinya, a la carretera de Sóller, prop de Son Sant Joan, Can Granada, Son Serra, La Vileta, El Terreno, carretera de s'Indioteria, etc. També es realitzaren execucions a les vies públiques de Ciutat de Palma i damunt les vies del tramvia¹³³.

A més dels indrets exposats trobem execucions a carreteres, voreres de camí, ponts, pous, etc. Situats a la part forana de Mallorca. A la documentació hem pogut constatar l'aparició de persones mortes als següents indrets: carretera de Petra (entre na Borges i Son Doblons), carretera de Sóller (quilòmetre 8), carretera de Santa Maria a Montuïri (quilòmetre 21), Coll des Cucons (Calvià), carretera d'Algaida a Bunyola (quilòmetre

republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la guerra civil de 1936, Col·lecció Pere Capellà núm. 3, Algaida, edicions Ajuntament d'Algaida, 1993.

¹³⁰ TUGORES MANRESA, Antoni: *El batle Antoni Amer –Garanya– (1882-1936). La historia robada*, Palma, Col·lecció Menjaverents, núm. 52, Documenta Balear, 2004, 24-25.

¹³¹ Llorenç CAPELLÀ FORNÉS, “Entrevista a Ramon Corredor”, Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 32, 10 d'agost de 1986, 2.

¹³² Llorenç CAPELLÀ FORNÉS, “Entrevista a Ramon Corredor”, Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 32, 10 d'agost de 1986, 3.

¹³³ Llorenç CAPELLÀ FORNÉS, “Entrevista a Ramon Corredor”, Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986), Suplement del diari BALEARES, núm. 32, 10 d'agost de 1986, 2.

19), costes de Xorrigo; costes de Puntiró, carretera de Porreres a Felanitx, carretera d'Algaida a Santanyí (quilòmetre 2'8), carretera de Bunyola (quilòmetre 14), camí de Jornets, Coll de sa Grava (entre Montuïri i Sant Joan), Pont de Son Saletes (entre Sencelles i Biniali), finca es Pinaret (Algaida) i Fort d'Illetes (Calvià). A més constatarem la mort d'homes que foren llançats dins pous (pou de Son Lluís a Porreres, pou de sa Rajoleta a Sineu i pou de s'Àguila a Lluçmajor). Aquest grup de víctimes que perderen la vida ran d'un camí o carretera, normalment foren traslladades a la fossa comuna d'un cementiri municipal que estava situat prop del lloc d'execució.

3.7.2)2a etapa. Repressió encoberta o amagada (des de principis del setembre de 1936 fins a la primavera de 1937)

La nostra investigació ens aproxima, quasi amb tota seguretat, que poc després del fracàs de l'expedició republicana dirigida pel capità Albert Bayo i la victòria de l'exèrcit sublevat, tot pareix indicar que les autoritats franquistes varen voler transmetre a la població civil que el perill "roig" havia estat eliminat i, a la vegada comunicar una nova situació d'ordre, evitant la crispació i els afusellaments que caracteritzaren les primeres setmanes de la guerra. Ara bé, pensam que, en cap moment desitjaren aturar la repressió, per ventura, amagar-la o encobrir-la. Denomina aquesta segona onada repressiva: la repressió encoberta o amagada

El nomenament de Mateu Torres Bestard com a nou Governador Civil de les Balears el mes d'octubre de 1936 i de Francisco Barrado Zorilla com a nou Cap de la Policia de les Balears un mes abans, va obrir una nova etapa repressiva, que anirà marcada per l'augment considerable de les tretes de persones de les presons provisionals de Palma. Amb tota probabilitat, el destí de la major part dels reus dels centres penitenciaris de Can Mir i Castell de Bellver fou La Creu de Porreres. En aquest indret, situat a poc metres del Cementiri Municipal es dugueren nombroses execucions a partir del setembre de 1936 fins a la primavera de 1937. Són molts els testimonis orals i escrits que certifiquen la paret de darrere de la capçalera de l'oratori de la Santa Creu de

Porreres com un dels llocs més representatius de la repressió feixista exercida a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola¹³⁴.

A hores d'ara, és difícil quantificar el nombre de persones (homes i dones) que formaren part de la nòmina de víctimes que foren assassinades en aquest lloc, perquè no hi ha una documentació prou aclaridora. És indispensable trobar més documents i testimonis orals que avalin els fets i els noms de les persones que trobaren la mort darrere l'Oratori de la Santa Creu. Per tant, ens basarem amb el testimoni oral, els llibres de defuncions del Jutjat de Porreres i d'altres municipis, la informació que ens proporciona el *Diccionari Vermell*, de Llorenç Capellà, i els treballs de caràcter bibliogràfic. Hi afegirem les informacions que hem pogut recollir sobre el destí dels afusellats durant la guerra a les fonts de l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca, que aquests darrers anys, i a través del contacte amb els familiars dels desapareguts, han realitzat una tasca d'un valor incalculable.

Aquesta onada repressiva es representa per l'aplicació d'un nou plantejament coercitiu que relacionam amb una sèrie d'aspectes ben concrets¹³⁵:

- I. La voluntat de les autoritats franquistes de seguir assassinant, es a dir, era indispensable eliminar l'enemic.
- II. La necessitat d'encobrir la repressió, per tant, era necessari amagar les execucions i demostrar a la població civil que la coerció "indiscriminada" havia acabat o al menys minvat.
- III. L'ocultació dels afusellaments massius. Les execucions es feien a la nit, a un lloc fortament vigilat, amb un accés molt restringit.

¹³⁴ Per a més informació sobre la repressió a Porreres vegeu els apartats "Afusellaments de nit" i "Els qui moriren darrere La Creu" de la publicació de GARI SALLERAS, Bartomeu: *La Guerra Civil a Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*, Col·lecció La Guerra Civil, poble a Poble, Palma Ed. Documenta Balear, 2007, 269-314. I del mateix autor vegeu "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres, Porreres, 2007, 125-145.

¹³⁵ GARI SALLERAS, Bartomeu: "Els calvianers que moriren a Porreres en el transcurs de la Guerra Civil espanyola", II Jornades d'Estudis Locals a Calvià, 20 de desembre de 2008, (treball en premsa), 7.

- IV. L'absència d'identificació. Tots els cadàvers de les víctimes eren soterrats vestits dins una fossa comuna. No hi cap inhumació a tomba particular. No tenim constància de la realització d'identificacions *postmortem*.
- V. La desinformació cap als familiars de les víctimes, fet que provocaria una total desorientació entre els parents que cercaven el familiar desaparegut i el lloc on fou executat.

Per a dur a terme aquest plantejament repressiu era indispensable traslladar els afusellaments fora de Palma, a un lloc llunyà i amagat, a la vegada, ben comunicat amb la capital i compromès amb les tasques repressives.

Sense cap tipus de dubte, les noves autoritats “afectes” porrerenques representaven el model exigit pels dirigents i executors de la repressió. Aquesta nova onada repressiva fou determinant en vistes a l'eliminació dels presoners “governatius” o “sense causa” que a partir del mes de setembre de 1936 foren obligats a sortir de la presó, carregats a un camió o cotxe i amb tota probabilitat executats a La Creu de Porreres.

El nou plantejament repressiu es dirigí cap a Porreres per una sèrie d'aspectes ben concrets i relacionats amb el cinc punts que hem assenyalats anteriorment:

1. Situació del municipi a la Part forana de Mallorca. Porreres, era un municipi de l'interior de l'illa que estava situat lluny de Palma, a uns 35 quilòmetres de la capital. Malgrat la deficient xarxa de carreteres i camins del moment podem afirmar que es podia arribar de Palma a Porreres en uns 45 minuts en cotxe o camió.
2. Una altre aspecte destacable és que Porreres comptava amb una agrupació de Falange poderosa, organitzada mesos abans del Cop d'estat. Comptava amb un centenar d'afiliats ben uniformats i armats. És destacable la intervenció immediata dels camises blaves porrerencs a l'inici del Moviment Nacional¹³⁶. També comptava amb un secció Femenina nombrosa i compromesa

¹³⁶ ZAYAS BOBADILLA, Alfonso de: *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, Madrid, Imprenta Sáez, 1955, 177-173.

amb la repressió. Les afiliades al partit feixista arribaven a una cinquantena de persones.

3. Autoritats locals compromeses amb la nova situació política. Falange, autoritats municipals i Guàrdia Civil, fins i tot algun membre de l'Església local estaven totalment compromesos amb la nova situació política i, molt especialment amb la repressió. Hem de recordar que 31 porrerencs foren afusellats. Entre ells, tot els membres de l'Ajuntament de Front Popular encapçalat per l'alcalde Climent Garau Juan *Marió*. És un cas únic en tota Mallorca.
4. Gran activitat repressiva del feixisme local: abans del començament de les execucions realitzades a La Creu de Porreres, es prou manifesta l'activitat repressiva i compromesa dels feixistes locals. Aquests no dubtaren a perseguir els "republicans porrerencs" aplicant-los un ampli ventall de mètodes de repressius que anaven des de la mort a altres sistemes coercitius¹³⁷ i al mateix temps col·laboraren activament en les tasques repressives a altres pobles de Mallorca¹³⁸.

Des del començament de la guerra i fins al mes de setembre de 1936, període que coincideix amb la primera etapa de la repressió feixista, els falangistes del municipi de Porreres actuaren en contra dels seus conciutadans -31 porrerencs foren afusellats víctimes de la repressió-. A partir d'aquesta data els feixistes de Porreres participaren, juntament amb escamots feixistes d'altres pobles (Petra, Sant Joan, etc.) en l'apressament i execucions d'homes i dones. Nit rere nit, els escamots feixistes, formats per camises blaves de Porreres o de fora poble, persones respectables i addictes al nou règim i, fins i tot, capellans del poble utilitzaven el mur exterior de la capçalera de l'Oratori de La Creu de Porreres per assassinar. Els sacrificats eren persones adeptes al règim republicà, afiliats a partits d'esquerra o sindicats obrers, o simplement individus que no eren del grat de les noves autoritats. Les sentències de mort s'executaven a entrada de fosc o a la matinada¹³⁹.

¹³⁷ Vegeu apartat "La repressió" de la publicació, GARÍ SALLERAS, Bartomeu: *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 195-207.

¹³⁸ ADROVER OLIVER, Aina, i CABOT CALÇAPEU, Joan: *Felanitx 1931-1939. República, guerra i repressió*, Felanitx, Res Publica Edicions, 2002, 79 i 84.

¹³⁹ GARI SALLERAS, Bartomeu: *Porreres, desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007, 270.

Segurament moltes de les persones que perderen la vida en aquest indret provenien de les famoses tretes de presó que es duïen terme a Palma, concretament als centres de reclusió provisional de Can Mir, Castell de Bellver i presó de dones de Can Sales. Hem d'esmentar que al principi de la guerra, un permís del Govern Civil amb una sola signatura bastava perquè traguessin algun reu de la presó; per tant, Francesc Barrado Zorilla, cap de la policia de la Falange i de la policia governativa treia el qui volia, posteriorment l'exèrcit obligà que el permís dugués dues firmes, una d'elles la del director de la presó que era Antoni Canyelles¹⁴⁰.

Durant aquest segon període repressiu, les sentències de mort les signaven les autoritats de cada poble que eren les encarregades de la repressió (batlle, guàrdia civil, cap de Falange i Rector). Després de les execucions sumaríssimes realitzades a La Creu de Porreres, els cadàvers de les víctimes eren enterrats vestits dins una fossa, per tal d'eliminar proves dels afusellaments. És una practica que es diferencia de l'etapa anterior, on els cossos de les víctimes eren enterrats amb roba interior i/o cremats. En aquest període repressiu, els familiars tenien la possibilitat de recuperar la resta de la seva vestimenta i, així confirmar el lloc d'execució i enterrament del seu familiar, cosa que no es donà en cap moment a Porreres.

Una font documental ens informa dels primers afusellaments practicats a Porreres durant la Guerra Civil. La inscripció del manacorí Nicolás Fiol Pou, que fou assassinat dia 11 de setembre de 1936 als 29 anys a l'altura de la possessió de s'Alqueria Blanca, situada a la carretera que uneix Porreres amb Felanitx. La causa de la mort: "*Dos ferides en la cabeza mortales de necesidad y una en el homoplato izquierda.*" Quan fou aixecat el seu cadàver per enregistrar la seva defunció, "*vestía pobremente con pantalón oscuro, americana color ceniza, camisa blanca con una inicial M., alpargatas y boina, no habiéndose encontrado en las ropas documento alguno y sí un pañuelo de bolsillo pequeño, blanco, dos trozos de lápiz y dos menadas de cobre, cuyos efectos y ropas quedan depositadas en este Juzgado*". A la vegada, ens aclareix el lloc exacte on eren enterrats els cossos sense vida de les persones que moriren darrere la Creu de Porreres: "*El cuerpo habrá de recibir sepultura en el cementerio de este municipio, efectuándolo*

¹⁴⁰ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: "Entrevista a Josep Cortès", dins *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1986)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 33, diumenge 17 d'agost de 1986, 2-3.

*en la fosa común en el segundo tramo a la izquierda entrando a los seis metros de distancia del pasillo central y diez metros del pasillo lateral.*¹⁴¹

Informacions orals ens asseguruen que a La Creu de Porreres començaren els afusellaments a partir del mes d'agost de 1936: “*era temps de figues i tornàvem amb ma mare de fora vila i corríem i jugàvem quan en ser darrere La Creu em vaig encallar dins un fang ple de sang i em vaig regirar tant que hi vaig deixar i tot les espardenyes i me’n vaig anar descalça cap a ma mare*”¹⁴². Indubtablement, era la sang dels que havien afusellat la nit anterior i que havien pretès tapar amb una espècie de picadís. El testimoni afegeix: “*Encara no havien matat el meu padrí jove (Climent Garau Juan), ni el concho Joan (Joan Garau Juan) i ja mataven a La Creu*”¹⁴³. Els germans Climent i Joan Garau Juan Marions foren afusellats al camí dels Reis de Palma el 23 de setembre de 1936. Aquesta informació és molt important per tal de datar el començament dels afusellaments al mur exterior de La Creu de Porreres.

Al llarg de la investigació intentarem aportar nous documents i dades de la segona onada repressiva que relacionam amb els afusellaments massius, que molt possiblement es dugueren a terme a la paret de l'oratori de La Santa Creu de Porreres fruit de les tretes de les presons de Can Mir i Castell de Bellver.

Existeixen moltes raons per investigar els afusellaments massius practicats al municipi de Porreres. Una de les raons, és que encara hi ha moltes incògnites que envolten el misteri de la paret de darrera La Creu de Porreres, com a lloc representatiu de la repressió mallorquina, però existeix una altre raó molt important: la voluntat pròpia com a investigador i porrerenc d'aclarir un dels fets més importants que es donaren a Porreres i a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil espanyola.

3.7.3)3a etapa. Repressió institucionalitzada (abril 1937-abril de 1939)

¹⁴¹ AMPo, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom 29, foli 230.

¹⁴² Testimoni oral de Maria Garau Ripoll Marió recollit a BARCELÓ TABERNER, Margalida: “Clemente Garau Váskes, un Marió del Brasil”, revista Llum d'Oli, núm. 103 (març de 2005), 16.

¹⁴³ Testimoni oral de Maria Garau Ripoll Marió.

La tercera etapa de la repressió és aquella que coincideix en les execucions practicades com a conseqüència de les resolucions preses pels Consells de guerra. Denominan aquesta darrera fase repressiva: la repressió institucionalitzada.

Les noves autoritats utilitzaren els Consells de guerra, per a intentar donar sensació d'aplicar la justícia, tot i que els tribunals no tenien cap tipus de garantia. Des de l'octubre de 1936 es dugueren a terme Consells de guerra, uns quants dels quals es van allargar fins després d'acabar la guerra. La majoria dels judicis foren contra persones que eren acusades de col·laboració amb els enemics del nou règim. També s'adreçaren contra les persones acusades de realitzar accions polítiques durant el govern de la Segona República i durant la guerra en defensa del govern legítim i es convertiren en delictes de rebel·lió dignes d'ésser castigats, sovint amb les màximes penes. Aquests judicis actuaren contra tots els delictes previstos al ban de declaració de l'estat de guerra del general Goded, del juliol de 1936, i al ban complementari del coronel Díaz de Freijó del dia 23 del mateix mes.

Del Consells de guerra no se n'alliberaren ni els mateixos militars revoltats: Díaz de Freijó, Ramos Unamuno i altres caps i oficials foren empresonats i jutjats per ordre de Franco, acusats de poca energia davant Bayo i de negligència i desorganització en el comandament "nacional".

A Mallorca hi hagué unes 300 penes de mort atribuïdes a aquest tipus de delictes: el simple fet d'haver pres part en reunions polítiques esquerranes, ser membre d'un sindicat obrer o participar en un ajuntament durant el govern del Front Popular els convertí en enemics. Persones de la talla del batlle de Palma, Emili Darder, o l'exdiputat socialista Alexandre Jaume, patiren dins el viu les sentències de mort. A hores d'ara, no disposam de dades exactes sobre l'abast quantitatiu d'aquesta repressió judicial a Mallorca.

3.8) Centres d'execució

La recerca duta a terme fins al moment ens permet assegurar l'existència d'espais diferents d'execució i d'enterrament de persones víctimes de la Guerra Civil o d'una mort violenta. Entre els llocs més representatius de la Mallorca en guerra hi trobam:

3.8.1) Els cementeris

Si ens fixam amb les xifres de la repressió, els grans centres d'execució de la repressió franquista durant la Guerra Civil espanyola foren els cementeris. Entre els quals sobresurten les necròpolis de Palma, Manacor i Porreres, on foren executades centenars de persones, molt especialment en el primer any de guerra.

La documentació consultada ha resultat categòrica i determinant per certificar i verificar l'existència de cementeris identificats com a principals indrets de la repressió. Molts d'ells disposaven de fosses comunes on eren enterrades les persones assassinades. En aquest apartat cal destacar, els avanços fets fins el moment en la localització de fosses comunes en temps de guerra, com és el cas de Porreres i Calvià¹⁴⁴.

Generalment, després de les execucions, els cossos de les víctimes eren transportats dins el recinte del cementiri, els feien l'autòpsia i es deixaven dins el dipòsit a l'espera d'una identificació immediata (que mai es va poder fer)¹⁴⁵. Sembla que els cadàvers eren despullats i que la seva roba es guardava esperant la visita d'algun familiar per fer-se'n càrrec i identificar així el cos. Aquest fet no es donà a Porreres, on els cossos eren dipositats a la fossa vestits i cobert amb una cap de calç viva i terra.

Al cap d'uns anys de la finalització de la Guerra Civil espanyola, alguns testimonis orals parlen d'haver trobat a cementeris municipals, restes òssies humanes que encara portaven sabates i calçons. Una persona ens va testimoniar que en el transcurs d'unes obres de millora efectuades a l'interior del cementeri municipal de Porreres trobaren les

¹⁴⁴ Vegeu SUÁREZ SALVÀ, Manel: "La fossa comuna de Calvià", II Jornades d'Estudis Locals a Calvià, 28 de novembre de 2008 (treball en premsa) i GARÍ SALLERAS, Bartomeu: "Els calvianers que moriren a Porreres en el transcurs de la Guerra Civil espanyola", II Jornades d'Estudis Locals a Calvià, 20 de novembre de 2008 (treball en premsa).

¹⁴⁵ Si que es feren identificacions de la víctima per part dels familiars o persona al·legada transcorregut un temps prudencial. Aquesta pràctica es dona al Cementeri municipal de Palma.

restes de cossos enterrats sense taüt i vestits, algun d'ells portava diners dins les sabates, algun bolígraf, etc. Aquest testimoni ens va aclarir que la vestimenta era d'una època molt propera a la nostra. D'acord amb aquesta informació, el que sí podem afirmar és que els cadàvers eren soterrats vestits sense taüts i tapats amb terra (en altres indrets de l'illa era habitual afegir-hi calç). Segurament, les dues afirmacions són correctes i depenen de la localització de la fossa.

3.8.2) *L'extraradi dels municipis*

A banda dels principals indrets d'execució, que ho eren, les parets que envoltaven els cementeris municipals -aquest fet, esta ben constatat a partir de la consulta de les actes de defuncions dels Registres municipals i a les informacions orals-, tenim coneixement de l'existència d'execucions realitzades a les afores dels municipis mallorquins¹⁴⁶.

A més dels cementeris, existeixen altres indrets on s'exercí la repressió feixista. Els repressors utilitzaren com a centre d'execució els pous, penya-segats, avencs, roques a vora mar, etc.

A tall d'exemple podem dir que al cementeri vell de Calvià durant l'any 1936 varen ser enterrades totes les persones que es trobaven mortes a les voreres de la carretera. Entre el mes d'agost i l'octubre de 1936, 15 persones foren segrestats per forces reaccionàries i armades que els assassinaren covardament a les carreteres del municipi de Calvià. D'acord amb les notes registrals de l'arxiu Municipal de Calvià podem dir que aquestes en faciliten la identificació de les persones enterrades i, el que és més important, el lloc exacte on hi ha el seu cos. Tan sols tres dels enterrats continuen sent "persones desconegudes"¹⁴⁷.

3.9) Centres de detenció

¹⁴⁶ A hores d'ara, coneixem execucions realitzades a l'extraradi dels municipis de Mallorca a partir de la consulta dels Registres municipals dels Jutjats de Pau dels municipis de inscrits d'Algaida, Calvià, Inca, Lluçmajor, Manacor, Palma, Porreres, Sant Llorenç des Cardassar, Selva, Son Servera i Vilafraça.

¹⁴⁷ Informació facilitada per Manel Suárez Salvà.

Tot i que no serà un objectiu de la nostra investigació hem de dir que entre 1936 i 1942 (any en què es tancaren alguns dels camps de concentració) hi havia a Mallorca, 15 centres d'empresonament i 17 camps de concentració.

3.9.1) Les presons

Els centres de reclusió a Mallorca més destacats durant la Guerra Civil foren: la presó provincial –*Convent dels Caputxins*– amb una capacitat per a 1.500 persones. Ben prest, aquest recinte penitenciari no va poder acollir l'allau de detinguts, per aquest motiu s'habilitaren altres centres de reclusió provisionals: el castell de Bellver, el vaixell Jaume I, el magatzem de Can Mir, les presons militars d'Illetes i Sant Carles, la presó de dones de Can Sales i un pis del convent de la Missió¹⁴⁸.

-Centres penitenciaris situats a Palma de Mallorca:

a) Casa del Poble: convertida en seu central de la Falange de Mallorca. Emprada com a centre de detenció durant els primers dies del cop d'estat. S'hi donaren casos de tortures.

b) Baixos de la Plaça de Santa Magdalena: propietat de la família Orlandis, simpatitzants amb el Moviment. S'hi donaren casos de tortures.

c) Comissaria de Policia del carrer de la Missió: segons alguns testimonis, fou emprada per empresonar els oficials de l'exèrcit i carrabiners que varen restar al costat de la República. És possible que, des d'aquestes instal·lacions fossin traslladats a Illetes per ésser-hi afusellats. S'hi donaren casos de tortures.

d) Presó Provincial: ubicada a l'antic convent dels caputxins vora la Plaça de l'Olivar. L'edifici estava estructurat amb un pati central rodejat de galeries amb arcs on eren situades les cel·les, dins de les quals des d'un primer moment s'amuntegaren els

¹⁴⁸ GINARD FERÓN, David: "Els captius de la Dictadura a les Illes Balears", revista El Temps (novembre de 2001), 63.

presos, arribant fins a trobar-se en ocasions més d'una vintena de persones albergades en una cel·la preparada només per a quatre.

e) "Prisión Estaciones" (Can Mir): oberta durant la segona quinzena de setembre de 1936 en substitució del vaixell Jaume I. Des del 1939 hi arriben presoners menorquins. Feu funcions de presó improvisada. Era un magatzem de fusta, situat just al costat de l'estació del tren de Sóller, al mateix solar actualment ocupat pel cinema Augusta. La paret actual d'un lateral, ben visible des de l'interior de l'estació, ofereix el mateix aspecte que als anys 30.

f) Castell de Bellver: les seves dependències foren utilitzades com a presó provisional.

g) Presó de Can Sales: es configurà com a presó de dones tot i estar inicialment destinat a Centre de Beneficència. Hi arriben dones procedents de la península.

h) Vaixell Jaume I: segons Ginard Féron¹⁴⁹, només va funcionar com a presó entre el juliol i la segona quinzena de setembre de 1936, en què va ésser substituït per Can Mir.

i) Castell de Sant Carles

També s'habilitaren centres de reclusió a la major part dels municipis de Mallorca. Aquests depenien dels Ajuntaments. A la vegada, hem de mencionar a les presons instal·lades als quarters de la Guàrdia Civil. Dins aquest apartat cal destacar els centres penitenciaris situats al municipi de Calvià, molt especialment el Fort d'Illetes; Inca (situada al claustre de San Domènec); la presó de Manacor i el centre de presidi situat al convent de Muro. En darrer lloc, hem de mencionar que els presos malalts eren internats, en ocasions als hospitals. Concretament al Convent de la Pietat, a l'Hospital Provincial de Palma i a l'Hospital Militar.

¹⁴⁹ GINARD FERÓN, David: "Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936- 1939)", Barcelona, *Randa*, núm. 28, 1991.

3.9.2))Els camps de concentració

L'acumulació a les presons de Can Mir, Provincial, i Castell de Bellver de nombrosos detinguts, té com a conseqüència que les autoritats feixistes es plantegin, coincidint amb noves necessitats defensives de l'illa, traslladar els presoners a camps de concentració¹⁵⁰. Des del mes de desembre de 1937 foren oberts al llarg de tota la zona costanera de Mallorca camps de concentració itinerants, on els presos eren obligats a treballar en la construcció de carreteres i altres obres públiques. Tot i que la feina era molt dura, els presoners eren obligats a dormir en sestadors de bestiar, barracots de fusta o tendes de campanya.

Els camps de concentració que funcionaren a l'illa durant la guerra foren:

Bany de Sant Joan de la Font Santa al municipi de Campos: el primer campament que es va habilitar va ser precisament el del balneari de la Font Santa, dins el terme de Campos, a finals del novembre del 1936. L'edifici del balneari fou confiscat per albergar-hi un grup de presos procedents principalment de Can Mir i del castell de Bellver. El 28 de desembre de 1936 en el campament dels Banys s'instal·là un quilòmetre de filferro amb pues i una porxada d'uralita per a la cuina dels setanta milicians dedicats a la seva vigilància.

Sestadors de la possessió de Ca'n Farineta: limitava amb la finca de S'Avall molt a prop de la Colònia de Sant Jordi.

Son Catlar: un dels camps de concentració més grans dels instal·lats a Mallorca es el de Son Catlar a Campos, a uns quatre quilòmetres del poble. Estava situat a la possessió de Son Catlar i albergà una xifra aproximada de dos-cents presos. El reducte on estaven els detinguts tenia una extensió aproximada de 3.800 metres quadrats (tres quartons, o mitja quarterada), envoltat d'alambrada.

¹⁵⁰ OLIVER, Antoni: "La vida als camps de concentració a Mallorca", Memòria Civil, núm. 44, 2 de novembre de 1986.

Possessió del Rafal dels Porcs: situada prop de Llombards i propietat del Marquès d'Anglesola.

A la Marina de Lluçmajor hi havia els camps de concentració de Regana, Punta Llobera, que començà a funcionar a mitjans de 1937; possessió de Son Granada, que funcionà dins el darrer trimestre de 1937. Els presos d'aquest camp foren albergats en un xalet de dos pisos situat dins aquesta possessió i als sestadors de la possessió de Capocorb Vell.

Ubicats entre Felanitx i Manacor hi trobam el camp de concentració d'Espinegar, que utilitzava com a edifici una escola del temps de la República. A hores d'ara, encara es pot veure perfectament des de la carretera de Portocolom a Portocristo, completament abandonada. I el camp de concentració de So N'Amoixa. Situat a molt poca distància de l'anterior camp.

Prop del municipi de Pollença hi havia el camp de concentració del Moll. Un altre instal·lat a la Casa del Port de Pollença, a un edifici situat a primera línia de la platja. Actualment rep el nom de Can Mir. I a la finca d'Albercutx, prop de Formentor. També sabem de l'existència de camps de concentració a Cap Gros (Alcúdia), concretament a una esplanada situada al camí que anava del Mal Pas al santuari de la Victòria. A Llatzeret al port de Sóller i el camp de Es Capdellà a Calvià. Finalment trobam un camp situat a Formentera. Sa Colònia va ser el lloc de reclusió franquista més temut de totes les Balears durant els primers anys de la postguerra. Aquest camp de concentració era a Formentera, prop del port de la Savina. L'any 1941, en aquest terreny eren ple de barracots, hi va arribar a haver 1.500 presoners alhora. Tots, naturalment, eren republicans, principalment gent humil que no sempre havia tingut una participació destacada en la Guerra Civil.

3.10) Les xifres de la repressió

En una valuosa investigació publicada el 1989, l'escriptor Llorenç Capellà Fornés va identificar amb noms i cognoms prop de nou-centes morts¹⁵¹; xifra que sens dubte cal considerar-la com a mínima, atès que estudis posteriors realitzats sobre pobles¹⁵² i col·lectius concrets han permès documentar un bon nombre de casos no recollits en aquesta obra. En aquest sentit, algunes estimacions coetànies provinents de sectors simpatitzants amb l'alçament van reconèixer que els executats superaven àmpliament el miler. Així, per exemple, al març de 1937 el cònsol italià a Mallorca situava el nombre de víctimes corresponents als mesos d'agost i setembre de 1936 en 1.750. El propi bisbe de Mallorca, Josep Miralles Sbert, en un informe elaborat a l'octubre de 1938 a fi de minimitzar l'abast de la repressió, va calcular la xifra de víctimes entorn a les dues mil. Si tenim en compte que l'illa no arribava llavors als 300.000 habitants, en el cas de confirmar-se aquestes xifres, es podria concloure que, en termes proporcionals, la repressió que va sofrir Mallorca durant la Guerra Civil fou una de les més dures de tot l'Estat espanyol.

Per a l'estudi de la repressió a Mallorca de la Guerra Civil espanyola és cabdal comptabilitzar el nombre total de víctimes que foren executades i aquelles que foren privades de la llibertat i sotmeses a llargues estances en captiveri dins centres de reclusió (presons i camps de concentració) de la Mallorca en guerra.

Inicialment, la nostra investigació ens ha de ajudar a comptabilitzar aproximadament el nombre total de persones que foren executades a causa de la repressió planificada. Ho farem en base a l'elaboració d'un cens de les víctimes que trobaren la mort a conseqüència de la repressió feixista entre els anys 1936 i 1939 a Mallorca. L'elaboració del cens i la seva difusió, centrarà també una part molt important de la nostra investigació. Les dades del registre romandran disponibles, per futures consultes en arxius o llistats que podem tenir accés, així com per col·laboracions amb especialistes, investigadors, universitats o associacions.

La confecció del recompte víctimes es realitzarà en base a la consulta de:

¹⁵¹ CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç: *Diccionari Vermell*, Palma, Editorial Moll, 1989.

¹⁵² Vegeu la col·lecció *La Guerra Civil poble a poble* de l'Editorial Documenta Balear, de la qual és director l'historiador i investigador Arnau Company Mates. A hores d'ara s'han publicat les monografies de Consell, Sant Joan, Banyalbufar, Montuïri, Santanyí, Bunyola, Pollença, manacor i Porreres.

1. Fonts bibliogràfiques
2. Recerca al Registre Civil de defuncions de tots els municipis de Mallorca
3. Arxius de cementeris
4. Fonts orals
5. Documentació particular

Amb aquets dades obtingudes elaboraren una base de dades, on es tendrà en compte els següents aspectes:

- ✓ Nom de la víctima
- ✓ Procedència
- ✓ Ofici
- ✓ Estat civil
- ✓ Militància política
- ✓ Edat en el moment de la seva mort
- ✓ Lloc i data de l'execució,
- ✓ Indret on fou enterrat
- ✓ Registre i/o font on hem aconseguit la informació –documental, bibliogràfica, oral, etc.-.

A la vegada, la base de dades afegirà una nova divisió que es concretarà amb la recerca que es fera als registres municipals de Mallorca i la utilització dels següents criteris:¹⁵³

- a) Els que anomenam “identificats”, és a dir, persones que foren assassinades entre els anys 1936-1939 a una paret d'un cementiri, a la vorera d'un camí, sèquia, pont, etc. Després de l'aixecament dels seus cadàvers eren transportats al cementiri més proper i enterrats a una fossa comú. Són “identificats” perquè al cap de poc temps de la seva mort, algun familiar o en presència de testimonis es verifica la seva identitat i dades personals. Per tant passaven de “desconegut” a “identificat”. De la víctima “identificada” coneixem el seu nom, lloc de

¹⁵³ Vegeu GARI SALLERAS, Bartomeu: “Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939), Actes de les I Jornades d'Estudis Locals, Porreres, 2007, 125-145.

naixement, estat civil, lloc i data de la defunció i lloc on es va exhumar el seu cadàver. El mes de setembre de 1936 fou afusellat el professor de l'Institut d'Inca, el porrerenc Antoni Garau Bover. Dia 14 de setembre de 1936 trobam la inscripció de defunció d'un desconegut que va morir a la carretera de Santa maria a Montuïri (quilòmetre 21'2). L'executat tenia 33 anys i la seva descripció deia: "*Vestía traje de dril nuevo, camisa rayada, cinturón de piel de color, calcetines rayados y zapatos de color en buen estado; en uno de los bolsillos de la americana llevaba un pañuelo con las iniciales A.G. y además un recibo talonario del Colegio Oficial de Doctores y licenciados en Filosofía y Letras y en Ciencias extendido a nombre de D. Antonio Garau en fecha de 18 junio último ... Cuyas señas personales son: de edad unos treinta y tres años media, color normal, cabello cataño, con algunas canas peinados hacia atrás*"¹⁵⁴. La causa de la mort fou "por heridas recibidas". La segona inscripció datada el 26 d'octubre de 1936 identifica la víctima. Identificació: Garau Bover, Antoni, originaria de Porrers, catedràtic de professió, fadrí de 34 anys d'edat¹⁵⁵

- b) Els que denominam "desconeguts" o persones que moriren en circumstàncies anormals, que foren inscrites als llibres de registre de defuncions entre 1936-1939, i que a hores d'ara estan sense identificar. De la víctima "desconeguda" coneixem la descripció física que es va fer en el moment en que es va aixecar el seu cos, indret i data de la defunció i lloc on es va exhumar el seu cadàver. Al Registre Civil d'Algaida en data 16 d'agost de 1936 trobam la inscripció d'un desconegut que fou afusellat prop de la carretera de d'Algaida a Santanyí. La descripció literal diu: "*Vestía boina negra, americana de lista rayada y corriente, camiseta azul con rayas blancas, pantalón azul, cinturón blanco y alpargatas negras; cuyas señas personales son: de edad treinta y cinco años, más o menos, color moreno poco intenso, algo demacrado, ojos claros, nariz y cejas grandes, cabello negro entrecanoso peinado hacia atrás, presenta una verruga pequeña en forma de pequeño olivo en el pabellón de la oreja derecha y en su parte exterior*". La causa de la mort: "*Heridas recibidas*". Lloc

¹⁵⁴ AMA, Registre Civil de defuncions (setembre de 1936).

¹⁵⁵ AMA, Registre Civil de defuncions (octubre de 1936).

d'execució: “dins d'una mata d'una finca a la carretera d'Algaida a Santanyí, quilometre 2'8”.¹⁵⁶

- c) Els que denominam “desapareguts”, perquè oficialment no estan ni morts, ni vius, sinó que van desaparèixer, com si no haguessin mai existit. Segurament foren persones abatudes a les voreres de les carreteres o enmig dels descampats. Aquestes persones són aquells que no varen tornar mai més a ca seva després de ser detinguts o després de ser “alliberats” de les presons de Palma¹⁵⁷ o en sortir d'un centre de detenció. És allò que denominan –les tretes-. Cal afegir que en molts de casos els familiars dels desapareguts aconseguiren registrar la seva defunció a través de la pressió que exerciren a les noves autoritats. Molt sovint, la inscripció de la mort es va fer després de l'acabament de la guerra, concretament, ens els anys de la Transició política. Hem pogut constatar que algunes dades d'aquests documents són totalment errònies. Podem parlar de diferències entre la història real i la història oficial. Segurament aquests fets ocorren a causa del famós pacte de silenci de la Transició democràtica de l'Estat espanyol, que en molts de casos va ocultar la memòria dels denominats vençuts.

A través de l'estudi de la base de dades coneixerem la dinàmica repressiva per edats. Si la incidència de la repressió fou sobre persones més joves, o bé que havien arribat a la maduresa. El percentatge de les persones que formaven part dels sectors polítics i sindicals. Pel que fa a l'adscripció ideològica de les víctimes, podem conèixer el percentatge de repressaliats per afiliació política. La incidència de la repressió per sectors econòmics, etc.

L'oblit conscient de totes aquelles persones que lluitaren i defensaren els principis de llibertat i democràcia de la II República, i per aquest motiu foren repressaliades, ha provocat que ni tan sols hi hagi un cens oficial que acrediti la seva existència i, en molts casos, la seva desaparició. Els seus noms no són en lloc. És com si mai no haguessin existit, complint-se d'aquesta manera i amb escreix la finalitat programada per als inductors d'aquella terrible repressió: l'oblit total. Volem, doncs, recuperar-los de

¹⁵⁶ AMA, Registre Civil de defuncions (agost de 1936).

¹⁵⁷ Vegeu apartat presons pàgina 92.

l'anonimat, que en algun lloc com a mínim estigui escrit el seu nom, la seva imatge... la seva memòria.

4) CONSIDERACIONS

Després d'uns anys d'acurada recerca sobre la Segona República i Guerra Civil a Porreres que va germinar el mes d'octubre de 2007 amb la publicació del desè tom de la col·lecció la Guerra Civil poble a poble: *Porreres. desfilades de dia, afusellaments de nit*. Decidirem seguir endavant amb la investigació de la repressió de la Mallorca en guerra (1936-1939). Després d'un procés de maduració i coneixement de les fonts i molt especialment gràcies el suport i consells del Catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de les illes Balears (UIB), Dr. Sebastià Serra Busquets, decidirem iniciar el projecte de la memòria que hem titulat: "La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939): Memòria d'una coerció planificada", que sens dubta és la primera passa d'una Tesi Doctoral.

Parlar de guerra, repressió, assassinats és molt complex, a l'igual que divulgar aquests temes és també realment difícil. La Guerra Civil espanyola està plena d'episodis dramàtics, molts dels quals, estan per descobrir. Al llarg de molts d'anys, la història l'escrigueren els vencedors però per sort en aquests darrers anys són molts els historiadors i investigadors que lluiten contra l'oblit històric i reivindiquen la figura dels homes i dones que moriren víctimes de la repressió feixista i franquista.

L'objectiu final de la investigació és ampla. Per una banda, quantificar el nombre de persones que foren executades a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola, i per l'altra ajudar a esbrinar multitud d'aspectes que envoltaren la repressió franquista a Mallorca de la Guerra Civil espanyola. Creiem fermament que aquest estudi pot convertir-se en una eina imprescindible per a aquelles persones que vulguin conèixer la repressió planificada que es va dur a terme a Mallorca en el període entre el mes de juliol de 1936 i l'abril de 1939. A la vegada, és important per a nosaltres fer més accessibles les dades dels represseliats. Creiem que pot ajudar a completar el

coneixement del total de víctimes de la repressió de la guerra, un objectiu que, també trobem expressat en moltes altres zones de l'Estat espanyol amb projectes similars¹⁵⁸.

La nostra investigació significa la reunió d'una important documentació que en aquests moments es troba en procés d'organització i sistematització per tal de fer-les àmpliament accessibles en un futur immediat. Aquest fet ens posa davant d'un cúmul d'informació que demana assajar mecanismes de complementaritat i treball en equip fi d'arribar a establir unes bases de dades unificades, ben depurades, i el màxim complertes possible¹⁵⁹. Dins aquest àmbit, no podem oblidar el treball fet fins ara per historiadors i investigadors. Tampoc podem oblidar, el treball d'investigació fet, gràcies al suport dels professors que componen el Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts -àrea Història Contemporània- de la Universitat de les Illes Balears. En el mateix temps, cal sumar-hi les iniciatives i els treballs d'investigació realitzats per l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca (ARMHM)¹⁶⁰.

El prestigiós historiador E. J. Hobsbawm afirmava recentment que “la essència de l'ofici d'historiador és recordar el que els altres obliden, encara que alguns vulguin que s'oblidi”. Tanmateix, afegia que “cal recordar els fets però sense fer reviure els ressentiments. És a dir, recordar des de la raó sense promoure en cap cas l'esperit de revenja”.

¹⁵⁸ Vegeu: “Morts de la Guerra Civil i de la repressió franquista les terres de Lleida”, Servei d'Història, Documentació i Patrimoni, Departament d'Història de la Universitat de Lleida. Guió i Documentació: Jordi Creus Expósito, Josep Gelonch Solé, Esther Martí Sentañes i Conxita Mir Curcó.

¹⁵⁹ Sens dubta, creiem indispensable per l'estudi de la repressió i, molt especialment, l'organització i sistematització de la documentació recopilada fins ara per l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca (ARMHM) necessita un acord de col·laboració amb la Universitat de les Illes Balears (UIB).

¹⁶⁰ L'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca es va constituir a Palma el mes de febrer de 2006 a l'ampar de l'article 22 de la Constitució i regula les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març. A hores d'ara presideix aquest col·lectiu Maria Antònia Oliver Paris.

5) CONCLUSIONS

Inicialment, podem dir que la repressió adreçada contra els elements anomenats “no afectes” fou d’una especial virulència a Mallorca. La violència generalitzada contra aquestes persones començà des del primer moment en què els militars van iniciar la seva acció el mes de juliol de 1936. En els primers dies de guerra començaren els afusellaments i les detencions. La repressió s’agreujaria amb l’arribada de les tropes republicanes d’Albert Bayo a Mallorca, començant així l’extermini selectiu a dos llocs concrets de la ciutat de Manacor: el cementiri vell i el cementeri de Son Coletes. Després de la derrota republicana al Llevant de Mallorca, les execucions de persones es desplaçaren a altres indrets, molt especialment, a la paret de darrere de l’oratori de La Santa Creu de Porreres vora el cementeri municipal de la localitat. Aquestes execucions massives s’iniciaren a partir de finals del mes de final d’agost de 1936. Els afusellaments executats a Porreres guarden una relació directa amb les famoses tretes de les presons de Palma. Finalment cal parlar de l’incidència dels tribunals franquistes. Les sentències a mort també foren molt nombroses en els anys de la guerra.

A hores d’ara no disposam de dades definitives sobre l’abast de la violència i de la repressió¹⁶¹. Ben segur si es pogués agilitzar la recerca a les fonts arxivístiques pertinents, i conjuntament iniciar les exhumacions de les fosses localitzades als cementiris de Calvià i Porreres¹⁶², ens ajudaria tot plegat, a poder concretar unes xifres de víctimes molt més exactes, en tot cas, i més enllà de les xifres i dels noms de les persones que es barallen, resulta convenient publicar i analitzar totes les dades per tal de poder estudiar els trets bàsics de la repressió desenvolupada a l’illa de Mallorca entre el 1936 i 1939.

Les primeres conclusions que podem extreure i aportar després de l’anàlisi i la consulta de les fonts presentades són les següents:

¹⁶¹ Vegeu GARI SALLERAS, Bartomeu: “Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939), Actes de les I Jornades d’Estudis Locals, Porreres, 2007, 144.

¹⁶² Per a més informació vegeu: TORRES, Francesc; FUENTES, Àngel; ETXEBERRIA Francisco; MENÉNDEZ i PABLO Xavier i PERONA, Manel, *Fosses comunes, la memòria enterrada*; dins revista L’AVENÇ, núm. 299 (febrer de 2005), Plecs d’història local, 115, 19-44.

1. La violència dels militars rebels formava part d'una política deliberada i planificada abans del començament de la Guerra Civil espanyola.
2. L'objectiu dels miliars colpistes, quan va fracassar el Cop d'estat del mes de juliol de 1936, es van veure abocats a una guerra civil, era l'ocupació gradual, lenta i a fons del territori republicà.
3. El triomf del Cop d'estat a Mallorca va provocar un relleu dins les estructures de control i govern.
4. A Mallorca, els partidaris de l'aixecament militar tenien organitzat prendre el poder entre els dies 19 i 20 de juliol. Entre els 21 i el 23 de juliol, petites columnes de soldats recorregueren molts de pobles per tal d'organitzar l'Ajuntament i detenir els elements esquerrans més destacats ajudats pels falangistes locals.
5. Mallorca, en la seva totalitat. Els feixistes i sublevats es feren amb el poder immediatament (tret d'alguns llocs molt esporàdics, Pollença, Esporles.. o el desembarcament de Bayo) i posen en marxa la repressió.
6. Des dels primers dies de la guerra, el terror fou una eina crucial dels rebels militars i paramilitars, però a la vegada, els colpistes hi afegiren la voluntat d'anihilar tots els republicans que poguessin.
7. El pensament dels feixistes era que la repressió no es feia només pensant en la situació present, sinó en el futur.
8. Els ideals del règim establert pels militars que dirigiren el Cop d'estat del juliol de 1936 fou permetre la repressió més enllà de la mort de les víctimes. Hem de parlar de perseverança de la repressió més enllà de l'eliminació de les víctimes.
9. Durant tots els anys de la guerra, la Dictadura i ben entrada la Transició Democràtica es produeix una ocultació de les proves de la repressió per part de les autoritats. En certa manera podem parlar mantell de silenci. Podem parlar d'un passat ocult, d'un passat incòmoda.
10. La Guerra Civil a Mallorca fou un conflicte militar, però molt especialment fou una guerra contra la població civil.
11. Es necessari documentar la realitat i això s'ha de fer amb l'aportació del

màxim de notícies de la repressió i dels repressaliats.

6) APÈNDIX DOCUMENTAL

Apèndix 1: Informe del rector de Campos, Pere Antoni Matheu sobre l'intent d'incendiar l'Església Parroquial de Campos (23-24 de març de 1936)

Incendio de la Iglesia Parroquial de Campos del Puerto.

Durante las noches del 23 al 24 de Marzo de 1936, con la complicidad del Comandante - anarquista - de la Guardia Municipal que, por indicación de la Alcaldía (según confesó en el último proceso) le hizo retirar de aquellos alrededores; unos incendiarios, después de lograr penetrar en la Iglesia, rociaron de gasolina el Altar Mayor - el único que ardió con una Virgen Solitaria - , los bancos del Repente - aniento y el púlpito y, con profusión de combustible, las Capillas de la Purísima y de los Sagrados Corazones, para prender fuego por tres costados y por el centro a todo el interior de la nave.

Los autores del sacrilegio atentado no fueron descubiertos, pero a las seis y media de la madrugada, a presencia de la multitud allí reunida, penetró en la iglesia con aire provocador el cabecilla anarquista y feriente de Alcalde Miguel Moll cubierto - il que estaba siempre ir descubierta - con una gorra pe -

Apèndix 2: Carta de Jaume Matheu Siquier enviada des de la Presó de Can Mir
al·ludint a les tretes de presó (octubre de 1936)

Querida esposa Coloma: Yo no creo que te
llamen a declarar, puesto que yo no tengo causa
ni Lorenzo tampoco. Eso que decían por la
calle que de aquí o de la Inspección saca-
ban los presos y los mataban es todo mentira;
de aquí, ni de ninguna cárcel, no se
ha sacado nunca a nadie para matarlo.
Cuando sacan alguno, es la guardia civil
que viene a buscarles para ir a prestar declara-
ción y luego lo traen de vuelta, después
de haber declarado, pero solamente son a
los que están procesados que sacan a
declarar o sea a los que tienen causa.
Estén tranquilos que yo y Lorenzo
somos presos Gubernativos, que quiere decir
sin causa, y si Lorenzo tuviere causa
no podría salir de pelador, porque
solo pueden salir los como Lorenzo y yo,
si tienen influencia con alguna persona
que lo pida, y los que tienen causa por
influencia que tengan no salen de peladores.
Recibe el inmenso cariño de tus esposos
que te quiere hasta la muerte. Besos a los dos
Jaume.
Recuerdos para todos misos y Lorenzo

Recibí una página de esta.

Apèndix 3: Imatge d'un afusellament realitzat al Fortí d'Illetes (Calvià) en el
transcurs de la Guerra Civil (1936-1939)

Apèndix 4: Full amb els noms de les persones executades al cementeri de Palma, Castell de Bellver i Fort d'Illetes (setembre 1937 i febrer 1937)

Carnet de la - 178

Dia	ME	Any	Noms	Lugar de E
1	Septiembre	1936	Fco. Quintá Carrero	Cementerio
2			José Moreno Ballester	"
3			Lorenzo Roser Bermejo	"
4			José Pioncell Parel	Bellver
5			Juan Vidal Lureda	
6			Andrés Mota Mota	
7			Bartolomé Verger Pons	Cementerio
8			Miguel Olivella Siquier	
9			Lorenzo Alomar Siquier	
10			Damian Capó Capó	"
11			Francisco Brando Pottier	"
12			Juan Pallier Castell	"
13			Antonio Amargual Moray	"
14			Juan Pons Pons	"
15			Carlos Soto Romero	Bellver
16			José Gil Romero	S. Carlos
17			X Pedro Houtort Julia	Cementerio
18			Martin Vicens Vilanova	
19			José Andrés Hernández	
20			X Juan Pium Febrer	Fuente Illetes
21			Joaquín Vera Bello	
22			Rafael Ariño Mané	
23			X Crescencio Eugenio Carmona	Fuente Illetes
24			Gabriel Obador Obador	
25			Antonio Juan Angulo	
26			Juan Pons Gomila	Cementerio
27			Juan Gabaldón Turió	
28			José M.º Olmos	
29			Miguel Gennarar Palmer	Fuente Illetes
30	Febrero		Emilio Sander Canaves	Cementerio
31			Antonio Luis Ventayol	

Apèndix 5: Certificat de defunció d'Agustí Salleras Picornell (Registre d'entrada
de cadàvers del cementeri municipal de Palma, núm. 1096)

En Palma de Mallorca a catorce de Septiembre de 2004.
Eduardo Ortiz Aragón Jefe del Servicio de Cementerios de
la Empresa Funeraria Municipal S.A.

CERTIFICA:

Según consta en el libro de inhumaciones del
Cementerio Municipal de Palma del año 1936 con el
número de registro 1096. El cadáver de Agustín Salleras
Picornell, soltero y de 30 años de edad fue inhumado el
día 11 de Octubre a las 8 horas en los Hoyos. Ingresó en el
Depósito Municipal a las 20 horas del día 8 procedente de
Pared del Cementerio Nuevo.

Apèndix 6: Acta de defunció d'Andreu Homar Salom (Registre Civil de Petra)

Registro Civil de Petra Distrito de Manacor

F. 199 v

ACTA DE DEFUNCIÓN

En la villa de Petra, provincia de Baleares, a las once minutos del día cinco de Julio de mil novecientos cuarenta ante Don Antonio Roca Juez municipal y Don Sebastián Ribot Ribot, Secretario

Núm. - 28 -

Andreu Homar Salom

Andreu Homar Salom de cuarenta y ocho años natural de Castellón provincia de Balears hijo de Don Mateo y de Doña Catalina domiciliado en la calle de Guillermo Moragas número de profesión labrador y de estado casado con Antonia Gelabert Bonet hijo cuatro hijos llamados Catalina, Mateo, Rafaela, Juan y Andreu

falleció en la villa de Petra el día cinco de Agosto de 1936 a las once minutos, a consecuencia de En Lucha Nacional contra el Marxismo según resulta de reconocimiento practicado y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de la Ciudad de Manacor

Esta inscripción se practica en virtud de expediente a probado por la superioridad con fecha dos de Julio de mil novecientos cuarenta, consignándose además

habiéndola presenciado como testigos, Don Jerónimo Pons Don y Don Sebastián Ribot Sebastián mayores de edad y vecinos de esta villa

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el Sr. Juez, los testigos de que certifico. - El inmemorable "Establecimiento"

Jerónimo Pons
Sebastián Ribot

Apèndix 7: Formulari de informació sobre persones desaparegudes durant la Guerra Civil (ARMHM)

SOL·LICITUD D'INFORMACIÓ DE PERSONAS DESAPAREGUDES

DADES DE LA PERSONA DESAPAREGUDA

Data: 4 de gener de 1937

Nom: Marcelino

Cognoms: Vicens Mateu

Data de naixement: ?

Localitat: Palma

Estat civil: casat **Ofici:** ?

Militància política (partit polític, sindicat): cap

Descripció de la persona desapareguda (totes les dades son importants)

Estatura aprox.: ? **Color ulls:** cels

Edat: entre 28 i 30

Duia barba o bigoti?: no

Tenia qualche senya especial (cicatriu, tatuatge, berrugues): Cabells rossos

Duia cap objecte que l'identifiqués (rellotge o mocador amb inicials, roba marcada amb nom): no ho sap

Coneixeu on va estar detingut i en quines dades?: detingut el 4 de gener de 1937 a casa seva per fer-l'hi unes preguntes. Hi ha indicis de que fou a parar a la comissària de Plaça Sta. Magdalena i d'allà al cap d'uns dies, portat amb un camió suposadament a Son Coletes, però es creu que va quedar a Porreres mort (una germana seva ho va veure a damunt el camió) Va esser detingut perquè va ajudar el seu germà (Miquel Vicens Mateu) a fugir amb una barca de bou cap a Menorca el dia 8 de desembre, amb uns altres que també fugien, segons el diccionari vermell, els altres eren Ignasi Ferretjans, Miquel Navarro, Jaume Bestard i Joan Parets.

Teniu cap document sobre el desaparegut (cartes, fotos, certificat defunció, certificat desaparició): Una foto que adjunt.

DADES DE LA PERSONA QUE FA LA PETICIÓ

Nom: Jerònima

Cognoms: Mascaró Vicens

Telèfon:

Mail:

Relació amb el desaparegut: Neta

Apèndix 8: Full del testimoni escrit d'Antoni Blanch (fill d'Andreu Blanch
Bauçà afusellat a Palma el 30 d'octubre de 1936)

Testimoni escrit d'Antoni Blanch
— Andreu Blanch Bauçà —

El cura que se l'hero ha mi
padre, se llamaba Rafael
Juan
era de Porrera
eran amigos desde niños,
el coche que se fueron iba
conducido por un falanquista
y el cura iba vestido de
prisionero con un traje que
le estaba muy ajustado y
fue él que daba ordenes
al chofer, mi padre me
llevó al taller de son Fortera
y le dijo ha un hombre
que me llevara a casa,
cuando mi padre entró en
el coche yo metí la cabeza
dentro del coche para ver
quienes eran estos hombres
que se iba mi papá,
al mirarle la cara dió una
vuelta a la cabeza muy
rapida porque yo le conocia
habia venido delante de nuestra casa

Apèndix 9: Full del testimoni escrit de Margalida Frau Munar que parla de la
repressió a S'Arenal i Porreres (1936)

Queridos hijos; Quiero dejaros un poco de nuestra historia aunque sea triste hoy día.

Era el año 36 nosotros vivíamos en San Francisco y formaban parte de la familia los hermanos de tu padre Andrés y Mateo Andrés se casó y allí ellos se fue en oficina al servicio Militar y nosotros nos combiamos de casa nos fuimos en una casa cerca de la padrona al campo y por eso era un poco más bonito había personas muchas porque queríamos estar para ser solos en aquel tiempo los compañeros nos daban un dale y cuando te vinamos muchos dale a cobrar los te

7) FONTS CONSULTADES

Inicialment, per a l'elaboració d'aquesta investigació s'ha utilitzat diverses fonts, i tot un conjunt d'obres bibliogràfiques.

7.1) Fonts arxivístiques

-Documentació de l'Arxiu General de la Guerra Civil de Salamanca i l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, on es conserva la documentació de la “Causa general” són de consulta imprescindible en tot el que fa referència a Mallorca.

-Per la repressió política són fonamentals els arxius de la Capitania General, on es conserven els sumaris i les sentències dels Consells de guerra que van tenir lloc a Mallorca.

-A nivell local, s'han fet prospeccions en els arxius locals, on es localitza la documentació de les diferents Junes de qualificació, que en cada municipi qualificaven com a “afecte”, “desafecte” o “indiferent” la població. A la vegada, s'han consultat alguns Registres civils de municipis de Mallorca, amb la intenció de conèixer les dades de les persones que foren víctimes de les repressalies durant la Guerra Civil.

A l'Arxiu del Regne de Mallorca, s'ha fet una primera consulta a la documentació dels Tribunals de Responsabilitats Polítiques que es van constituir i van funcionar en l'àmbit provincial. Molt important i necessària per a l'estudi de la repressió econòmica. A la vegada, s'ha iniciat una recerca el Registre d'associacions del Govern Civil.

De l'Arxiu de la Presó Provincial de Palma: els expedients d'empresonaments entre els anys 1936 i 1939.

Per a l'estudi de la mortalitat originària de la repressió a Mallorca s'han investigat les fonts de l'Arxiu de l'Empresa Funerària Municipal de Palma, molt especialment els

llibres de registre d'entrada de defuncions del cementiri de Palma entre els anys 1936-1940. Aquesta informació ens aporta algunes dades de la filiació personal de la persona difunta –lloc d'execució, edat de la víctima, lloc i data de la inhumanació–.

De l'Arxiu de l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca (ARMHM):

- Base de dades de les víctimes de la repressió de la Guerra Civil a Mallorca.
- Testimonis orals aportats pels familiars de les víctimes de la repressió.
- Documentació diversa: actes de defunció, cartes emeses des de diferents centres de reclusió de Mallorca en el període 1936-1939, fotografies, etc.
- Formularis d'informació sobre persones desaparegudes

D'arxius particulars: documentació cedida per la investigació.

- Gabriel Seguí Llofriu (documentació inèdita de Falange Espanyola de Porreres)
- Memòries de Lambert Juncosa que conserva la família Juncosa¹⁶³.
- Memòries de Margalida Frau Munar (Porreres, 1936).
- Memòries d'Antoni Blanch Servera (Repressió a Palma i Porreres)

7.2) Publicacions provincials i locals

- *Aquí Estamos*: inicialment, periòdic clandestí de la Falange Espanyola de les JONS de les Balears i després òrgan oficial de la Falange.
- *Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares*: Palma (1833-1987), en llengua castellana.
- *Boletín Oficial del Obispado*: quinzenal. Palma (1860–...), en llengua castellana.
- *Brisas*: suplement setmanal del diari *Última Hora*.
- *Correo de Mallorca*: diari catòlic, Palma, en llengua castellana
- *El Día*: diari d'edició matinal, Palma, en llengua castellana.
- *El Heraldo de Cristo*: revista religiosa. Edició mensual, castellà.
- *El Obrero Balear*: periòdic defensor de la classe treballadora, edició setmanal, Palma (1900-1936), en llengua castellana, tendència socialista.

¹⁶³ Documentació facilitada per Manel Suárez Salvà.

- *Falange*: diari de la Falange Espanyola Tradicionalista i de les JONS, Palma, en llengua castellana.
- *La Última Hora*: diari nocturn il·lustrat d'informació, literari i artístic, Palma (des de 1893), en llengua castellana, amb alguns articles en català.
- *Lluc*: publicació mensual il·lustrada, Palma (de 1912 fins avui dia), castellà i català.
- *Luz y Vida*: revista mensual il·lustrada, Palma (1912), en llengua castellana, religiosa.
- *Nuestra Palabra*: periòdic obrer, edició setmanal, en llengua castellana, de tendència comunista.
- *Llum d'Oli* (Porreres): butlletí informatiu de l'Agrupació Cultural de Porreres. Va sortir al carrer per primera vegada el desembre de 1978.
- *Sa Plaça* (Inca): revista de la Premsa Forana.

7.3) Fonts orals

Pensem que la utilització de les fonts orals és indispensable per complementar i a vegades verificar aquesta recerca. Les fonts testimonials ens ajuden a comprendre millor la nostra història perquè ens apropen a la realitat i al moment passat. Cal afegir que, si no fos per aquestes informacions amagades i guardades en la memòria de la gent, hauria estat realment difícil confeccionar el nostre treball d'investigació.

Les informacions i testimonis que s'han recollit i es recolliran són molt importants i de gran utilitat per al nostre estudi. S'ha d'afegir que a vegades és totalment impossible poder contactar amb testimonis que visqueren els anys de la República i de la guerra, perquè han transcorregut molts anys dels fets. Molts dels protagonistes d'aquesta etapa històrica han desaparegut, i per això els testimonis que es recolliran, a vegades, seran aportats a través d'algun familiar o persona indirecta.

A hores d'ara s'han realitzat una trentena d'entrevistes.

- Jaume Barceló Aulí
- Antoni Barceló Barceló
- Bartomeu Blanch Nicolau

- Antoni Blanch Servera
- Margalida Blanch Servera
- Margalida Bernat
- Silvestre Bover Barceló
- Miquel Canyelles
- Maria Estades Oliver filla de Sebastià Pallicer Estades
- Llorenç Far
- Carlos Fernández, besnét de Catalina Flaquer.
- Antoni Fiol Morlà
- Margalida Frau Munar, cunyada de Pere Nicolau Sorell
- Antoni Garí Serra
- Francisca Aina Garau Julià, germana de Miquel Garau Julià
- Bartomeu Garí Serra
- Josep Garí Serra
- Gemma Guallo Noguera, néta de Joan Noguera Melià
- Margalida Jaume Sorell
- Maria Jordà Fiol, filla d'Antoni Jordà Oliver
- Aina Juan Sagreras, esposa d'Antoni Salleres Picornell
- Magdalena Julià Ferrà, neboda de Sebastia Ferrà Xamena
- Antoni Julià Juan
- Sebastià Julià Sorell, nebot de Miquel Julià Nicolau
- Montserrat Matas Juan
- Francesca Moll Bauçà
- Bel Maria Mulet
- Coloma Martorell Suàrez, filla de Llorenç Martorell Suàrez
- Antònia Mercadal, neboda de Jaume Serra Cardell
- Catalina Mercant Rebassa, germana de Joan Mercant Terrassa
- Antònia Moll Lliteras, filla de Mateu Moll Garcies
- Miquel Monserrat Ferrer, besnét de Joan Monserrat Parets.
- Catalina Moyà Moll, filla de Baltasar Moyà Bauçà
- Guillem Nicolau Monteros
- Francisca Nicolau Sitjar
- Sebastià Nicolau Sitjar

- Joana Maria Noguera Amengual, néta d'Andreu Amengual Barceló
- Joan Noguera Melià
- Pere Nicolau Frau, nebot de Pere Nicolau Sorell
- Miquel Obrador Gornals
- Isabel Maria Obrador Verdera
- Antònia Obrador Verdera
- Margalida Oliver Mas , filla de Gaspar Oliver Nicolau
- Maria Antònia Oliver París, néta d'Andreu París Martorell
- Joana Aïna Picornell Sorell , cosina d'Agustí i Antoni Salleres Picornell
- Jerònia Pons Pons, néta de Joan Pons Alomar
- Miquel Rabal García, nét de Emilo García-Pañuela Orgaz
- Catalina Ribas Moll, néta de Mateu Moll Garcies
- Maria Ripoll Garau, fillola de Climent Garau Juan i neboda de Joan Garau Juan
- Antoni Rosselló Verger
- Francesc Salvà Picornell
- Bernat Salleres Soler
- Antoni Salvà Sagreres
- Rosa Sampol Cerdà , germana de Rafel Sampol Cerdà
- Francisca Anna Servera Bauçà, esposa de Bartomeu Vaquer Julià*
- Antoni Serra Blanch, fill de Climent Serra Servera
- Climent Serra Blanch, fill de Climent Serra Servera
- Antoni Servera Mesquida
- Maria Servera Nicolau
- Catalina Sitjar Trobat, filla de Pere Josep Sitjar Font
- Joan Sorell Noguera
- Aina Sitjar Puig
- Jerònia Vaquer Servera, filla de Bartomeu Vaquer Julià
- Macià Ximelis Roig, fill de Sebastià Ximelis Bisquerra

7.4) Fonts bibliogràfiques

-*Memòria Civil, Mallorca en guerra*, publicació per al diari *Baleares* editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987).

ARRARAS IRIBARREN, Joaquin (Dir.):

-*Historia de la Cruzada española*, Volum IV, Madrid, Ediciones Españolas, 1941.

BRAY, Norman:

-*Mallorca Salvada*, Palma, editorial La Esperanza, 1937.

CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç:

-*Diccionari Vermell*, Palma, Moll, 1989.

DE PALMA, Andrés:

-*Mallorca en guerra contra el marxismo*, Palma, Antonio Sabater Mut Editor, 1936.

FERRARI BILLOCH, Francesc:

-*Mallorca contra los rojos*, Palma, Impremta Amengual i Muntaner, 1936.

GODED, Manuel:

-*Un "faccioso" cien por cien*, Saragossa, Talleres Editoriales Heraldo, 1938.

MARTÍNEZ DE TEJADA, Gerardo:

-*La Artilleria de Mallorca durante el Glorioso Alzamiento Nacional. 19 de juliol de 1936-1 de abril de 1939*, Inca, Impremta Vich, 1939.

PÉREZ, Manuel:

-*Cuatro meses de barbarie. Mallorca bajo el terror fascista*, València, Servicio de Propaganda y Prensa de la CNT-AIT, 1937.

RUIZ VILAPLANA, Antonio:

-*“En dono fe... (Un any d'actuació en l'Espanya nacionalista)*, Comissariat de propaganda de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, Impremta Clarasó, 1937.

QUINTANA, Llorenç.:

-*Dos páginas de la historia de una revolución. Mallorca siempre española. Días rojos en una ciudad bética*, Madrid, E. Cerón, 1938.

ZAYAS, Alfonso de:

-*Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, Madrid, I. Sáez, 1955.

7.5) Documentals:

-*“Zona Roja” (2003):*

“Zona roja” és una sèrie documental ampliada a onze capítols en què es repassa la vida i l'experiència de la població de Catalunya, el País Valencià i les illes Balears durant el període de la guerra civil espanyola. Les imatges i els testimonis encara vius volen donar a conèixer més a fons de quin tipus d'organització social es van dotar els republicans en la rereguarda. A més, d'aquests valuosos testimonis, la sèrie inclou imatges gravades en diversos indrets de Mallorca, Menorca i Eivissa (capítol 7: l'expedició i capítol 8: el Comte Rossi, així com València i Alacant. L'assessorament històric de la sèrie anà a càrrec de l'historiador Josep Maria Solé i Sabaté

-*“Ombres a l'illa del sol” (2006):*

Documental produït pel periodista alemany Daniel Guthmann per la Televisió pública alemanya. És un document que parla dels fets de la repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil espanyola. Aporta importants testimonis orals de persones que visqueren de primera mà els fets de la coerció feixista

-“Memòria i oblit d’una Guerra” (2008)

Memòria i oblit es converteix en la primera compilació audiovisual dels esdeveniments i els testimonis que ha deixat la Guerra Civil a Mallorca. Compta amb la participació d'historiadors i investigadors com Josep Massot i Muntaner, Llorenç Capellà, Manel Suárez, David Ginard, Bartomeu Garí i Miquel Duran entre d'altres, i amb col·laboracions de prestigi com la de l'hispanista Paul Preston. L'esforç de la producció s'ha plasmat en la recollida d'imatges de diferents arxius audiovisuals d'època com el NO-DO, l'*Instituto Luce* d'Itàlia, o l'Arxiu de la Imatge i el So del Consell de Mallorca, així com arxius privats com els de la biblioteca March i el de Miquel Font. La sèrie fa una repassada dels esdeveniments més rellevants entorn a la data del 18 de juliol de 1936, i els fets que es desfermaren arreu de Mallorca després de l'esclat de la Guerra Civil. Així, durant els 26 episodis setmanals seran d'especial interès els successos a Manacor, Felanitx, Pollença, Porreres o Palma, tots ells amb el suport de testimonis presencials dels fets, alguns d'ells ja desapareguts, i per tant d'un valor testimonial incalculable.

7.6)Exposicions:

-Memòria de la democràcia. 1936-1962. CD de l'exposició. Govern de les Illes Balears (Conselleria de Presidència. Vicepresidència. Conselleria d'Economia, Comerç i Indústria, Direcció General d'Economia). Consell de Mallorca (Departament de Cultura).

8) BIBLIOGRAFIA

8.1) Bibliografia general

BEEVOR, Antony:

-*La Guerra Civil española*, Barcelona, Editorial Crítica, 2005

PRESTON, Paul:

-*Guerra Civil Espanyola*, Editorial Base, 2006.

VILAR, Pierre:

-*La guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 1986.

TUSELL, Javier:

- *Historia de España*, Madrid, Editorial Taurus, 1998.

8.2) Bibliografia específica

Autors Varis:

-*La Guerra Civil del 1936*, Palma, Quaderns Cultura de Fi de Segle, 1987.

Autors Varis:

-*Gran Enciclopèdia de Mallorca*, Palma, Promallorca edicions, 1989.

ADROVER OLIVER, Aina, i CABOT CALÇAPEU, Joan:

-*Felanitx 1931-1939. República, Guerra i Repressió*, Felanitx, Res Publica Edicions, 2002.

ALBERTÍ GENOVART, Benet:

-*Banyalbufar. A l'ombra de la Falange*, Palma, Documenta Balear, 1997.

ANTICH SERVERA, Rafel:

-*Memòria. Als republicans víctimes de la repressió feixista a Algaida durant la guerra civil de 1936*, Col·lecció Pere Capellà, núm. 3, Algaida, edicions Ajuntament d'Algaida, 1993.

ARMENGOL COLL, Antoni, i ARMENGOL COLL, Jaume:

-*La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*, Palma, Perifèrics Història, 2005.

BAHAMONDE Y SANCHEZ DE CASTRO, Antonio:

-*Un año con Queipo de Llano (memorias de un nacionalista)*, Sevilla, Espuela de Plata, 2005.

BARRIOS, Manuel:

-*El último virrey*, Barcelona, Ed. Argos Vergara S.A., 1979.

BAUÇÀ GARAU, Bernat:

-*Porreres, noves fites polítiques i culturals (1970-1975)*, Mallorca, Di7 Edicions, 1999.

BERNANOS, Georges:

-*Els grans cementiris sota la lluna*, Barcelona, Lumen, 2009.

BINNS, Niall:

-*La llamada de España: escritores extranjeros en la Guerra Civil*, Mataró, Editorial Viejo Topo, 2004

CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç:

-“La mort d’Aurora Picornell: una veritat oculta”, *Lluc*, núm. 667 (gener-febrer de 1978).

-“Entrevista a Josep Cortès”, dins *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1986)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 33, diumenge 17 d’agost de 1986.

-“Bartomeu Oliver una veu contestatària de 83 anys a Sencelles”, *Memòria Civil*, núm. 42, 19 d’octubre de 1986.

CAPELLÀ FORNÉS, Margalida:

-“Republicanes del 36”, recull d'entrevistes, suplement *El Dominical*, diari *Última Hora*.

-“Memòria del 36 (recull d'entrevistes)”, suplement *El Dominical*, diari *Última Hora*.

-*Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum I, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2009.

CAPELLÀ ROIG, Margalida i GINARD FERÓN, David (Cord.):

-*Represión política, Justicia i Reparación. La memoria histórica en perspectiva jurídica (1936-2009)*, Palma, Plural, 2009.

CASANOVA, Julián, (Cord.):

-*Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica, 2002.

COMAS RUBÍ, Francesca:

-“La depuració de mestres a Santa Maria del Camí durant la guerra del 1936, *III Jornades d'estudis Locals en memòria de Mossèn Joan Vic i Salom*, maig de 2001, Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2002.

COMPANY MATAS, Arnau:

-*Sant Joan. Cacics i repressors*, Palma, Documenta Balear, 1986.

-“Entorn a la historiografia sobre la Segona República a Mallorca: un estat de la qüestió”, Palma, Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, IE Baleàrics, 2007, 149-220.

CORBALÁN GIL, Joan:

-*Justícia, no venjança: els executats del Franquisme a Barcelona, Barcelona*, Cossetània edicions, 2008

CHAVES PALACIO, Julián:

-*La represión en la provincia de Cáceres durante la guerra civil (1936-1939)* Cáceres, Universidad de Extremadura, 1995.

DE BORJA MOLL, Francesc:

-*Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Palma, Editorial Moll, 1975.

DE RIQUER, Borja i CULLA, Joan B.: "El franquisme i la transició democràtica 1939-1988", *Història de Catalunya*, Volum VII, Barcelona, Edicions 62, 1989.

DURAN PASTOR, Miquel:

-*1936 a Mallorca*, Palma, Imagen 70, 4 volums, 1982.

-*Sicut Oculi: Un tiempo pasado que no fue mejor. Vigilantes y vigilados en la Mallorca de la Postguerra, 1941-1945*, Palma, Miquel Font Editor, 1992.

ENSENYAT QUINTANA, Josep:

-“Les eleccions del 16 de Febrer de 1936 a Mallorca”, *Trabajos de Geografia*, núm. 37, Palma, 1980-81.

ESPINOSA MAESTRE, Francisco:

-“Julio de 1936. Golpe militar y plan de exterminio” dins *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*. Barcelona, Crítica, 2002.

-*La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*, Barcelona, Editorial Crítica, 2003.

ESTELRICH BLANCH, Joana:

-“Els inicis de la repressió al magisteri balear”, *Revista PISSARRA*, Revista d'ensenyament de les Illes. Núm. 117. Setembre-octubre de 2004,

ESTELRICH MIERES, Josep:

-*República, Guerra Civil i postguerra a Sant Joan. El món de la pagesia*, Monografies Santjoaneres, núm. 6, Sant Joan, 1997.

FARRÉS SUCARRAT, Esther:

-“La repressió franquista a Vic (1939-1945)”, Revista d'Història Moderna i Contemporània HMiC, núm. III, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005, 399-408.

FERRÀ MARTORELL, Rafel:

-“La Premsa local a Porreres durant la Segona República”, dins *Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 1997.

-“*Sebastià Roig i 'La Voz de Porreras'*”, Programa de les Festes de Sant Roc 2002, Porreres, 2002.

FERRÀ PONS, Damià:

Campanet: La Guerra Civil (1936-1939), Quaderns de Campanet, núm. 2, 1987.

FERRER, Tomeu:

-*Vint dies de guerra*, Palma, Col·lecció Menjavers, 62, Documenta Balear, 2005.

FULLANA PIUGSERVER, Pere:

-*Pere Capella (1957-1954). La lluita incansable per la llibertat*, Col·lecció Pere Capellà, núm. 9, Ajuntament d'Algaida, 2005.

GABARDA CEBELLAN, Vicent:

-*Els Afusellaments al País Valencia (1938-1956)*. València, Edicions Alfons el Magnànim, 1993.

GABRIEL, Pere:

-*El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, Curial, 1973.

GÁLVEZ, Sergio (Cord.):

-“Generaciones y memoria de la represión franquista: un balance de los movimientos por la memoria”, Revista HISPANIA NOVA, núm. 6, 2006.

GARCÍA BONED, Germà:

- *La segunda cara de la isla de la segunda cara de Albert Vigoleis Thelen. Mallorca 1931-1936*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 1998.

GARÍ SALLERAS, Bartomeu:

- *Climent Garau i Juan, discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre de Porreres*, Porreres 6 de febrer de 2006, Ajuntament de Porreres, 2006.

- "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939), Actes de les I Jornades d'Estudis Locals, Porreres, 2007, 125-145.

- *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma, Documenta Balear, 2007.

- "Els calvianers que moriren a Porreres en el transcurs de la Guerra Civil espanyola", II Jornades d'Estudis Locals a Calvià, 20 de novembre de 2008 (treball en premsa).

GIL BRACERO, Rafael:

- "La justicia nacional y el Tribunal de Responsabilidades Políticas de Granada: las fuentes y primeras conclusiones", dins *Justicia en guerra: Jornadas sobre la administración de justicia durante la Guerra Civil Española : instituciones y fuentes documentales : organizadas por el Archivo Histórico Nacional, sección "Guerra Civil" : Salamanca, del 26 al 28 de nov. 1987*, 1990, 595-610

GINARD FERÓN, David:

- "Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936- 1939)", Barcelona, *Randa*, núm. 28, 1991.

- *La resistència mallorquina al franquisme*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 1997.

HERRANZ HAMMER, Albert i ROQUE, Joana Maria:

- *La Segona República a Mallorca*, Palma, Miquel Font Editor, 2006.

JULIA, Santos (Cord.):

- *Víctimas de la guerra civil*. Madrid, Temas de hoy, 1999.

KRASCHUTZKI, Heinz:

-*Memòries a les presons de la guerra civil a Mallorca*; Palma, Miquel Font, 2004.

LLINÁS FERRÀ, Tomeu:

-*Un somni esqueixat. Estudi biogràfic de Tomàs Seguí. Discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre d'Esporles*, Palma, Ajuntament d'Esporles, 1984.

MARCH, Jaume; CERDÀ, Andreu, i SALAS, Pere:

-*La Guerra Civil a Pollença. La revolta contra la rebel·lió*, Palma, Documenta Balear, 2006.

MARGAIS, Xavier:

-*Bunyola. Amb la por al cos*, Palma, Documenta Balear, 2004.

MARIMON RIUTORT, Antoni:

-*Entre la realitat i la utopia. Història del PSM*, Palma, Documenta Balear, 1989.

MAS MIRALLES, Guillem, i MATEU SOCIAS, Antoni:

-*Montuïri. L'esclafit de la crispació*, Palma, Documenta Balear, 2001.

MASSOT MUNTANER, Josep:

-*La Guerra Civil a Mallorca*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.

-*Cultura i vida a Mallorca entre la Guerra i la Postguerra (1930-1950)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.

-“La primera etapa de la repressió feixista a Mallorca (juliol-setembre de 1936)”, Barcelona, *Randa*, núm. 20, 1986, 155-183.

-*El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

-*Vida i miracles del Comte Rossi. Mallorca, Agost-Setembre de 1936. Màlaga, gener-febrer de 1937*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

-“La Diòcesi de Mallorca durant la Segona República i els primers anys de la Guerra Civil”, Barcelona, *Randa*, núm. 22, 1987.

-*Georges Bernanos i la guerra civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

-*El bisbe Josep Miralles i l'església de Mallorca: de la dictadura a la guerra civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

-*El cònsol Alan Hillgarth i les illes Balears (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

-*El primer franquisme a Mallorca: guerra civil, repressió, exili i represa cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

-*Aspectes de la Guerra Civil a les Balears*, Barcelona, Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

-*Mallorca durant la Guerra Civil: 1936-1939*, Palma, Documenta Balear, 1996.

-*Guerra Civil i repressió*, Palma, Hora Nova, 2005.

MESTRE MESTRE, Bartomeu:

-*¿La última palabra?. Mallorca, 1936-1939. Memorias de un soldado médico*, Palma, Bauzá, 1976.

MIRÓ, Santiago:

-*Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*, Palma, Lleonard Muntaner, 1998.

MOLINA FRANCO, Lucas:

-“Emilo Mola”, *Historia de Iberia Vieja*, núm. 21, 26-31.

MOROTE PONS, Ramon:

-*La Falange a Mallorca entre la República i el primer franquisme: espectre sociopolític*, Palma, Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2000.

MUNTANER i CERDÀ, Josep:

-*No eren blaves ni verdes les muntanyes*, Pollença, El Gall, 2006.

NEGREIRA PARETS, Juan José:

-*Ordeno y mando. Los bandos y edictos durante la Guerra civil en Baleares*, Palma, Lleonard Muntaner, 2006.

-*Mallorca 1936: la sublevación militar y el desembarco republicano*, Palma, Lleonard Muntaner, 2006

NADAL, Antoni:

-“Luis Gracia Ruiz”, *Memòria Civil*, núm. 19, 11 de maig de 1986.

NADAL, Bernat:

-“El desastre de Manacor, un càstig bíblic”, dins *Memòria Civil*, Mallorca en guerra, Suplement del diari Baleares, núm. 30, 27 de juliol de 1986.

OLIVER ARAUJO, Joan:

-*La II República en Baleares: Elecciones y partidos políticos (Ensayos de Sociología Balear)*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1993.

-*El sistema político de la Constitución Española de 1931*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 1991.

PAGÈS BLANCH, Pelai (Dir.):

-*Franquisme i repressió. La repressió política als Països Catalans (1939-1975)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004.

PICAZO MUNTANER, Antoni; GARRIDO GALLEGO, Elena i ALZAMORA RIERA, Jaume:

-*Arta: 1931-1939*, Palma, El Tall Editorial, 2007.

PONS BESTARD, Josep:

-*Memòria de Mallorca*, Palma, El Tall, 1990.

PONS LLINÁS, Nicolau:

-*Jeroni Aloma Poquet: El capellà afusellat pels feixistes el 1937*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 1995.

PONS PONS, Miquel:

-“Postremitat de la Segona república i de la Guerra Civil”, revista Randa, núm. 53, Barcelona, 2004, 111-126.

QUETGLAS, Damià:

-*Aproximació al que passà amb la República poble a poble*, Inca, Llibres Lliures 2, 2005.

PRESTON, Paul:

-*Franco. Caudillo de España*, Barcelona, Grijalbo, 1996.

REGLER, Gustav:

-*Das grosse beispiel. Roman einer internationalen Brigade (La Gran Cruzada, 1940)*, Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1976.

REIG TAPIA, Alberto:

-*Ideología e historia. Sobre la represión franquista y la guerra civil*. Madrid, Akal, 1984.

RIERA SORELL, Gabriel:

- *Crònica d'un presoner mallorquí als camps de concentració (1936-1942)*, Barcelona, El Tall editorial, 1991.

RODERO, Joaquin; MORENO, Juan i CASTRILLO, Jesús:

-*Represión franquista en el Frente Norte*, Madrid, Editorial Eneida, 2008.

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon:

-*La Guerra Civil a les viles de Mallorca vista per l'estament eclesiàstic*, Felanitx, 2002.

RUIZ VILAPLANA, Antonio:

-“*En dono fe... (Un any d'actuació en l'Espanya nacionalista)*”, Comissariat de propaganda de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, Impremta Clarasó, 1937.

SCHALEKAMP, Jean A.:

-*Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*, Palma, Premsa Universitària, 1997.

SÀNCHEZ CERVELLÓ, Josep:

-“Metodologia de la repressió franquista a les comarques tarragonines (1938-1947)”, dins *El Franquisme a la província de Tarragona (1938-1977)*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, Tarragona. 1997.

SANLLORENTE BARRAGAN, Francesc:

-*La masoneria en las islas Baleares : 1800-1940*, Palma, Miquel Font, 1999.

-*La persecución económica de los derrotados: el Tribunal de responsabilidades políticas de Baleares (1939-1942)*, Col·lecció Arca de Noé, núm. 9, Palma, Miquel Font editor, 2005.

SANTANA MORRO, Manel:

-*Consell. Les penes de mort*, Palma, Documenta Balear, 1986.

-*Selva. Al recer de la muntanya*, Palma, Documenta Balear, 1998.

-*El forjament de la solidaritat. Mutualitats, cooperatives, societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*, Palma, Cort, 2002.

SBERT, Cristòfol Miquel:

-*Santanyí. Els tres fronts*, Palma, Documenta Balear, 2004.

SERRA BUSQUETS, Sebastià:

-*Les Illes de la Dictadura a la 2ª República*, Estudis Baleàrics, núm. 2, Palma, 1986.

-“De la Dictadura de Primo de Rivera a la Segona República”, Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IE Baleàrics, 2007, 31-52.

SERRA BUSQUETS, Sebastià i COMPANY MATES, Arnau (Cord.):

-*La Segona República*, Actes de les XXV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, IE Baleàrics, 2007.

SUÀREZ SALVÀ, Manel:

-*Ruta de la Memòria. La Repressió dins Calvià* (treball inèdit), Quaderns de la Memòria, núm. 1, Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca, 2006.

-*Les presons franquistes i la repressió planificada* (treball inèdit).

TORRES, Francesc; FUENTES, Àngel; ETXEBERRIA Francisco; MENÉNDEZ i PABLO Xavier i PERONA, Manel:

-“Fosses comunes, la memòria enterrada”, revista L’AVENÇ, núm. 299 (febrer de 2005), Plecs d’història local, 115, 19-44.

TUGORES MANRESA, Antoni:

-*El batle Antoni Amer –Garanya– (1882- 1936). La història robada*, Palma, Col·lecció Menjavents, núm. 52, Documenta Balear, 2004.

-*Manacor. La guerra a casa*, Documenta Balear, 2006.

VALLÉS MUÑÍO, Daniel:

-“La compensació de dipòsits bancaris incautats a partits polítics després de la Guerra Civil espanyola”, *Working Paper*, núm. 244, Barcelona, juliol de 2004.